

PRAE 2020/2. RAGÁLY

Antal Balázs verse	002	
Simon Bettina verse	006	
Terék Anna: Csönd (drámarészlet)	007	
Mezei Gábor versei	010	
Molnár T. Eszter: Fügőkert (kispróza)	012	
Märçuțiu-Rácz Dóra versei	015	
Juhász Tibor versei	019	
Kovács Edward versei	021	
Jane Kenyon verse (Mohácsi Balázs fordítása)	023	
Pótó Júlia: Láthatóvá tenni a láthatatlant. Tuberkulózis, test és társadalom a 20. század elejének Magyarországn (tanulmány)	028	
Ureczky Eszter: A kontamináció kultúrái. A pestis és a modern biopolitikai test születése William Owen Roberts Ragály és Geraldine Brooks Csodák éve című regényeiben (tanulmány)	051	
Visy Beatrix: „pillantás útján terjed” Hatalom, poszthumanizmus, apokaliptiszis Saramago Vakság című disztópiájában (tanulmány)	074	
Faludi Julianna: Duna-fröccs (regényrészlet)	088	
Szabó Márton István verse	095	
Repkő Ágnes: Csütörtök délután; A tökéletes galuska (kisprózák)	096	

Antal Balázs

térdeplő beszéd

letérdelek eléd és földig hódolok neked
hatalmas szorongás

megszűnt az agyam agy lenni
megszűnt a szívem szív lenni
mi kell még teneked én uram parancsolóm
legyőzőm oltalmazóm

te kísérsz engem eleitől fogva
megfogtad a kezem az óvoda ajtajában
neked adtam az ebédemet
mindennap az asztalra hánytam
de kitartottál mellettem
és másnap is vártál

kikísértél a nagyobb fiúk közé
neked adtam a gyávaságom
amikor azt mondták a rokonuknak húzzak be
hogyan aztán nyugodtan bánthassanak
mert én is a magamnál kisebbet vertem

felkísértél a hegyre amikor focizni indultam
neked adtam a szégyenem
a többiek a nagy cseresznyefán lógtak
közjünk keveredtem a szabad réten a fa alatt
amelyért nem nyúltam amelyre nem másztam

pedig azt se tudtam hogy az valakié
és ezért nem értettem
hogy a kezed között vagyok
csak mikor hazafutottam a botos ember elől
és aztán az ablakban álltam a karjaidban
izzadva fuldokolva
hogy vajon utánam jön-e
pont énutánam

ott voltál amikor túl jó tanuló lettem
a túl rosszak között
és neked adtam a büszkeségem
mikor túl jómódban éltem
a túl szegények között
neked adtam a szerénységem
mikor túl gyenge voltam
a túl erősek között
neked adtam a meghunyászkodásom
ott voltál az úttörőtáborokban
messze hazulról de
miattad ott sem voltam egyedül magamban
neked adtam a magányom

és nem hagytál magamra a kollégiumban sem
mikor elhagyott gyerekkorom minden érzése tárgya
ott voltál amikor paraszt lettem a városiak között
ott voltál mindegyik nyomorult pillanatomban
mintha vadásztál volna rájuk de nem kellett
magamtól odaadtam neked
még külön meg is kerestelek ha te nem kerestél

hány városba kísértél el
vagy ha nem jöttél velem
hát hányszor utánam siettél
megtaláltál megfogtad a kezem
hideg sötét szobákban
neked adtam a vacogásom

te vezettél el a vonatokig
mindegyik utazáson
pakoltad össze a csomagom
és kérdeztél rá hogy ez meg az vajon bent van-e
küldtél vissza még egy-egy valamiért
izzasztottál később eszembe juttatva azt ami még sincs nálam
fullasztottál hogy ugyan mi nem lesz ott majd rendben
hogy ugyan hol alszom és kikkel és hogyan szólok meg
és egyáltalán mit csinálok én ott mért nem jó nekem otthon
mennyi verejtéket mennyi fulladást
asztmás nehézlégzést
adtam neked perceim óráim legjavából

minden szerelemben ott lesekedtél
mennyit törtem le a szép érzéseimből neked
és hány barátságba tetted bele a kezed
hogy végy belőle ameddig meg nem telik a markod
cserébe te mindig magadból adtál egy részt
mindig eleget adtál a legdrágább súlyaidból

én mindent otthagytam a házban ahol felneveltek
mindent amit érdemes lett volna elhozni
amiért érdemes lenne visszamenni
csak te jöttél el onnan velem
hogy ma is itt légy még
itt ülj itt állj itt lihegj itt heverj
kuporodj amikor kuporodom
kapaszzkodj amikor kapaszkodom
álomban másik házba költöztess
visszavigyél bukottként valamelyik iskolámba
szembesíts olyasmikkal amikre nem kéne emlékezni
kecsegtess olyasmikkal miket nem tudok elérni
felébressz olyasmikért amikkel nem tudok mit kezdeni

hogy uralkodj egyetlen életemen
amit nem veszel el
ami nem kell neked
csak rettentő markodban tartod

legrégibb barátom
legrégibb kedvesem
egyetlen örökségem
uram teremtőm
hatalmas hasonmásom

legeslegvégül kit kérhetnék meg
mást ha nem téged
hogy segíts
én már ne adjalak tovább

Simon Bettina

A barna nadrág

Nincs mindig miről beszélni.
Milyen jó illat van! Kávét főztek?
Kislányom, ez a vécéből jön. Karácsonykor
a pszichiátrián ünnepi műsort adnak.
Egyszer Szűz Mária volt, idén angyal.
Az angyal szövege sokkal rövidebb,
mégis elbassza, ha sírok. Nem várom meg
a végét. Egyébként is, mi van a végén?
Barna melegítő nadrágjára gondolok,
ahogy áll a félhomályos teremben – ingyen kávé
a sarokban, sokan vannak. Dobog valami
a testben, mint annak idején kosarazás közben
a parketta, vagy amikor a szertárban megláttam

a medicinlabdákat puha sorban egymás mellett,
és felakasztva még többet, egy hatalmas hálóban.
Ki fogja őket elmozdítani? Át kéne ölelnem ahhoz,
hogy kivigyem. Tiszta por és nagyon büdös.
Fehér bolyhos a combja, egyébként termó,
jó, hogy felhúzta. Nehogy megfázzon, szegény.
Jövőre lehet, nem jövök. Most voltam először,
pedig ő többször volt Mária. Egyenesen nézett,
amíg szavalt, a többiek felolvastak. Egy-két mondatot,
nehezen és nagyon lassan. Nem vártam meg a végét.
Egyébként is, mikor lehetne vége? Az úton visszafelé
minden fában anyám melegítő nadrágját láttam.

Terék Anna

Csönd

(drámarészlet)

Háború

Fiú

Régen elképzelni sem tudtam,
mi történhet egy harctéren,
mit csinálnak a háborúban
az emberek.

Úgy hittem, van egy óriási mező,
ahol esik az eső és a lábak
minduntalan beleragadnak a sárba.
Sok a patkány és mindenki piszkos.
És esőben lövik egymást
távolról az emberek.

A képzeletemben nem találtak el
soha senkit. Vagy csak gonosz emberek
haltak meg. Voltak jók és rosszak.
Célja volt a háborúnak.
Én azt hittem, egy háborúnak
lehet jó célja is.

Esténként odalapultam
anyám lába mögé,
mikor elnyúlt a kanapén.
Mögé bújtam és a combjára
tettem a fejemet.
A hajamat simogatta.

Anya

Mitől félsz?

Fiú

Rettegek,
hogy a horvátok lelövik apát.
Azt mondtam, félek,
hogy a sárban majd ott marad
apa vére, és nem tudom:
ha a háború után egyszer majd
kisüt a nap,
az a vér
rászárad-e a földre,
vagy magába issza majd?

Anya

Félnek az emberek,
mert szeretnek élni.
Nem baj, hogy félsz fiam.
Apád nem fázik.
Augusztus van, süt rá fentről a nap.
Nyomja biztos a vállát a puska,
de apád ügyes ember,
úgy hiszem, most is épp füttyörész
valami régi, kedves dalt,
s a csizmáját pucolja.
Apád arca már biztosan
egészen barna, és a szakállát is

kiszívta a nap.
Mire hazajön, olyan szőke lesz,
rá se ismerünk majd.
Talpraesett ember,
és tudod, hogy ott fekszik
a szívében az igazság.
Apád nem bánt senkit,
apád két keze most is biztos tiszta.

Tudod fiam,
nem csak rossz emberek
küzdenek egy háborúban.
Védik a hazát,
erősek és hangosan
nevetnek. Értünk harcolnak.
De ők is mind emberek.
S az egyik ember nem tudja
sokáig bántani a másikat.
Hamar vége lesz,
hidd el nekem, fiam.

Apád hazajön,
fehér lesz a szakálla,
barna lesz az arca,
akár egy cigánynak.
És majd széles szájjal nevet,
jó hangosan nevet,
akkor megnyugszik majd
a te szíved is fiam.
Nincsenek ott már emberek.
Elmenekült minden gyerek és asszony.
Apád a férfiakkal harcol,
a hazát védi.
Tiszta és erős,
amilyen itthon is volt.
Nincsenek ott már emberek.

Fiú

Anyám jobban hitt ebben a hazában,
mint apán a harctéren.
Aztán mégiscsak
ő halt bele ebbe a háborúba,
apám szívében mégsem feküdt
semmilyen igazság.

Hazatérés

Fiú

Anyám minden nap az ablak előtt állva
várta haza apámat.
Mint aki képtelen a férje nélkül
egy lépést is megtenni.
Mintha apám nélkül
jegessé, csúszóssá
változott volna az egész világ.
Nézte anyám az ablakból a hóesést,
ahogy virágzott a jég az üvegen,
várta, hogy jöjjön már haza apám.
Csendben várta, mint aki félelmében
már nem mer kimondani
semmit.

Mégsem láttuk, hogyan és mikor érkezett
meg.
Egyszer csak ott állt az ajtóban,
egészen elvékonyodott a teste,
meg is görbült a háta, mint akit a szél fúj
folyton, s dől előre,
a levegőben támaszt keresve
maga előtt.
Tele volt szakállal az arca,
a válláig ért a haja,
az apám hullámos, szőke haja
teljesen kifehéredett.

Az ajtóban állt,
nézte anyámat, s mintha
rágott volna valamit,
mozgott a szája,
de nem szólalt meg.
Anyám a nyakát ölelte,
a derekára tette a két tenyerét

Anya

Elfogytál Iván, alig látszol!

Fiú

De apám nem szólt,
csak rágott tovább, féltem:
engem keres a tekintetével.

Nem akartam hozzáérni apámhoz.
Az arcbőre egészen szürke volt,
alatta feszültek a csontok.
Mintha a bőre alatt
megfagyott volna az egész koponyája,
s a jég fehérítette volna ki ennyire
az arcát, az egész fejét.
A szája folyton mozgott,
mintha rágna,
pedig nem volt a szájában semmi.

Már a kanapén ülve mondta csak ki,
hogym

Apa

Sziasztok.

Fiú

És az a jég, a bőre alól
kihűtötte a ház falait is.
Az én fehér apám valahogy
egészen feketének tűnt,
ahogy borús arcát a

lámpa felé fordította és
egyre csak bámulta az égőt.

Utólag nem tudom már eldönteni,
melyikünk félt a másiktól jobban.
Apám reszketett, anyám mindenfélét
hordott oda elé, én meg csak álltam,
az ajtófélfának lapulva,
szerettem volna csak egy darab fa lenni,
belesimulni a házba és eltűnni.

Anya

Na, gyere már ide!

Fiú

Mintha félne egyedül
apám mellé ülni.

Ültünk egymás mellé szorulva
a kanapén, így nem kellett
egymás szemébe nézni.
Anyám beszélt, de mintha
nem mondott volna semmit.
Aztán csönd lett,
aztán elvették megint az áramot.
Akkor kérdezte anyám rebegeve,
éhes-e apám.

A sötétben kifakult hang
jött csak ki apámból,
nem az ő hangja,
mikor megkérdezte,
hogym

Apa

Mi van itthon enni?

Mezei Gábor

a.3. fény a porban

fal, padló és plafon agresszív mozdulatlansága, érkezésed óta számolod újra veszteségeid, szüntelen nyereségeid, de arányban van-e bármi is velük, rajtuk kívül, túl egészség és élvezet, figyelem és feloldódás merev határain, miért most jut eszedbe, áll össze könnyűséggé és szomorúsággá éles betűiből a leghomályosabb mondat, ne a világot szeresd. magadra veszel valamit, a farmer furcsán bő, az ing rövidujjú, ilyet sose hordtál. színesen lóg vékonyodó tested körül, mégis a méreted, a megfoghatatlan tompa szabványai. ezért félsz-e elindulni, a harmadik kört teszed a szobák zavaros, hirtelen hálózatában, a logisztika majdnem magába omló terhei alatt.

a lépcsőházban édeskés szagok, örökös szelek a liftaknában, a légmozgás lehetetlen folytonossága, irány és eredő fásult hiánya. ok nélküli végtelenség. a szemközti lakás ajtaja nyitva, otthagyt reggeli a konyhában, meleg, karcos pirítás. a fürdőben nyirkos törülközők, testek párás negatívja. az ablakon besüt a nap, árnyéktüskék a bolyhok tövében, kockába zárt fény kavarog a hámréteg oszló pikkelyei körül. elfordulsz. a lépcsők között földszintig kalapált vaskorlát, roncsolt sokszögek, szédülés fog el a lábad alatt kezdődő hideg tömör vonzásában. lefelé tíz emelet, tíz lépcsőfordulóban tíz szilánkos vitrin, a falon a vörös egyre mélyebb árnyalatai, szájpaplástól tüdőig. vitrinekben réghasznált tárgyaid.

a.3.1. a csigolyák között

az elsőben vékonyfalú üvegfiola, a címkén göcsörtös
betűkkel: rózsahimlő. a másodikban, csak múlna már
el ez a nap, két szál drót, lábszáradból szedett varratok,
a harmadikban, itt megbotlasz, felbontatlan boríték.
a lépcső élesre koptatott peremén sípcsontod,
legszélén téped fel, a sárguló rojtok között a papír
bántó susogása, belül egy megjegyzés, amit meg
sem hallottál az érzéstelenítő szivacsos homályában,
a fémes hangok velőt érő rezgésében, zavarta,
azért szedjük le, egyébként nem életbevágó.

a negyedik tetején szoros repedések, középen lyuk,
tömött szőrcomó feszülő szilánkok ékei között.
az ötödiken sáros kéznyomok, ujjal vájt csíkok
az újrafestett falon, gyomormélyen, tegnapi
részegség alig halványuló, soha nem érintkező
párhuzamosai. ragasztott sarkok rücskös belívei.
a hatodik üvegén, belülről, kásás nedvesség,
alatta hiányzó emelet, ki sem pihent munkanapok.
a nyolcadikba zárva tömören futó vadszőlő, utána,
itt már leérnél, tömbösített növényi pára. az elsőn
ellopott szögescipőd, talpán a bányasalak friss,
vörös hullámai. sebed begyógyul.

A versek megírásakor a szerző a pozsonyi Literárne informačné centrum rezidense volt, a programot az International Visegrad Fund támogatta.

Molnár T. Eszter

Függőkert

Erősebben, szól rám Reni. Ez így szart sem ér. Beleadom minden erőmet. Reninek igaz van, sietnünk kell, ha nem akarjuk, hogy valaki meglásson minket. Vilire gondolok, ő hogyan csinálná. A két falut elválasztó kiserdőn csend ül, még a rigók is hallgatnak, mintha át akarnák adni a légeret a zihálásunknak.

Anyukám már biztos keres otthon. Azt mondtam neki, átmegyek Renihez, mert nála maradt a hegyezőm. Három másik hegyező van a fiókomban, de anyukám nem kérdezősködött, nézte a tévét. Ha megtudná, hol vagyok, azt mondanám neki, hogy nem a mi hibánk. Megértené, mert mindenki tudja, hogy a poklonyaiakkal van a baj. Már óvodás koromban hallottam, hogy vigyázni kell velük, mert másmilyenek, mint mi. Meglátszik a felnötteken is, sápadtabbak, beesett az arcuk, és úgy lóg rajtuk a ruha, mintha az inggel együtt őket is kivasalták volna, de a gyerekeken még feltűnőbb a dolog. Csak rájuk néz az ember, és azonnal meg tudja mondani. Alsóban távolról figyeltük őket. Reggelente busszal jöttek, és a másik osztályba jártak, így csak a szünetekben találkoztunk. Ötödikre aztán sokan elmentek az iskolából, volt, aki családotul elköltözött, másokat beküldtek a városba az egyházi gimnáziumba, így nem volt meg a létszám a két párhuzamos osztályhoz. Akkor vontak össze minket, és azzal azonnal elkezdődtek a bajok is. Addig Reni mellett volt a helyem, de Irén néni új ültetést csinált, és be akarta rakni mellem a második padba Szabó Laurát. Óra után odamentem Irén nénihez, és beáruktam Laurát, amiért állandóan szekál, és kövekkel dobál az udvaron. Nem mondtam igazat, de aznap a nagyszünetben, miután Irén néni fejmosást tartott neki, és ebből megtudta, hogy árulkodtam, Laura tényleg megdobott egy fadarabbal.

Gyorsan sötétedik, de nem bánom. Most nem akarok látni. Egy autó közeledik, ettől mind a ketten megdermedünk. Túl közel vagyunk az úthoz, nem jöttünk be elég mélyen az erdőbe, féltünk a kutyáktól. A reflektor egy pillanatra megvilágítja Reni arcát. Rosszul néz ki, kicsit úgy, mint akinek hánynia kell. Elkapom róla a szememet, a távolodó autó féklámpáit nézem inkább.

Biztos egy átutazó. A város felé igyekszik, ott kivilágított utcák fogadják majd és színes fényreklámok. Talán észre sem veszi a különbséget Mocsola és Poklonya között. Pedig Mocsolán szélesek és aszfaltozottak az utcák, és a legtöbb házban van internet. Poklonyát a kirándulók romantikusnak tartják, mert a kicsi házak fázósan összebújnak a Púpos szikláik alatt, de ott nincs se csatorna, se vezetékes víz, és a keskeny utcákba szinte

soha nem süt be a nap. Poklonyán még a cseresznye sem érik meg. Hivatalosan Felső-mocsolának hívják, és nem külön falu, csak egy régi bányásztelep. Valójában egy idegen ország. Oda születni sorscsapás, mégsem lehet együttérezni velük, mert a poklonyaiak nem olyanok, mint mi vagyunk. Ráadásul mindig történik velük valami. Olyasmi, ami Mocsolán nem szokás. Ottót, az osztálytársunkat elütötte az autó, Marcsi néni a pöcegödörbe esett bele, Zsiga Mártonnak a lombfűrész vágta le a karját. Néha megszűrőből jövő emberek költöznek oda, de annak sosem lesz jó vége. Mint két éve, amikor az a pesti házaspár beleszeretett a tájba. Megvették a legszélső romos házat, felújították, sziklakertet építettek, aztán kávézót nyitottak a fészerben. Függekert, így nevezték, lampionokkal díszítették a rózsalugast, kitétek néhány zománcozott asztalkát, úgy várták a vendégeket. Eleinte mentek is, főleg pestiek, az ismerőseik lehettek, aztán túl gyakori lett a vízhiány, az áramkimaradás, így egyre ritkábban állt autó a fehér kavicsos parkolóban. Aztán az asszony megbetegedett. Vagy az ágyban feküdt, vagy a kertben bolyongott, és közben úgy köhögött, mintha a lelkét is ki akarná köpni. Hetekbe telt, mire megtudott halni. A férfi nemsokára továbbállt a profi kávégéppel együtt, a Függekertet meg lampionostul, asztalkástul otthagya lerohadni. A poklonyaiak heteken belül széthordták a berendezést.

Először a száját kell betömni, aztán összekötjük a kezeket a hát mögött. Ketten vagyunk egy ellen, mégisincs könnyű dolgunk. Ilonka úgy küzd, mint egy tigris. Mi csak a dolgunkat tesszük, de ő ezt nem értheti.

Aztán ott volt Rác Nóra, aki a létráról esett le. Vasárnap történt, én kint voltam a kertben, láttam a rohanó mentőautót, aztán másnap az iskolában hallottam, hogy elmarad a rajzóra, mert a tanárnőnek gerinctörése lett. Rác Nórát senki sem szerette, ő volt az egyetlen tanár, aki Poklonyáról járt be a tanítani. Ő sem ott született, de egy odavalósi férfihoz ment feleségül. Ezt választotta magának, mondta anyukám, amikor Rác Nóra fél évvel később a kerekesszékekkel elsuhant az ablakunk előtt.

Reni azt mondta, álló helyzetben szokta csinálni, úgy, hogy egy bükksuháng szolgáljon támasztékul, de kénytelen vagyok guggolni, mert Ilonka már az első rúgások után összerogyott, és azóta nem bírjuk lábra állítani. Letérdelni nem merek, nehogy összesározam a nadrágomat. Ilonka nem választotta ezt. Neki nem volt választása.

Régebben azt gondoltuk, hogy ha nem megyünk át Poklonyára, nem lehet bajunk. Aztán Vili megbetegedett. Pont ő, a legnagyobb, legerősebb fiú, a mocsolaiak vezére. Egyik óráról a másikra szökött fel a láza, magyaron még intőt kapott verekedésért, tornaóra után meg már úgy rázta a hideg, hogy a terem végében is hallottam a foga csattogását. Mire a városból ideért a mentő, hordágyon kellett kivinni, mert nem bírt megállni a lábán. Aznap tanítás után összeültünk, hogy megvitassuk a helyzetet. Félrevezetnek minket, mondta Reni. Az agyhártyagyulladás nem ilyen, akinek az van, az sugárban hányni, és fáj a nyaka. Reninek nagy tekintélye volt közöttünk, mert az anyja a városi kórházban dolgozott mint ápolónő. Akkor mi lehet ez, kérdezte Palkó ijedten. Azt nem

tudom, de szerintem nekünk nem mondják el az igazat. Ebben mind egyetértettünk. Rég tudtuk, hogy a felnőttek nem beszélnek velünk komolyan, ezért csak a saját eszünk-re számíthatunk. Tennünk kell valamit, suttogta Sára. Ahol ők vannak, ott a baj, mondta Dénes. Agyon kell verni mindet, csapott az öklébe Ricsi. Erre többen felhördültek, és egymás szavába vágva vitatkozni kezdtek. Vili nélkül esélyünk sem volt az összes poklonyai ellen. Nem kell mindet, mondta nyugodtan Reni. Hirtelen csend lett. Reni úgy nézett végig rajtunk, mint aki tudja, hogy ő a mocsolaiak új főnöke. Elég egyet-kettőt, elriasztásul, folytatta. Megtanítjuk nekik, hogy semmi keresnivalójuk Mocsolán.

Ilonka erősebb, mint gondoltam. Hasba rúg. Megtántorodom, és lehuppanok a fenekemre. Nem kapok levegőt, és most már nekem is hányanom kell, azt hiszem. Renire nézek. Arca sötét, mint a kút.

Tibivel kezdtük, mert ő volt az, akivel Vili összeverekedett magyaróra előtt. Miatta ment fel a láza olyan hirtelen. Aznap, amikor Irén néni komor arccal bejelentette, hogy Vili meghalt, és fel kellett állnunk, hogy egy perc csenddel emlékezzünk rá, eldöntöttük, hogy Tibinek bűnhődnie kell. Ő is sejtette, hogy mi következik, mert Reni és Ricsi szerint alig védekezett. Egy egész napig keresték rendőrökutyákkal, mire megtalálták a Púpos oldalában. Másnap a rendőrök bejöttek az iskolába is, figyelmeztettek minket, hogy ne szálljunk be idegenek mellé az autóba, aztán elmentek megint. Hogy mik vannak, mondta anyukám vacsora közben apukámnak. Azt hallottam, valami városi buzeráns végzett azzal a gyerekekkel. Apukám megcsóválta a fejét, és felhangosította a tévét. Zsiga Márton aznap este engedte ki a kutyákat.

Felállok. Lábam erőtlen, guggolás közben kiment belőle a vér. Ahogy futni kezdek az út felé, mintha ezer tű szúrná a vádlimat.

Tibi nem hiányzott senkinek. A poklonyaiak továbbra is bejártak az iskolába, mint ha nem történt volna semmi. Ricsi maradt el helyettük. Először azt hittük, lóg, aztán egy hét múlva már gyanús lett a dolog. Palkót küldtük el hozzá a leckével, meg hogy kikémlelje, mi történt. Nem tudott vele beszélni, csak a nővére volt otthon. Azt mondta, Ricsi kórházban van, mert megmérgezte magát a nagyapja altatójával. Akkor döntötte el Reni, hogy szükségünk van egy második áldozatra. Engem választott maga mellé, mert a lányok keményebbek, mint a nagypofájú fiúk.

Valaki csörtet mögöttem. Nem tudom, hogy Reni az, vagy egy kutya. Már majdnem kiérek az aszfaltra, amikor elbotlom egy faágban. Földre esem, fejjel egy tönknek csapódom. Nem mozdulok, úgy várom, hogy a csörtetés utolérjen, aztán áthaladjon felettem.

Mărcuțiu-Răcz Dóra

idill

bárcsak egyszer
találkoznál valakivel, aki legalább
annyira tudna utálni téged,
mint te magad.
körbedobálna a nappaliban,
mint macska, aki
kóborcsótánnal játszik.
annyira utálna,
amilyen erősen a hajadba tép,
a paplan alá szorít és
belekarmolja a nevét a derekadba.
tudja, hogy sosem mutatnád meg
másnak.

bárcsak lenne valaki,
aki annyira utáljon,
hogy sose mondja a szemedbe, mennyire:
egyedül kelljen kitalálnod
a csendből, a távolságból,
a kérdések helyetti kijelentésekből.
bárcsak egyszer valaki
annyira undorodna a
testedtől, mint te magad,
ha valaki csak olyan ritkán
érne hozzá, hogy
épp csak néha megetetné, és
abban bízna, hogy a hanyagság
majd megóvja a nem kívánt figyelemtől.
bárcsak egyszer valaki annyira utálna,
hogy már majdnem lenne
legalább egy
közös vonásotok,

egymás hibáit elemeznétek
és csak a másikat néznétek el.
leszednétek a tükröket a falról,
sosem fényképeznétek le se az
arcotokat,
se a testeteket.

és ha majd egyszer valaki
úgy utálna téged,
mint te magad,
akkor majd jegyet váltasz
az első buszra, otthon hagyod
a személyidet és a kényelmetlen ruhákat,
nem viszel magaddal fogkefét sem.
hosszú túrára mész, ne keressenek,
tartósítható ételt viszel magaddal,
nem nézel se híreket, se
útvonaltervet.

hosszú túrára mész.
ne keressenek.
még az sem,
aki annyira utálna téged,
hogy végre elmondhatod:
volt ki miatt
elmenekülnöd egy toxikus
kapcsolatból.

esőidő

ugyanarra a posztra reagálunk
majd a Lakáskeresők-csoportban,
kétszobás pet friendly blokklakást
kérünk sok ablakkal, jó kilátással.
nem mondjuk el a szüleinknek soha,
hogy aszexuálisok vagyunk, csak
összeházasodunk, mint a filmekben,
titokban tartjuk a netflixes nászéjszakát,
azt, hogy más kocsmákba járunk,
hogy az ágy sem közös.
mindig a másokra kenjük majd,
hogy miért nincs gyerek,
a szüleink meg haragból
nem is beszélnének egymással.
ha külön akarunk költözni, csendben
válunk el, nem szólunk otthon senkinek,
csak kiírjuk a csoportba, hogy
új lakótársat keresünk, és
hogy ne cigizzen a lakásban.

jó barátok maradunk,
angliában fogunk dolgozni, ünnepelni
járunk csak haza, de naponta üzenünk
messengeren, hogy lássák, hogyan bújik
elő az első ősz hajszál és homlokránc.
szépek a bérlakások odakinn, jól vagyunk,
van mit együnk, ne küldjön a mama semmit.
a külföldi bérből futja majd öregotthonra,
ügyvédre és terapeutára, all inclusive
nyaralásra a szüleinknek.
havonta egyszer mi is találkozni fogunk,
elmeséljük egymásnak, milyen volt egyedül,
milyen nehéz új lakótárssal, de jobb ez
így, papíron már rég elváltunk,
otthon azzal büszkélkednek, hogy

felfedeztük a hosszú házasság titkát,
jót nevetünk majd magunkon,
a titkunk megmarad.

anyám vénkisasszonyokról
panaszkodik, és azt kéri,
meséljek még valamit,
mikor megyünk már haza,
olyan rég látott minket, ígérjem
meg, hogy sosem fogunk
megöregedni.
a járvány miatt románia nem
látogatható,
angliában elég szar az időjárás,
a szüleink nem tudnák megszokni
az itteni öregotthonokat.
hideg van és borús az ég,
mindig esik,
veri az ördög a feleségét.

Juhász Tibor

Juhász Tibor

Ráhagyás

Tieid lesznek egyszer ezek a falak.
Bennük a salétrom, a hideg.
A ruhákkal a járatok a bőrben,
a peték. A körmök elszíneződve
mind, a viszketést nem tudják
csillapítani. Ilyen rossz fogak
fognak nőni és kihullani
a te ínyedből is. Miután kikötik
a vizet, erős testszagod lesz,
amit egy nép nevével illetnek majd.
Üvegből és csikkből, amennyit találsz,
a magadénak mondhatsz, és ennyi
idős korodra megtanulsz köhögni,
röhögni meg óbégatni úgy,
mint a felmenőid. De a nyelv
lesz a legnagyobb jussod,
melyet csak azok értenek,
akikre ugyanezeket hagyták.

Csak a füst árukkodik róluk

Ha esik, az ereszek,
valamint a sóderhalmokra,
a félig benőtt műanyag
kerti bútorok darabjaira

PRAE019

és más lomokra borított
lemezek, fóliák
a lezárt lakások portáin is
ugyanilyen hangot adnak.
Egyébként háborítatlan csend.

Portré

A falon tájkép, arrébb néhány szög,
fekete rongy lóg az egyikről.

Fahasábok az ajtónyílás mellett,
a sparhelten lábasban víz forr.

Még két szék, támlájukon
otthonka, alsónemű szárad.

Tenyerét piszkálja az ablaknál.
Az udvaron semmi, a távolban hegyek.

A vaku miatt húzza össze a szemeit,
késő délután nem süt ide a nap.

Talán a saját

Hiszen megtörténhet, hogy mindössze a kimondás rémülete szorítja vissza hangját az önmegtartóztatásba, hogy hátráltatja az átadhatóság jelekre utalt bizonytalansága, megtagadva vágyak nyughatatlanságát, mik csak a nyüzsgést ismerik, kíméletlenségét a birtoklásnak, a megfosztást, epekedést az eltérő után, hogy önmaguk láthatóvá tegyék, nem törődve kockázatával a tévedésnek, szándékukban nincs fenntartás, mégis magukba fojtják morajlásuk, csendesen érkeznek, mint hullámnylevek fodrozódó tajtékai, lendületükben a találkozás ígérétevel, hogy kételyeik hátra hagyva érintsék a másik várakozó partját, rásimuljanak, ellepve hagyják, míg befogadja időtlen magányuk.

Talán a másik

Az nem lehet, hogy csak az egymásrautaltság indítsa találkozásra az ernyedő kezeket, melyek vakon kutatják a közelség tapintható bizonyosságát, hogy megragadják és uralják a távolságot, hidat képezzenek, közvetítsék menesztő magányukat, a másik bőrére írják szótlan kérdéseiket, hogy magukhoz ragadják, mi sosem lehet övék, csak az ölelések társas melankóliája, bennük ott munkál az érintés akarata, szükségek megtagadhatatlan parancsa, melyek sosem teljesülhetnek, prései a sóvárgásnak, kilélegezhetetlen sóhajok, mikből beszéd nem lehet, csak a légüresség feszítő titkai, melyek hallgatag nyomása alatt megremeg mellkasok barlangja, ajkak egybeomló eróziójával, fogak óvatlan koccanásaival, nyelvek inakat feszítő mozgásaival töltik ki a viszonzottság vonzásterreit.

Talán a viszonyosság

Mert elképzelhető, hogy nem csak a fennmaradásra korlátozott élet lehetetleníti el a találkozást, hanem a kiismerhetetlen felé támasztott aggályok köteleznek elfordulásra, a beszéd önmagára zárul, hogy fenntartsa tisztaságát, fenyegetettsége azonban nem szűnhet, ebben a megadó kitettségben mégiscsak átadják egymást egymásnak a szavak, sértett szájüregből szájüregbe fordulnak át a lappangás légszomja alatt, hogy mint sajátban az idegen, a kiszolgáltatottság habzó nyálában feloldódjanak, hogy szétválás és összetapadás célját nem érve mozgassa őket, észrevétlenül terjedjenek szét, rejtse el tüneteik hűvös, hozzáférhetetlen koponya-sötét, míg ki nem mondják felcserélhető jeleik, burjánzásuk megállíthatatlan, fűszálaik magasan benövik az idegrostokat, hogy eltakarják a beláthatót, és ahogy vizenyős rétek zöldje között a métely, fertőz a nyelv.

Jane Kenyon

Jane Kenyon

Melankólia kihívása

„Ha egy betegségre nagyon sokféle orvosságot ajánlanak,
akkor bizony az a betegség gyógyíthatatlan.”
(Anton Pavlovics Csehov: *Cseresznyés kert*, ford. Elbert János)

1 A GYEREKSZOBÁBÓL

Mikor megszülettem, egy halom
ágynemű mögött vártál a gyerekszobában,
és amikor egyedül voltunk, te
rám feküdtél, belepréselve
a vigasztalanság epéjét minden pórusomba.

És akkortól fogva
a nap és a hold alatt minden
elszomorított – még a sárga
fagolyók is, amelyek a bölcsőm
fölött csúszkáltak és forogtak.

Arra tanítottál, hogy hála nélkül létezzem.
Megrontottad Isten iránti tiszteletem:
„Csak azért vagyunk itt, hogy a halálra várjunk;
a földi gyönyörök túlbecsültek.”

Úgy tűnhetett, anyámhoz tartozom,
jegyzettömbök és patentos pamuttrikók közt
élek; piros bádoggal uzsonnadobozok
és ronda, barna borítású ellenőrzők között.
De már a tiéd voltam – az ellen-vágyé,
a lelkek megcsonkítójáé.

2 ÜVEGCSEK

Elavil, Ludiomil, Doxepin,
Norpramin, Prozac, Lithium, Xanax,
Wellbutrin, Parnate, Nardil, Zoloft.
A filmbevonatosok édeskés illatúak vagy
szagtalanok; a porózusak szaga olyan,
mint az iskolai kémialaboré,
ahol vissza szoktam tartani a lélegzetem.

3 EGY BARÁTI GONDOLAT

Nem lennél ennyire magad alatt,
ha igazán hinnél Istenben.

4 GYAKRAN

Gyakran már vacsora után ágyba bújok,
egészen felnőttesen
(persze próbálom kivárni a sötétedést),
hogy ezzel lökjem el magam
a súlyos fájdalomtól az álom
törékeny fonott gyékénycsónakjában.

5 EGYKOR MÉG VOLT FÉNY

Egykor, harmincas éveim elején láttam,
hogy én is fényfolt vagyok a fényesség
hatalmas folyamában, mely keresztülhullámzik az időn.

Lebegtem az egész
emberiség családjával. Minden színben pompáztunk – azok,
akik most is élnek, azok, akik meghaltak,
azok, akik még meg se születtek. Néhány

pillanatig lebegtem, teljes nyugalomban,
és már nem utáltam annyira, hogy létezniem kell.

Mint egy varjú, aki forró vérszagot érez,
lecsaptál rám, és kiemeltél
a csillámló folyóból.
„Majd én tartalak. Sosem hagyom cserben
a kedveseimet!” Utána napokig sírtam.

6 KI ÉS BE

A kutya keres, míg meg nem talál
az emeleten, ropogó ízületekkel
telepszik mellém, fejét a lábamra hajtja.

Némelykor lélegzésének hangja
menti meg az életem – ki és be, ki
és be; szünet, nagy sóhaj...

7 KEGYELEM

Egy odakozmált húscsapat
hordja a ruháimat, szól
a hangomon, intézi a kötelességeit
vontatottan, vagy úgy se.
Belefáradt, hogy próbálja
megemberelni magát, mérhetetlenül
fáradt.

Átállunk a monoamin-oxidáz-
gátlókra. Éjjel-nappal olyan,
mintha megittam volna hat
csésze kávé, de a fájdalom
azonnal megszűnik. Azzal a csodával
és keserűséggel, ahogyan megkegyelmeznek valakinek
egy olyan bűnért, melyet nem követett el,
visszatérek a házasságba és a barátaimhoz,

rózsaszín rojtos mályvarózsáimhoz; vissza
az asztalomhoz, a könyveimhez, a székemhez.

8 CREDO

Gyógyszerészeti csodák lépnek működésbe,
de csak ilyenkor hiszek a jó
közérzetben. Szentségtelen lélek,
biztosan visszatérsz még.

Goromba, alávaló, ráteszed a lábad
a dohányzóasztalra, hátradőlsz,
és olyanná változtatsz, aki képtelen
rávenni magát, hogy megszólaljon;
aki nem bír aludni, vagy mást sem tesz,
csak alszik; nem bír olvasni, vagy
időpontot kérni, hogy segítsenek.

Semmit sem tehetek
eljöveteled ellen.

Felszerkenek, s mégis veled vagyok.¹

9 RIGÓ

A Nardiltól és a júniusi fénytől betépvé
négykor ébredék,
mohón várom, hogy végre
megszólaljon a rigó. Csöndes levegővel
nyomul át a szúnyoghálón
a madár vad és bonyolult
dala, és felülkerekedik rajtam

¹ Zsoltárok könyve 139:18 (Károli Gáspár fordítása) – *A ford.*

a hétköznapi elégedettség.
Mi bántott mindeddig
olyan szörnyen?
Úgy szeretem a madár
apró, szaporán verő szívét,
ahogy a nagy juharfán énekel;
fényes, kételyek nélküli pillantását.

Mohácsi Balázs fordítása

Pótó Júlia

Láthatóvá tenni a láthatatlant

Tuberkulózis, test és társadalom a 20. század elejének
Magyarországn

„Bejön a nyitott ablakon, ajtón, láthatatlan réseken keresztül, letelepszik a szoba tárgyaira, ennivalóra, a műhely, iroda, iskola, üzlet stb. felszerelésére. Az utca porával felkerül a ruhára, odatapad a lábbeli talpára, kivált még nedves állapotban, aztán otthon a padlóra, szőnyegre elkenődve beszárad, és a legkisebb érintés vagy ajtónyitás a szoba levegőforgatagába hozhatja, mely körülvesz mindenkit és mindent, ami a lakásban van” – írja Marberger Sándor először 1917-ben megjelent, majd 1936-ig módosításokkal összesen négyszer kiadott könyvében, amely először a *Hogyan védekezzünk a tuberkulózis vagy gümőkór ellen – A tüdőbaj otthoni, szanatóriumszerű gyógykezelésének módja* címmel jelent meg.¹ A tüdőgyógyász – Korányi Frigyes tanítványa, Korányi Sándor kortársa – ismeretterjesztő művének idézett soraiban riasztó képet fest arról, hogy a tuberkulózis baktériuma mekkora veszélyt jelent a mindennapokban: eszerint a kórokozó mindenütt jelen van, mindenhová bejut, folyamatos fenyegetésként létezik a levegőben, és még saját otthonában sem lehet biztonságban tőle az ember.

Ez a fajta narratíva általánosan jellemző volt a 19. század végén megindult, első átfogó közegészségügyi kampányban, amely a betegség kórokozójának 1882-es felfedezése után indult, és első szakasza egészen az 1940-es évekig, a BCG-védőoltás használatának európai és amerikai elterjedéséig, illetve az első, a tbc ellen klinikailag hatásos antibiotikum, a sztrepptomycin felfedezéséig tartott. Ebben a nagyjából hatvanéves időszakban már tudták, hogy mi okozza a tuberkulózist, tudták, hogy egy krónikus fertőző betegségről van szó, de megelőző kezelés (vakcina) vagy hatásos gyógymód nem volt ellene.

Ebben a hat évtizedben éppen a gyógyszeres megoldások helyett konstruálódott a tuberkulózis baktériumának már részben felidézett képe, amely egy mindenütt jelen levő, állandó éberséget igénylő veszélyforrásként festette le a kórokozót, olyan veszélyként,

¹ MARBERGER Sándor, *Hogyan védekezzünk a tuberkulózis vagy gümőkór ellen: A tüdőbaj otthoni, szanatóriumszerű gyógykezelésének módja*, Athenaeum, Budapest, 1917, 27.

amely kapcsán a legkisebb mulasztás is halálos következményekkel járhat. Ez a drámai narratíva, amely a szakanyagoktól kezdve az ismeretterjesztő, tájékoztató kiadványokon és cikkeken keresztül a plakátokig mindenütt megjelent, a betegség megelőzésére helyezte a hangsúlyt, és az ennek jegyében született egészségvédelmi program az élet minden területére hatást kívánt gyakorolni. Marberger könyvében, illetve a másik, itt részletesen vizsgált műben, Okolicsányi-Kuthy Dezső *A gümőkór képeskönyve – A nagy népbetegség természete és az emberiség birkózása vele*² című, 1908-ban kiadott művében, ahogy más rokon kiadványokban is, részletes leírások ismertetik a test és a környezet helyes karbantartásának módjait. A tisztálkodástól kezdve a takarítási módszereken keresztül egészen a lakberendezési és építészeti tanácsokig mindenre kitérnek a szerzők, akik egyúttal a kerülendő, (élet)veszélyes viselkedésformákat is nagy alaposággal, ismétlődően részletezik.

A tuberkulózis elleni közegészségügyi kampány ugyanolyan mélyen áthatotta az élet minden területét, mint ahogy az első idézet szerint a tbc baktériuma mindenhová beférkőzött. Tanulmányomban Marberger és Okolicsányi-Kuthy könyve, illetve a korabeli sajtóban megjelent írások alapján vizsgálom a tuberkulózis ábrázolását, illetve általánosabban a testhez, az egészséghez és a betegséghez való viszonyt, kitérve arra, hogyan formálódtak mindezek a tudományos felfedezések és az ezekből következő gyakorlati változások nyomán.

Emésztő láz

A tuberkulózis elleni, az előző századforduló környékén a világ számos országában meghirdetett kampány értelmezéséhez ennek előzményeivel is foglalkozni kell. Ugyanis pontosan az tette szükségessé ezt a kezdeményezést, hogy a 19. század második felében paradigmaticus változások történtek a betegség okaival, terjedésével és elterjedtségével kapcsolatos tudásban. Ezeket az új ismereteket el kellett terjeszteni és be kellett iktatni a mindennapi gyakorlatba, hogy hasznosuljanak.

Bár sokáig úgy tűnt, hogy az emberek közt terjedő tuberkulózis baktériuma, a *Mycobacterium tuberculosis* a marhatuberkulózis kórokozójából alakult ki az állatok háziatartása során, amikor a baktérium átkerült az emberre, a legfrissebb kutatási eredmények szerint a betegség emberi formája idősebb a fajunknál, és már a korábbi emberfajok is hordozták annak valamilyen korai változatát, a marhatuberkulózis pedig csak később alakult ki.³ Ennek megfelelően a betegségnek óriási irodalma van az ókortól kezdve. Azt ugyanakkor sokszor nehéz megállapítani, hogy pontosan mely írások vonatkoznak a tu-

² OKOLICSÁNYI-KUTHY Dezső, *A gümőkór képeskönyve: A nagy népbetegség természete és az emberiség birkózása vele*, Korvin Testvérek Könyvnyomdája, Budapest, 1908.

³ Roland BROSCHE et al., *A new evolutionary scenario for the Mycobacterium tuberculosis complex*, PNAS, 99/6 (2002), 3684–3689; Albert R. ZINK et al., *Molecular history of tuberculosis from ancient mummies and skeletons*, International Journal of Osteoarchaeology, 17 (2007), 380–391.

berkulózisra, a szerzők ugyanis gyakran másfajta tüdőbetegségekkel összemossa értekeznek erről, a tbc baktériuma által más szervekben okozott betegségeket pedig különálló kórokként kezelik. A tüdőtuberkulózist így amellet, hogy ma már tudjuk, egy lassan terjedő, egyeseknél fokozatosan súlyosbodó és ismétlődően kiújuló, másoknál tünetmentesen hordozott fertőzésről van szó, a kezdetektől egyfajta rejtőzködés, láthatatlanság jellemzi a források szintjén is.

A számos néven – tüdővész, tüdőbaj, sorvadás, phthisis, hektika, gümőkór stb. – emlegetett kór valószínűsíthető elterjedtsége dacára a betegségek között eleve sokáig háttérbe szorult az akut fertőző betegségek (pl. himlő, tífusz, pestis) mellett, amelyek gyorsabban ölték, illetve a nála látványosabb krónikus betegségekhez, például a leprához képest is. Utóbbinak visszataszító volta miatt sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonítottak, mint a tuberkulózisnak. A láthatatlanság alól kivételt jelentettek a tbc-fertőzés egyes formái, köztük is elsősorban a görvély (scrophula), amely akkor alakul ki, ha a nyaki nyirokcsomókat támadja meg a baktérium, ezek jelentős megnagyobbodását okozva. A görvély, amelyet gyakran összemostak a leprával, a kora újkorban különös jelentőséget kapott, mivel egyike volt azoknak a betegségeknek, amelyeket az angol és francia uralkodók kézrátétellel „gyógyítottak”, ezzel a gesztussal igazolva uralmuk szakrális voltát, és egyúttal azt is megmutatva, hogy rangjuk és szentségük dacára a legszegényebbek és a legbetegebbek számára is hozzáférhetők.⁴

A tuberkulózis elterjedtségéről az újkorig keveset tudni, de a forrásokból úgy tűnik, hogy a 17. századra az akut járványos megbetegedésektől eltekintve vezető halálokká lépett elő. Ez azzal is járt, hogy egyre inkább az akut járványokhoz képest kezdtek értelmezni a betegséget, amely így pozitív jelentést kapott: a tuberkulózis jó halálnak számított, hiszen lassan ölt, így időt hagyott arra, hogy a beteg felkészüljön a halálra – szemben a pestissel vagy a himlővel.⁵

A betegség okairól a reneszánsz előtt az anatómiai tudás hiánya miatt nem sokat tudtak: a 17. századig az sem volt ismert, hogy a tüdőnek és a légzésnek életfontosságú szerepe van a szervezet működésében. A galénoszi élettan alapján az volt az elterjedt álláspont, hogy a belélegzett levegő elsősorban a test hűtésére szolgál. A modern, anatómiai-patológiai testkép a reneszánszsal kezdett kialakulni, amely újjáéledő érdeklődést hozott az egészséges és a beteg test formája és működése iránt. Egyre többen kérdőjelezték meg a humorális élettan helytállóságát, és szorgalmazták a test működéséről alkotott tudás felülvizsgálatát, valamint azt is, hogy az új ismereteket elsősorban a betegség mellett, másrészt szisztematikus boncolások révén lehet megszerezni.⁶

A tuberkulózisos betegek tüdejével kapcsolatban a boncolások során sok érdekesség tárult fel: gennyes, elpusztult szövetek, illetve üregek és gümők váltak láthatóvá és szagol-

⁴ John F. MURRAY et al., *The King's Evil and the Royal Touch: the medical history of scrofula*, Int J Tuberc Lung Dis, 20/6 (2016), 713–716.

⁵ Helen BYNUM, *Spitting Blood*, Oxford University Press, Oxford, 2012, 42.

⁶ Sophie DAYNES-DIALLO, *Theory and practice: European Renaissance medicine*, Medicographia, 33/3 (2011), 339–343.

hatóvá. Ezeket ugyan korlátozottan már az ókorban is megfigyelték, de a boncolások elterjedésével kézzelfoghatóbbá vált az orvosok számára, hogy mit is művel a tüdővész a testtel. Az így megszerzett új ismeretek, illetve az olyan fontos előrelépések, mint William Harvey vérkeringéssel és Thomas Bartholin nyirokkeringéssel kapcsolatos eredményei nyomán új, a humortantól eltérő elméletek kezdenek napvilágot látni a tuberkulózissal kapcsolatban is, miként az is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy mennyire elterjedt problémáról van szó.⁷

A következő nagy változást a sztetoszkóp hozta, René Laënnec találmánya ugyanis lehetővé tette, hogy a boncolás során a halottak tüdejében azonosított gümöket az élőkben is detektálják. A betegség melletti tapasztalatgyűjtés jegyében a 18. század folyamán egyre inkább teret kapott a betegek fizikális vizsgálata, és olyan módszerek váltak a klinikus mindennapi eszközévé, mint a szemrevételezés, a tapintás, a kopogtatás és a hallgatóság. Utóbbit tette a korábbinál is precízebbé Laënnec, aki 1816-ban először egy felcsavart papírlappal, majd egy speciálisan kialakított fa csővel kezdi hallgatni a betegek mellkasát.⁸ (Laënnec kiterjedt vizsgálataival azt is igazolta, hogy a tuberkulózis során a gümők a test minden részére kiterjednek, egyesítve és közös okokra vezetve vissza ezzel egy sor korábban különállónak tartott betegséget, bár hogy mik lehetnek a háttérben húzódó okok, és hogyan lehetne a betegséget gyógyítani, arra nem tett javaslatot.)⁹

A sztetoszkóppal kiteljesedő fizikális vizsgálati móddal a beteg szerepe alapvetően megváltozott: a korábban elsődleges alpnak tekintett kikérdezés háttérbe szorult, a beteg egyre inkább passzív elszenvédőjévé vált a vizsgálatoknak. Egy olyan testté, amely engedelmesen követi az orvos utasításait, belélegez, kifújja a levegőt, köhög, amikor kell. A diagnózis pedig elsődlegesen a testi jelek orvos általi kiértékelésén alapult, ami specifikusan a tuberkulózis kapcsán azzal is járt, hogy a hallgatóság révén az orvos gyakran előbb észlelte a gümöket a tüdőben, mint hogy a páciensnek panaszai lettek volna. Ez pedig a korai diagnózis jelentőségén túl azt is jelentette, hogy immár nem attól minősült betegnek az illető, hogy annak érezte magát, hanem attól, hogy az orvos betegnek nyilvánította, előrevetítve a 20. században kiteljesedő, patológikus testszemléletet.

A tuberkulózis terjedésével kapcsolatban szintén az ókortól fogva léteztek elméletek, amelyek alapvetően két nagy csoportba sorolhatók. Az egyik hívei szerint a betegség örökletes, a másik szerint fertőző, és például a beteg lehelete révén kerül át egyik emberről a másikra. Utóbbi felvetés meglehetősen ritkán bukkant fel a tbc baktériumának felfedezéséig, sokkal általánosabbak volt azok a teóriák, amelyek szerint a betegség, vagy legalábbis az arra való hajlam örökölhető, és ha bizonyos külső tényezők fennállnak, az arra hajlamosakban kialakul a kór.

⁷ BYNUM, *Spitting Blood*, 43–55.

⁸ Stanley Joel REISER, *Technological medicine: the changing world of doctors and patients*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, 4–8. Bővebben: Jacalyn DUFFIN, *To see with a better eye: a life of R. T. H. Laënnec*, Princeton University Press, Princeton, 1998.

⁹ Thomas M. DANIEL, *Pioneers of medicine and their impact on tuberculosis*, University of Rochester Press, NY, 2000, 48–52.

A 18. században aztán az idegrendszer felfedezésével kapcsolatos fejlemények nyomán több új elmélet is napvilágot látott, amelyek lényegében idegi alapokra helyezték a betegségeket általában, a tuberkulózist pedig specifikusan is. Ezen teóriák kidolgozói azt fogalmazzák meg, hogy az előkelő osztályok tagjainak idegrendszere kifinomultabb és ezért sérülékenyebb az alsóbb osztályok tagjainál, így a társadalom felső rétegei hajlamosabbak a betegségekre.¹⁰ Ez az elképzelés a romantika érzékiség- és érzelmezőpon-túságával szoros összefüggésben a 19. századra oda vezetett, hogy a tipikusan lassú le-gyengüléssel, esténként felszökő lázzal, sápadtsággal járó, gyakran korai halállal végződő tuberkulózist egyre inkább az előkelők és a művészek betegségének tekintették.

Ahogy Susan Sontag fogalmaz, a tuberkulózis romantikus mitológiájában a betegség az átszellemültség, a lelkiség, a zsenialitás, a belső égés, a szenvedélyek metaforájaként jelent meg, a tbc-s halál pedig mint szép, értelmes, a lelket felemelő, felszabadító, lírai halál ábrázoló.¹¹ A romantika esztétizáló tuberkulózisképe olyannyira hatásosnak bi-zonyult, hogy az egészségesekre is „kiterjedt”, és a női szépségideál részévé váltak a tbc-s beteg külső jegyei, így a sápadtság, a piros orcák, a vékony testalkat, a csillogó szemek az egészséges nőkön is kívánatos jegyekké váltak.

Ennek a törekeny nőideálnak a kultiválása gyakran valóban olyan körülményeket teremtett, amelyek előbb-utóbb a betegség megjelenéséhez vezettek: a felső osztályok lányait kora gyermekkoruktól levegőtlen szobákba zárták (otthon, illetve bentlakásos intézményekben), ahol jobbra tétlenül, de legalábbis komolyabb testmozgás nélkül él-ték napjaikat. És bár ezek a körülmények önmagukban nem okoztak tüdőbajt, nem is tettek jót az immunrendszernek, így az a nagyon elterjedt tuberkulózis baktériumával találkozáva nem tudta hatékonyan felvenni a harcot. Annál is inkább, mert a környezet a tünetek megjelenése után gyakran arra bátorította az előkelő betegeket, hogy teljesen adják át magukat a betegségnek. A beteglét a viktoriánus korban életmóddá vált azok számára, akik ezt megengedhették maguknak, és azoknak a nőknek, akik méltósággal viselték a betegséget, morális és transzcendentális felsőbbrendűséget tulajdonítottak.¹²

Összefoglalva, a tuberkulózist a 19. század derekán egy sok esetben halálos, örökletes betegségnek gondolták, amelyet sorsszerűsége és az érzékeny, érzelmes alkathoz kapcsolá-sa nyomán gyakran morális keretben értelmeztek. És bár tbc-s betegek, illetve az általuk ihletett szépségideálnak megfelelő alakok gyakran bukkantak fel az irodalomban vagy a festményeken, a közvélemény magával a betegséggel – annak elkerülhetetlen voltán túl – nem nagyon foglalkozott. Sokatmondó, hogy a korabeli sajtóban a 19. század utolsó két évtizedéig gyakorlatilag csak a nekrológokban, a halálozási statisztikákban és a kü-lönböző csodaszerek, fürdők és üdülőhelyek hirdetéseiben emlegetik a tüdőbajt. A tu-berkulózisban elhunytak nekrológjainak hangvétele is jellegetesen tükrözi a romantikus

¹⁰ BYNUM, *Spitting Blood*, 73–76.

¹¹ Susan SONTAG, *A betegség mint metafora*, ford. LUGOSI László, Európa, 1983, 13–31.

¹² BYNUM, *Spitting Blood*, 85–90.

tbc-képet, Tóth Ede drámaíróról például így ír a Magyarország és a Nagyvilág 1876-ban: „Egyszerre azonban kihullott kezéből a toll, végzetes tüdőbaj, melynek csíráját már magával hozta régebbi évei szenvedéseiből, kórágyhoz láncolta. Menthetetlen volt, tragikus áldozata a végzetnek, mely éppen akkor szakítá meg pályáját, midőn annyi viszontagság után végre szebb napok kezdtek reá mosolyogni.”¹³

A tüdőbeteg zseni sorsát festi elénk Petőfi Zoltán nekrológja is: „Csak 22 évet élt s halálát tüdőbaj okozta, e lassan emésztő betegség, mely annyi ifjú éltet kíván áldozatul. [...] A gyermek örökölte atyjának kalandos szenvedélyeit, s korán megválva a szülői háztól, majd egyik majd másik kisebb vidéki színtársulat tagjai között találjuk. A nyugtalan élet azonban hamar megviselte gyöngye organismusát, s a legutóbbi időkben már a külföldi gyógyfürdők üdvös hatása sem állhatott ellen tartósabban a betegség rombolásainak. Örökös gyöngékedése életkedvétől is megfosztotta s bár elvitázhatlan tehetsége volt, keveset dolgozott.”¹⁴

Bár a halálózási statisztikákból nyilvánvaló volt, hogy a tüdőbetegség egyre elterjedtebb,¹⁵ és a nagy járványok elmúlásával, illetőleg a fokozódó urbanizáció nyomán vezető halálökká lépett elő Magyarországon is,¹⁶ a betegek java gyakorlatilag láthatatlan volt a közvélemény számára. Az orvosi szakfolyóiratokat leszámítva az érintettek legfeljebb haláluk kapcsán kerültek be az újságokba, magáról a betegségről pedig gyakorlatilag nem esett szó a közbeszédben.

Társadalmi betegség

A tuberkulózis kapcsán paradigmátikus fordulatot hoztak a 19. század második felének tudományos áttörései: egyrészt a többek közt Louis Pasteur 1850-es évek végén megkezdett munkáján alapuló csíraelmélet, Jean-Antoine Villemin 1865-ös kísérlete, amely során igazolta, hogy a tuberkulózis testnedvek révén átvihető egy beteg élőlényről egy egészségesre, majd a tuberkulózis baktériumának 1882-es azonosítása Robert Koch által. A tbc-ről kiderült, hogy apró egysejtű lények, baktériumok okozzák, fertőző és világszerre elterjedt – különösen a szegényebb, városi lakosság körében.

A betegséggel kapcsolatos új ismeretek nyilvánvalóvá tették, hogy az egyik pillanatról a másikra társadalmi problémává előlépett tuberkulózissal kapcsolatban gyökeresen új stratégiára van szükség. A probléma kezelésére két út kínálkozott: vagy minél előbb

¹³ *Tóth Ede*, Magyarország és a Nagyvilág, XIII. évf./10. sz. (1876), 127–128.

¹⁴ Szépirodalmi Közlöny, I. évf./32. sz. (1870), 515.

¹⁵ Az Orvosi Hetilap, amely 1858-tól heti rendszerességgel részletezi a pesti halálózások számát és okait, egyik 1873-as számában például ezt a kijózanító adatsort olvashatjuk: „A lefolyt héten élve született 180 gyermek, meghalt 160, a születések tehát 20 esettel múlják felül a halálózásokat. [...] A halált 47 esetben tüdőbaj, 6 esetben hagymáz, 4 esetben himlő, 0 esetben cholera, 7 esetben fángás, 7 esetben bélhurut, 9 esetben veleszületett gyengeség és 8 esetben vörheny okozta.” (Orvosi Hetilap, 17. évf./50. sz. [1873], 912.)

¹⁶ FARAGÓ Tamás, *Bevezetés a történeti demográfiába*, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest, 2011, 175–177.

ki kell dolgozni egy hatásos védőoltást, illetve gyógymódot, vagy – illetve amíg az első megtörténik – a megelőzésre, a baktérium terjedésének gátlására kell fektetni a hangsúlyt. És mivel a kezdeti ígéretes vakcinajelöltek nem bizonyultak hatásosnak, a korábban rutinszerűen alkalmazott terápiás módszerek (tartós ágynyugalom, diéta, friss levegő) pedig még szigorúan szabályozott környezetben, az erre a célra kitalált, drága és kevés férőhellyel rendelkező szanatóriumokban sem váltak be, mivel a betegek többsége így is meghalt, a következő évtizedeket világszerte a tbc megelőzésére tett erőfeszítések határozták meg.

A megelőzéshez olyan stratégiát kellett kidolgozni, amellyel hatni lehet azokra a rétegekre, akiknek az együttműködése az évszázadok során lassan, de biztosan mindenhová elterjedő tbc-járvány mérséklésében elengedhetetlennek látszott, vagyis a betegségben leginkább érintett, növekvő létszámú városi lakosságra. Az ennek érdekében meghirdetett tuberkulózis elleni kampány egy, az élet minden területére kiterjedő társadalmi higiéniai mozgalom volt, amelynek elemei egyrészt a 19. század derekán elterjedő közegészségügyi elveken és gyakorlatokon, másrészt az új tudományos áttöréseken és az ezeket lehetővé tevő laboratóriumi és orvosi módszereken alapultak.¹⁷

A tuberkulózis megfékezése érdekében a szanatóriumok és a tüdőgondozók egymást követő alapítása mellett¹⁸ előadások, kiállítások, plakátok, filmek, rölapok, könyvek és újságcikkek tömege kezdte hirdetni ugyanazt az üzenetet: a tuberkulózis egy halálos, fertőző betegség, amely azonban megfelelő higiéniaival elkerülhető – sőt, gyógyítható is. Ez a globálisan nagyon hasonló vonásokat hordozó egészségnevelő kampány¹⁹ – ahogy ez célja is volt – alapvetően átformálta a tuberkulózisról alkotott képet, és egyúttal megváltoztatta az egyén közegészségügyi szerepét is, komoly hangsúlyt fektetve arra, hogy milyen kötelességei vannak a társadalom egészséges és beteg tagjainak a megbetegedés és a betegség terjesztésének elkerülésével kapcsolatban.

¹⁷ A másik említett stratégiát, a társadalmilag jelentősen mérsékeltebb részvételt igénylő, és éppen ezért sokkal olcsóbb megoldást, a tbc tisztán bakteriológiai megközelítésén nyugvó, szűrővizsgálatokra és oltókampanyra alapozott módszert először az 1920-as évek második felétől kezdték átfogóan alkalmazni a francia gyarmatokon a Pasteur Intézetek hálózatának kutatói, köztük a BCG-vaccina egyik kidolgozója, Albert Calmette. A stratégia gyarmatokon való bevezetése egyáltalán nem volt véletlen: a helyi körülmények között a franciaországinál sokkal könnyebben megvalósítható oltási kampánnyal a kutatók egyrészt kellő mennyiségű adatot gyűjtöttek ahhoz, hogy a védőoltás későbbi európai alkalmazását tudományosan megalapozzák, másrészt a vakcináció költségkímélőbb megoldás volt, mint a lakosság életmódváltásra való ránevelése, harmadrészt így a társadalmi higiéniai kampány olyan – nem feltétlenül kívánt – követelményeitől és következményeitől is megkímélhette magát a gyarmatok francia vezetősége, mint a munkások helyzetének javítása és az ennek nyomán ébredő egyenlőségi mozgalmak. Ezzel kapcsolatban bővebben lásd pl. Aro VELMET, *The making of a Pastorian empire: tuberculosis and bacteriological technopolitics in French colonialism and international science, 1890–1940*, *Journal of Global History*, 14/2 (2019), 199–217.

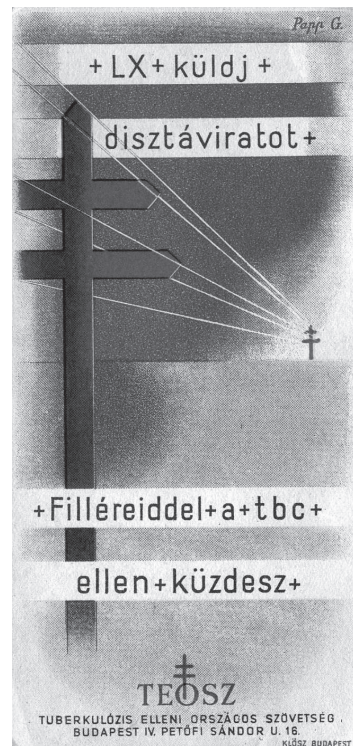
¹⁸ A hazai tbc elleni mozgalom intézményesülésével kapcsolatban bővebben lásd: Kovács Anett, *A tuberkulózis elleni társadalmi mozgalom Magyarországon*, *Kaleidoscope*, 8. évf./14. szám (2017), 123–132.

¹⁹ Más országok hasonló jellegű tbc elleni kampányaival kapcsolatban lásd pl. Mark CALDWELL, *The last crusade: the war on consumption, 1862–1954*, Atheneum, New York, 1988; Larry FROHMAN, *Prevention, welfare, and citizenship: the war on tuberculosis and infant mortality in Germany, 1900–1930*, *Central European History*, 39 (2006), 431–481; David S. BARNES, *The making of a social disease: tuberculosis in nineteenth-century France*, University of California Press, Berkeley, 1995; Marc ARNOLD, *Disease, class and social change: tuberculosis in Folkestone and Sandgate, 1880–1930*, Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2012; Diego ARMUS, *The ailing city: health, tuberculosis, and culture in Buenos Aires, 1870–1950*, Duke University Press, Durham and London, 2011.

A kampány célja – ahogy már említettem – egyrészt a tuberkulózissal kapcsolatos ismeretek terjesztése volt, másrészt olyan viselkedésformák, szokások bátorítása, amelyek segíthetnek a sikerhez szükséges higiénia biztosításában. Ehhez előszeretettel alkalmazták a korban kibontakozóban lévő reklámpar fogásait, annál is inkább, mert a megvalósítandó feladat sok szempontból hasonlított egy új kereskedelmi termék népszerűvé tételének folyamatához. Utóbbinak kulcsponjtja a termék láthatóvá tétele, ami fontos kérdés volt a tuberkulózis kapcsán is, hiszen a problémát először is láthatóvá kellett tenni ahhoz, hogy az emberek komolyan vegyék.

A tuberkulózis inherens láthatatlansága több síkon is megnyilvánult: egyrészt a betegség tüdőt érintő formája tüneteit tekintve nem volt látványos, és nem is ölt olyan gyorsan, mint az akut járványos betegségek, ami – ahogy már volt róla szó – nagyban hozzájárult sikeres rejtőzködéséhez. A tbc-s beteg tehát a betegség súlyosra fordulása előtt nem volt látványosan riasztó vagy visszataszító, ami megkönnyítette volna, hogy az egészségesek elkerüljék. Másrészt a betegség kórokozója, a tuberkulózis baktériuma sem volt látványos: eleve segédeszköz, mikroszkóp kellett a vizualizálásához, a bakteriális kolóniákról készült mikroszkópos felvételek pedig a kor embere számára nem voltak különösebben ijesztőek. A tuberkulózis veszélyességének megjelölésére ezért egy új referenciahálózatot kellett kidolgozni, amelyben a tbc-t specifikus objektumokhoz és viselkedésekhez kötve méltóképpen reprezentálódik a betegség. És ez a referenciarendszer egyben azt is megkönnyítette, hogy a komplex tudományos háttérre épülő higiéniai szabályok praktikus és egyszerű javaslatok, illetve tiltások formájában is megfogalmazhatók legyenek.

A reklámstratégia részeként a tuberkulózis elleni mozgalom univerzálisan használt logót kapott, amelyet aztán a tbc kapcsán kialakuló intézmények (Magyarországon például az 1911-ben alapított Tuberkulózis Elleni Küzdelem Országos Bizottsága) is felvettek. A kettős vörös kereszt rákerült a vonatkozó kiadványokra, könnyen azonosíthatóvá téve a releváns műveket. Ezt a jelképet olykor kreatívan bele is foglalták a grafikákba, egy dísztvíratokat reklámozó, és azok költségeinek egy részét a tbc elleni kampányra fordító, 1910–25 közötti kezdeményezés hirdetésében például a táviróoszlopok piros kettős keresztet formáját öltik (1. kép).²⁰

1. kép: Dísztvírat

²⁰ A reklámpari fogások hasznosítása még ennél is nyilvánvalóbb a későbbi, az 1940-es évek környékén született, sokkal didaktikusabb grafikákon, amelyek azonban már nem esnek jelen tanulmány szorosabb vizsgálódási körébe. Az egyik

A tuberkulózis elleni kampány termékeiben megjelenő, az egészséges élethez szükségesnek vélt szabályok egyszerre vonták be a laboratóriumi módszereket a mindennapi életbe, ennek keretében mikroszkopikus részletességű vizsgálat alá vonva a hétköznapi szokásokat, és egyúttal egy sor új követelményt is megfogalmaztak azzal kapcsolatban, hogy milyen kötelezettségei vannak az egyénnek és a közösségnek a tbc megfékezése során. Mindezt egy olyan narratíva keretében tették, amely – ahogy Nancy Tomes fogalmaz – az egészségügyi kampányt gyakran egyfajta vallási mozgalomként kezelte. Ennek a „vallásnak” Pasteur, Koch és más tudósok voltak az apostolai, a laborbeli kutatások pedig egy új evangéliumot alkottak, részletesen leírva, hogy milyen szabályokat és rituálékat kell betartani a híveknek.²¹

Ezt a felfogást a már említett kettőskeresztes jelkép használatán túl gyakran szóhasználati és szintaktikai eszközökkel is megtámogatják a kérdéses szövegek. Marberger például közzéteszi *A gümőkóros betegek tízparancsolatát* (2. kép), amelyben rövid utasításokban fogalmazza meg a beteg kötelezettségeit. „Legyen ez a tíz parancsolat épp olyan szent előttünk, mint az *a másik*”²² – írja a szerző, a bibliai parancsolatokkal képletesen egy szintre helyezve a tájékozódásra és a higiénára vonatkozó szabályokat, ezek megkérdőjelezhetetlenségét sugallva, és egyúttal megfogalmazva az új vallás szempontjából jelentős bűnöket is.

Halálos por

A legsúlyosabb ezen bűnök közül, ahogy azt minden releváns anyag hangsúlyozza, a köpés, pontosabban a földre vagy a lakás padlójára köpés. A tájékoztató anyagok hosszasan részletezik, hogy milyen köpődényt kell a köpet tárolására használni, és hogyan kell

A gümőkóros beteg tízparancsolata.

I. Bizakodó erős akarattal segítse gyógyulását!

II. Óvja önmagát, védje családját és felebarátját; a betegségről való tudását szeltemben terjessze!

III. Zsebkendőt tartson a szája elé, ha köhög!

IV. Csak vízzel telt köpöcsészébe köpjön, földre, zsebkendőbe soha!

V. Külön tálban mosdjék, külön törülközőt, poharat, tányért, evőeszközt és asztalkendőt használjon!

VI. Sűrűn mossa kezét, kivált evés előtt; száját is gyakran öblögesse!

VII. Se kézen, se ajkon ne csókoljon mást s magát se csókoltsassa!

VIII. Ágyában egyedül háljon s ha lehet: külön szobában!

IX. Minden szennyesét: fehérműjét, ágyneműjét váltás után azonnal lúgban főzzék ki!

X. Szobáját állandóan szellőzzék, napfényrel derítsék, a padlót, a bútort nedvesen törüljék! Porverődést lakásán ne tűrjön!

2. kép: Tízparancsolat

ilyen, Lukáts Kató által rajzolt képsorozaton különböző helyzetekben szabadban játszó, egészséges, színes ruhákba öltözött gyerekek láthatók. Mellettük visszatérő szereplőként feltűnik egy sötét, olykor foltos ruhába öltözött, sápadt és sovány kislány, aki nem vesz részt a játékban, hanem félrevonulva sír, vagy éppen egy fatönkön ülve szomorkodik. A tuberkulózisos betegeket jelképező szereplőnek a képeken látványos „atmoszférája” van, körülötte még a zöld fű is kifakul, érzékletesen jelenítve meg, hogy a betegség nem korlátozódik a testre, hanem túlterjed azon. A grafikák a reklámokhoz hasonló szlogent is kaptak: „Ne hagyjátok elveszni az élni akaró magyar gyermeket! Küzdjete a tuberkulózis ellen! Aki a magyar gyermeket védi nemzetének jövőjét építi.”

²¹ Nancy TOMES, *The gospel of germs: men, women, and the microbe in American life*, Harvard University Press, Cambridge, 1998, 123–124.

²² MARBERGER, *Hogyan védekezzünk a tuberkulózis vagy gümőkór ellen*, 62.

biztonságosan megszabadulni annak tartalmától. Ezen követelmények elmulasztása esetén ugyanis a tüdőből felköhögött váladék és a benne található baktériumok kikerülnek a világba. „A külvilágon a váladék, vagyis a köpet hamarosan beszárad, porszemcsékre esik széjjel, és a benne lévő bacilusok összeragadnak a sok ezer porszemmel, s a légáramlat szárnyára kerülve eljutnak mindenfelé”²³ – írja a jelen tanulmány bevezetőjében idézett mondatok előzményeként Marberger.

Az idézett leírásban a tuberkulózis kórokozója különleges képességekkel rendelkező, a levegőben repülve nagy távolságokat megtenni képes lényként jelenik meg, amely aztán a leghétköznapibb tárgyakat is halálos veszélyforrássá teszi a neki tulajdonított, szinte természetfeletti fertőzőképesség révén. A fertőzés és a mindenütt jelen lévő por összekapcsolása, amelynek felszámolására aztán a higiéniai előírások jelentős része irányult, az új bakteriológiai elméletek és az ezeket megelőző teóriák érdekes keverékének eredménye.

A 19. század nagy részében a fertőző betegségek kapcsán (amelyeknek a tuberkulózis nem volt része, hiszen örökletesnek gondolták) a zimitikus teória volt az uralkodó. Eszerint minden élő organizmust parányi életrészcskék, mikrozimák építenek fel, és ezek formálják a sejteket is. A betegségeket ezek a testben eleve jelen lévő részecskék okozzák, amelyek a test halála esetén sem pusztulnak el, hanem a bomlás során is tovább élnek, és megfelelő körülmények között erjedéssel újabb betegségkórokozó ágenseket termelhetnek, amelyek megfertőzhetik a körülöttük élőket. Ez azonban, vélték a korabeli kutatók, helyes higiéniai gyakorlatokkal megelőzhető.

Annak hangsúlyozása, hogy a lakhely tisztán tartása fontos betegségmegelőző módszer, már a 19. század közepén, tehát a csíraelmélet megszületése előtt megkezdődött. A korai higiénikusok gyakorlatilag az akut járványok alatt a fertőzöttek házaiban alkalmazott eljárásokat kívánták kiterjeszteni általánosan minden háztartásra, vagyis az alapos és rendszeres takarítást, a szellőztetést, az ágynemű és a ruházat tisztán tartását, illetve a helyes táplálkozással kapcsolatos irányelveket javasoltak. A házak és lakások higiéniai szempontból legkritikusabb pontjának az egyre gyakrabban a lakhelyen belülré költöztetett mellékhelyiség bizonyult. Bár a korszakban a városok csatornázásával eleve akadtak problémák, a lakáson belülré került mosdók újabb, fokozott veszélyforrásnak látszottak, hiszen a zimitikus elmélet szerint belőlük halálos kipárolgások áraszthatták el a szobákat, amelyekről senki sem volt biztonságban.²⁴

A lakások levegőjére tehát eleve veszélyforrásként tekintett a 19. századi tájékozott, felső- vagy középosztálybeli olvasó, mire Pasteur elkezdte a modern mikrobiológiai elmélet korai változatának tekintett csíraelméletet megalapozó kísérleteit. Pasteur gyökeresen ellentétes elveket vallott, mint az életnek és ezzel együtt a fertőző betegségeknek a testen belüli spontán generálódását hirdető kortársai, és igazolta, hogy ha egy tápoldatot elzárnak a levegőtől, abban nem keletkezik élet. Viszont ha csak egy kis időre is

²³ *Uo.*, 27.

²⁴ TOMES, *The gospel of germs*, 48–54.

kiteszik az oldatot a tisztítatlan, poros levegőnek, abban rövidesen hemzsegni fognak a mikroszkopikus élőlények.²⁵ Ezekről akkor még senki sem bizonyította, hogy betegségeket okoznának, viszont az 1870-es évek közepére egy sor betegségről, köztük a tuberkulózisról is beigazolódott, hogy a betegek testnedveivel átadható. Mindez bizonyítékok hiányában is egyre gyanúsabb színben tűntette fel a levegőben keringő parányi részecskéket, amelyeket – ahogy azt több ismeretterjesztő cikk is hirdette – a napsugár egy nyalábjára tekintve bárki maga is megfigyelhet.²⁶

A csíraelmélet másik fontos bizonyítéka, amely már összekapcsolta a levegőben lévő mikrobákat a betegséggel, a műtőből származott. Joseph Lister és más sebészek több kísérlet során is igazolták, hogy a műtéti sebek antiszeptikus szereklle való kezelésével megelőzhető azok elfertőződése.²⁷ A betegségek – többek közt Pasteur, Koch és Lister eredményein alapuló, az 1870-es évekre körvonalazódó – csíraelmélete így összefoglalóan azt állította, hogy a fertőző emberi és állati betegségeket különböző specifikus mikroorganizmusok okozzák, amelyek nagy számban találhatók meg a levegőben és a vízben. Továbbá azt is leszögezte, hogy a betegségek csírái nem spontán jönnek létre, hanem mindig egy ugyanazon betegségből szenvedő, korábbi betegből származnak.

Az első betegség, amelyet meggyőzően egy konkrét mikroorganizmushoz tudtak kötni, a lépfene (anthrax) volt, ami alapvető szerepet játszott a többi kórokozóval kapcsolatban kialakult kép alakításában is. A *Bacillus anthracis* Koch azonosította 1876-ban: a kutató sikeresen tenyésztette ki a pálcika alakú baktériumokat labor körülmények között, majd megmutatta, hogy a mikrobákat egészséges állatokba bejuttatva azokban a lépfene tünetei jelentkeznek. Koch azt is felfedezte, hogy a baktérium két formában létezhet: az érett mikroba pálcika alakú, és a gazdatestből kikerülve gyorsan elpusztul, az általa termelt spórák viszont rendkívül hosszú ideig túlélnek a szervezetén kívül is, és a hideg vagy a forróság sem árt nekik. Később kiderült, hogy ez a fajta életciklus nagyon ritkának számít a betegségokozó mikrobák között, és a fertőző betegségek hátterében álló baktériumok többsége – köztük a tuberkulózis kórokozója – nem termel hasonlóan ellenálló spórákat. Mire azonban ez bizonyítást nyert, a patogének lépfene-modellje, vagyis a környezetben mindenütt jelen levő, a testen kívül is tartósan túlélő mikrobák mítosza már elterjedt a köztudatban, tovább erősítve a levegő, azon belül a szálló por és a betegség közti asszociációkat.²⁸

A mindenütt jelen levő kórokozók veszélyességének képzetét a laboratórium és a hétköznapi élet között vont párhuzamok is fokozták, hiszen könnyen beláthatónak tűnt, hogy ha a laborban egy ártalmatlannak látszó hiba, például az egyik eszköz nem megfe-

²⁵ Ethel D. HUME, *Bechamp or Pasteur?: A lost chapter in the history of biology*, CreateSpace Publishing, 2011, 15–23.

²⁶ Vö. pl. „Hogy a levegő számtalan kis részecskéből, vagy porszeméből áll, bizonyítja minden napsugár, mely setét szobába hatol, mint mozog minden fényben, minden elevennek látszik benne.” Kecskeméti Lapok, 10. évf./1. szám (1877), 2.

²⁷ TOMES, *The gospel of germs*, 33.

²⁸ *Uo.*, 37–38.

lelő fertőtlenítése a mikrobák elszaporodásához vezethet, akkor az otthon nem kielégítő takarítása is hasonlóan problematikus következményekkel járhat. Annak demonstrálására pedig, hogy a parányi élőlények az otthon levegőjében is jelen vannak, a népszerű cikkek szerzői előszeretettel hoztak fel hétköznapi szemléltető példákat, például hogy milyen gyorsan nő penész a felvágott és levegőn hagyott gyümölcsökön, vagy hogy mennyi porszem látszik a levegőben takarítás után.

Mindezek alapján kézenfekvő megoldásnak látszott, hogy a környezetben jelen levő mikrobák ellen a legjobb módszer a laboratóriumi higiéniai módszerek kiterjesztése a hétköznapi terekre, annál is inkább, mert az ezek alapján megfogalmazott irányelvek jobbra összhangban voltak a már elterjedt, a zimotikus betegségek ellen alkalmazott módszerekkel. Mindkét teória különösen veszélyes terepként tartotta számon az otthonokat, ahol az emberek idejük javát töltik, és magát az emberi testet is, amely folyamatosan káros anyagokat bocsát az otthon levegőjébe a salakanyagok, illetve a belőle kikerülő mikrobák által. Ennek megfelelően a már említett módszerek, az egyre specifikusabb szerekkel végzett takarítás és fertőtlenítés, a szellőztetés, a test tisztán tartása és az ételmszerek megfelelő kezelése még inkább az egészségmegőrzés középpontjába került.

A korai csíraelméletet meghaladó mikrobiológiai elmélet, amely a lépfenén kívül a több más fertőző betegséget is konkrét mikrobákhoz kapcsolt, az 1880-as és 1890-es években teljesedett ki, a századfordulóra tudományos bizonyossággá emelve a három évtizeddel korábban még komolyan vitatott felvetéseket. A tuberkulózis baktériuma ennek során az elsők között került azonosításra: a lépfene kórokozójának detektálásában is kulcsszerepet játszó Koch 1882-ben tette közzé eredményeit, amelyek igazolták, hogy a tuberkulózis minden formája a *Mycobacterium tuberculosis* névre keresztelt mikrobához köthető. A szakértő ráadásul rögtön a nagyközönség számára is láthatóvá tette az új ellenséget: a korábbi laborgyakorlatot megreformálva ugyanis tápoldatos üvegek helyett lapos felületeken, szilárd táptalajokon kezdte tenyészteni a mikrobákat, ami látványos, fajonként eltérő kolóniákat eredményezett. Koch ezeket – szintén újdonságnak számító – festési módszerekkel tette még inkább kivehetővé, ami lehetővé tette a mikroszkópban látott sejtek lefotózását, így immár a nagyközönség is láthatta, aminek addig csak a laborok munkatársai lehettek tanúi.²⁹

A következő évek során többek közt a kolera, a diftéria, a tífusz, a skarlát, a szamárköhögés, a szifilisz, a tüdőgyulladás, a pestis, a lepra, az üszkösödés és a tetanusz kórokozójának azonosításával az orvoslás új kora kezdődött meg. Az emberi testről alkotott kép gyökeresen átalakult, ahogy kiderült, hogy a látszólag egészséges szervezet is patogén mikrobák örökös harcterének számít, és hogy potenciálisan minden test, a teljesen tünetmentes is, hordozhat olyan patogéneket, amelyek másokban betegségeket okozhatnak.

Az új kutatások megkérdőjelezték, és a legtöbb betegség esetében sikeresen cáfolták is a lépfene-modellt, vagyis hogy a patogének hosszú ideig túlélnek az emberi testen kívül, és

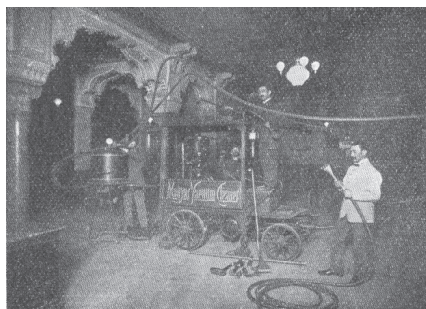
²⁹ REISER, *Technological medicine*, 18–19.

hogy ezek rendkívül ellenállóak a környezeti hatásokkal szemben is. Így a tuberkulózis kórokozójáról is kiderül, hogy a köpettel távozó baktériumok csak rövid ideig veszélyesek, és a betegség elsősorban közvetlen cseppfertőzéssel terjed. A porral szálló, a lépfene fizikai tulajdonságival felruházott tbc-baktériumok mítosza ennek ellenére a 20. század első évtizedeiben töretlen marad. Ennek egyik oka az volt, hogy a por és a baktériumok összekapcsolása révén egy látható és kezelhető célpontot kapnak a higiéniai törekvések. A másik ok, hogy egyes 19. század végi vizsgálatok, többek közt a súlyos tüdőbetegek szobájából vett porminták elemzése megerősítették, hogy a betegek környezetében a por is fertőző. Ez pedig gyanússá tett mindenféle port, a lakásban és azon kívül is.³⁰

3. kép: Felmosás

Ennek köszönhető, hogy a 20. század eleji tuberkulózis elleni egészségnevelési kampány el- képesztően sokat foglalkozott a por kérdésével, hogy hogyan lehet azt a lakásokon kívül tartani, és a mégis bejutó szemcséket a lakások belsejében felszámolni. A vonatkozó művek részletes tanácsokat adnak a takarítás módjával kapcsolatban, például hogy söprés helyett nedves feltörést célszerű alkalmazni (3. kép), a szőnyegek, kárpi- tok tisztítását pedig vagy a lakáson kívül, vagy a korban újdonságnak számító porszívóval (4. kép) kell végezni.³¹ A lakás berendezését továbbá úgy kell alakítani, hogy az könnyen takarítható legyen, így célszerű megszabadulni a nehéz függönyöktől, a sok szőnyegtől és a kisebb porfo- gó nipeltektől, csipkéktől és terítőktől. A szerzők ezek helyett linóleumpadlót, könnyű, gyakran mosható függönyöket és általában levegősebb, tárgyakkal kevésbé agyonzsúfolt szobákat java- soltak, nyomatékosan felhíva a figyelmet arra,

4. kép: Porszívók

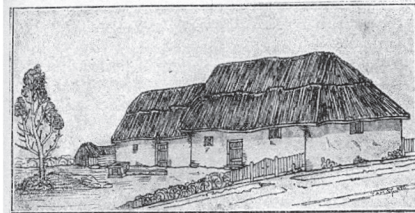
³⁰ TOMES, *The gospel of germs*, 94–98.

³¹ OKOLICSÁNYI-KUTHY, *A gümőkór képeskönyve*, 100–101.

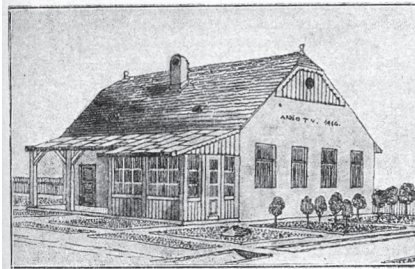
hogy a praktikus berendezkedés helyett a külsőségekhez való ragaszkodás potenciálisan halálos következményekkel járhat. „Asszonyaim! Saját maguk és családjuk érdekében kérjük, hogy ne a világnak, hanem a családjuknak éljenek, mert ha a baj bejött a lakásukba, a világ minden vigasza elmarad, de a család szomorúsága esetleg örökös lesz”³² – írja Marberger.

A por lakásba hurcolása ellen nedves láb-törölőt, a hazaérkezés után átöltözést és a földet söprő ruházat helyett rövidebb szoknyát javasolt a tájékoztató irodalom. „Megfelelően rövid szoknya kell az egészséges élethez, mely, miként a német mondja: »fussfrei«, azaz szabadon hagyja a lábakat, s amíg ilyen nincs az asszony birtokában, addig fel kell tűzni, vagy *slepptartóval* felkötni”³³ – írja Okolicsányi-Kuthy Dezső. A szoknyahosszra vonatkozó tanács nem az egyetlen tuberkulózis elleni lépés, amely kiterjedt a divatra. A test egészségesen tartása érdekében mindenféle olyan ruhadarab nemkívánattossá vált, amely korlátozta a szabad mozgást, különösen a tüdőök szabad tágulását. Így a tb elleni kampányban mindenféle nehéz szövetnek ellene voltak, ezek helyett a könnyebb anyagokat helyezték előtérbe, és kifejezetten károsnak tartották a szoros alszoknyák, a fűző és az öv viselését is, ezek helyett harisnya, vászon melltartó és nadrágtartó hordását javasolva.

A tanácsok a lakóépületek berendezésén kívül azok szerkezetére és anyagára is kiterjedtek. A betegségek megelőzése érdekében a szerzők kiemelték, hogy mennyire fontos, hogy a szobák szárazak legyenek (aminek előfeltétele az alapincézés és a megfelelő anyagú padlózat), valamint tágasak és jól szellőztethetők is, amihez nagy ablakokra van szükség, amelyeken keresztül a fertőtlenítő hatású napsugár is bejuthat. A szellőztetésnek – ahogy már említettem – már a 19. században is elsőrendű fontosságot tulajdonítottak, hiszen ezzel kívánták hígtani a mellékhelyiségekben termelődő káros kipárolgásokat a lakás levegőjében. Az ablakok nyitása és csukása a tuberkulózis elleni kampány idején azonban még összetettebb rituálévá vált. A külső levegővel és az általa hordozott veszélyekkel kapcsolatos ellentmondásos attitűdöt ugyanakkor jól demonstrálja, hogy a tanácsadó anyagok azt javasolták, hogy ahol csak lehetőség van, egyfajta védősávot alakítsanak ki a ház és az utca, illetve a ház és a gazdasági

8. ábra. Egészségtelen falusi ház. (Eredeti rajz.)

9. ábra. Az egészséges falusi ház mintája (Eredeti rajz.)

5. kép: Házak

³² MARBERGER, *Hogyan védekezzünk a tuberkulózis vagy gümőkór ellen*, 102.

³³ OKOLICSÁNYI-KUTHY, *A gümőkór képeskönyve*, 100.

udvar között. Erre szolgált a mellékelt kép (5. kép) alsó részén látható épületnél a ház frontját az utcától elválasztó zöld sáv és a tornác, illetve az elé kerülő kert is.³⁴

A tuberkulózis elleni védekezés fontos eleme volt a test tisztán tartása is, amelynek hatásos módjai részben a már említett laborbeli fertőtlenítő módszerekből eredtek, nagyobb részben viszont a sebészeti gyakorlatból terjedtek át a mindennapi életre. A századfordulóra a műtőkben a csíraelmélet korai időszakában elterjedt antiszeptikus gyakorlat helyett az aszeptikus módszer vált uralkodóvá, vagyis a már megjelent mikrobák ártalmatlanítása helyett azok teljes kizárására koncentráltak az orvosok az operáció helyszínén. Az eszközök és a betegek esetében ez könnyen ment, előbbieket előre fertőtlenítették, a beteg bőrét leborotválták és megtisztították, a műtéti területet pedig steril kendővel vették körül. Az orvosok és az ápolók teste ugyanakkor jóval nagyobb kihívásnak bizonyult mikrobiológiai szempontból. Mivel eddigre világossá vált, hogy a bőrt nem lehet teljes mértékben sterilizálni, az igazán hatásos antiszeptikus szerek pedig ki is kezdik azt, a műtőbeli aktív testek esetében ezek elfedése lett a cél. Így kerültek be a sebészeti gyakorlatba az eldobható gumikesztyűk, a műtét idejére felöltött köpenyek, a haját eltakaró sapkák és az arcmaszkok is. Utóbbiak hatásos alkalmazása érdekében a sebészek elkezdték simára borotválni az arcukat, az orvosok körében a higiénikus életforma egyfajta jelképévé téve a borotválkozást.³⁵

Az érintésben rejlő veszély felismerése szintén nem korlátozódott a műtőre: bár a betegek érintésétől való félelem régóta létezett, a mikrobiológiai elmélet és az új aszeptikus műtéti technikák nyomán mindenféle érintkezés kapcsán felmerült, hogy veszélyeket hordozhat. A szexuális érintkezésen túl az olyan ártalmatlannak tűnő gesztusok, mint a kézfogás vagy a csók is a betegségek potenciális átadására képes érintések közé kerültek. „Felebarátaink tenyere éppúgy elrejtí elölünk a titkát, akár a szíve vagy az agya gazdájának minden érzését, gondolatát”³⁶ – írja Marberger, aki egyúttal arra figyelmeztet, hogy a szülők ne engedjék, hogy gyereküket idegenek csókolgassák vagy ölelgessék, akár egészségesnek látszik az illető, akár nem.³⁷

Szintén a műtőbeli gyakorlatból átvett, a tbc elleni kampányanyagokban gyakran emlegetett, követendő szokások közé tartozott a folyóvízzel történő szappanos kézmosás a közösen használt mosdótál helyett. De ugyanígy nem volt ajánlatos a közös ivópohár vagy evőeszköz használata, illetve az olyan szokások is kritikus megítélés alá estek, mint a bélyeg megnyalása vagy a könyvoldalak lapozás előtti megnyalása. Ezen félelemek egy részéről a kutatások hamar igazolták, hogy alaptalanok, hiszen a mikrobák többsége nem élt túl sokáig a külvilágban. Mások viszont megalapozottnak bizonyultak, és akár olyan régi hagyományok átalakításához is vezethettek, mint a közös úrvacsorai kehely használatának elhagyása a protestáns istentiszteleteken.³⁸

³⁴ MARBERGER, *Hogyan védekezzünk a tuberkulózis vagy gümőkór ellen*, 94.

³⁵ TOMES, *The gospel of germs*, 102–103.

³⁶ MARBERGER, *Hogyan védekezzünk a tuberkulózis vagy gümőkór ellen*, 28.

³⁷ *Uo.*, 69.

³⁸ Katherine OTT, *Fevered lives: tuberculosis in American culture since 1870*, Harvard University Press, Cambridge –

Tudatlan Péter és Eszes Pál

Az említett óvintézkedéseket és gyakorlatokat, néhány más tanács, például a testmozgás és a friss levegő hasznosságának hangsúlyozása mellett, a betegség megelőzéséhez szükséges egyéni és társadalmi kötelezettségekként prezentálták a tuberkulózis elleni mozgalom kiadványaiban. Ezek a művek nagy hangsúlyt helyeztek arra, hogy a tbc megállítása nem orvosi, hanem össztársadalmi feladat, amiben mindenkinek részt kell vennie. Ennek fontosságát a már említett bibliai nyelvezeten túl gyakran militarista metaforákkal is erősítették. A tbc elleni kezdeményezéseket világszerte háborúnak titulálták, amelyben az egyik oldalon a betegség (és annak kórokozója) áll, a másikon pedig az emberiség, amelynek a létét fenyegeti a kór. Ez a narratíva olyan közös feladatként írta le a tuberkulózis megfékezésére tett erőfeszítéseket, amelyben a betegeknek és az egészségeseknek is morális – és olykor törvényi³⁹ – kötelességük részt venni.

A háborús metafora a csíraelmélet születésével kezdett nagyobb teret nyerni a gyógyászatban, elsősorban Pasteur nyomán. Míg a korábban uralkodónak számító humorális teóriában inkább a test egyensúlyáról és ennek elvesztéséről, illetve helyreállításáról beszéltek, a betegségek mikrobiológiai megközelítésével a test metaforikus csataterre minősült át, ahol a patogének és az orvosok küzdenek egymással a beteg túlélése érdekében.⁴⁰ A tbc kapcsán hirdetett egészségvédelmi kampány és a későbbi hasonló „harcok” (pl. a rák, az AIDS vagy az elhízás elleni küzdelem) ezt a testszintű hadjáratot emelték a társadalom szintjére, annak minden területére és tagjára kiterjesztve azt.⁴¹

Mivel a kampány elsődleges célja egy újfajta tudás átadása volt, amely aztán majd új, kedvező szokásoknak nyithat utat, a narratíva különösen súlyos következményeket helyezett kilátásba azok számára, akik nem voltak hajlandók részt venni a küzdelemben, azaz nem tájékozódtak és nem tartották be az útmutatásokat. Ennek egyik kiváló példája Marberger könyvének két tanmeséje, amelyek főszereplőire, Tudatlan Péterre és Eszes Pálra újra és újra visszautal a szerző.

Tudatlan Péter alakja a nem együttműködő beteg archetípusának tekinthető engedetlen tüdőbeteg tipikus ábrázolásai közé tartozik: gyári munkás, aki a munkahelyén elkapja a tuberkulózist, és hazaviszi azt a családnak. A tünetek súlyosabbra fordulásakor sem fordul orvoshoz, és mivel nem rendelkezik megfelelő ismeretekkel, nem tartja be az ilyenkor szükséges higiéniai előírásokat sem. Így lassan az egész családot megfertőzi, akik sorban belehalnak a kórba, míg végül csak nagyobbik lánya marad életben, akit szülei halála után a vidéki rokonokhoz küld az árvaszék. A szerző hosszasan részletezi, hogy

Massachusetts, London – England, 115–116.

³⁹ A tuberkulózis elleni kampány több eleme ugyanis jogi szinten is realizálódott, ilyen fejlemény volt például a nyilvános köpködés betiltása vagy a diagnosztizált betegek bejelentésének kötelezettsége.

⁴⁰ Alan BLEAKLEY et al., *He drove forward with a yell: anger in medicine and Homer*, *Med Humanit.*, 40/1 (2014), 22–30.

⁴¹ Jing-Bao NIE et al., *Healing without waging war: beyond military metaphors in medicine and HIV cure research*, *Am J Bioeth.*, 16/10 (2016), 3–11.

Tudatlan Péter milyen bűnöket követ el, amelyek aztán törvényszerű vesztéhez vezetnek, a köpködéstől kezdve a közös edényhasználaton át a nem megfelelő takarításig, illetve a túlzásba vitt munkáig.⁴²

A történet ellentétele Eszes Pál históriája, aki Tudatlan Péterrel gyakorlatilag azonos életkörülmények között él, ugyanabban a gyárban dolgoznak, egy házban laknak, egyformán három gyerekük van. Eszes szintén tuberkulózisos lesz, azonban annak köszönhetően, hogy előzetesen alaposan tájékozódott (kocsma helyett előadásokra járt és olvasott), az első jelekből felismeri a bajt és orvoshoz fordul. Miután az orvos diagnosztizálja a kórt, Pál mindent megtesz a gyógyulásért és családjá védelmében is. A gyerekeket vidékre küldi, betegszabadságot vesz ki, hogy megfelelően gyógyulhasson, és közben még arra is jut energiája, hogy a gyárigazgatónál a munkások védelmét biztosító intézkedéseket (köpőedények rendszeresítése, szellőzőrendszer telepítése) vívjon ki. Rövidesen az ágynyugalom és a sok friss levegő eredményeként meg is gyógyul, de persze ezt követően is betartja a higiéniai előírásokat.⁴³

A két történet érzékletesen közvetíti az egészségvédelmi kampány legfontosabb üzeneteit, és kijelöli azok elsődleges célpontját is, az élet- és munkakörülményei miatt különösen veszélyeztetett városi munkást. A tanmeséket tartalmazó kötet egyben eszközt is kínál a megszólított közönség számára ahhoz, hogy Tudatlan Péterekből Eszes Pálokká váljanak. Közben pedig teljes mértékben leszámol a romantika tuberkulózisképével is: a diagnózist hallva „Eszes Pál nem esett kétségbe, [...] hanem komolyan hozzálátott, hogy a bajnak elejét vegye. Teljes bizalommal fogott a küzdelemben, mint olyan ember, aki szilárdan hisz a győzelemben.”⁴⁴ A jó tüdőbeteg tehát nem törődik bele a sorsába, hogy aztán elbúcsúzva a világtól szépen meghaljon, hanem a megszerzett tudás birtokában a gyógyulást is kötelességének tekinti, és nemcsak megóvja társait saját betegségétől, de közben még tesz is azért, hogy kollégái más forrásokból se legyenek betegek. Ezért pedig meg is kapja jutalmát, hiszen – a már az előző században is alkalmazott gyógy módok hatására – meggyógyul, míg tudatlan társa, aki társadalmi helyzetétől eltekintve semmiben sem különbözik a 19. századi, sorsukat átszellemült beletörődéssel fogadó tüdőbajosoktól, ugyanúgy belehal a betegségbe, mint a korabeli gyógy módokban részesülő utóbbiak.

Marberger könyve tehát működő gyógy módokként prezentálja ugyanazokat a mód szereket, amelyeket évszázadok óta használtak a tuberkulózis kezelésében – a legtöbbször sikertelenül. Mintha a tájékozottság a terápia kimenetelét is megváltoztatná, és mintha a korábbi tbc-s halálok elsődleges oka a tájékozatlanság és az engedetlenség lett volna. „E tudás nemcsak a védelemhez, hanem a gyógyuláshoz is szükséges. [...] csak e tudással válhat [a tüdőbajos] a kezelőorvos szófogadó betegévé és igazi munkatársává”⁴⁵

⁴² MARBERGER, *Hogyan védekezzünk a tuberkulózis vagy gümőkór ellen*, 33–37.

⁴³ *Uo.*, 54–58.

⁴⁴ *Uo.*, 56.

⁴⁵ *Uo.*, 164–165.

– írja a szerző a kötet utolsó, a tbc-s betegek tényleges terápiájával foglalkozó részében. Utóbbi mindössze a könyv negyedét teszi ki, szemléletesen jelezve, hogy a tbc elleni kampány hangsúlya nem a gyógyításra esett.

Átlátszó betegek

Az eddigi részekben kevés szó esett a ténylegesen tuberkulózisos betegek láthatóvá tételéről, és ez nem véletlen. A tbc diagnózisa a mai napig összetett feladat, amely a tünetek kikérdezéséből, mellkasi röntgenfelvétel készítéséből, immunvizsgálatokból (Mantoux-próba, IGRA) és a köpet laboratóriumi vizsgálatából tevődhet össze. Ezek mindegyike esetében jelentős az álpozitív és az álnegatív eredmények aránya: a tünetek gyakran nem specifikusak a betegségre, az immunteszteket megzavarhatják más fertőzések, a röntgenvizsgálatokból nem derül ki, hogy a beteg fertőző-e. A legmegbízhatóbb tesztnek a tuberkulózis baktériumának laborbeli kitenyésztése minősül, ez azonban nagyon lassú folyamat, mivel a kórokozó 15-20 óránként csak egyszer osztódik. Tenyésztéssel ráadásul szintén csak az esetek körülbelül 60 százalékát lehet kiszűrni, és ha a beteg HIV-vel is fertőzött, ami a tbc-vel jelenleg leginkább sújtott régiókban gyakori, ez az arány 20 százalék alá csökken. A fejlettebb, a kórokozó genetikai jelenlétét jelző vizsgálatok pedig drágák és általában nem hozzáférhetők ott, ahol a leginkább szükség lenne ezekre.⁴⁶

A tbc diagnosztikája a 20. század elején még ennél is bizonytalanabb volt, mivel a jelenleg használt módszereknek, a köpetminták elemzésének és a röntgenezésnek még nem volt kiforrott gyakorlata. Aminek természetesen komoly része volt abban, hogy a betegség megfékezésére irányuló kampány megelőző jellegű volt, és mindenkit, az egészségeseket és a betegeket is részvételre szólított fel, gyakorlatilag potenciális fertőzőtként kezelve a teljes lakosságot. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az új diagnosztikai módszerek kapcsán ne ébredtek volna nagy elvárások. Különösen az élő test belsejét feltárni képes röntgen esetében volt jellemző, hogy az ezzel végzett vizsgálatokat a közvélemény már jóval azelőtt is a tbc meggyőző – szemmel látható – bizonyítékként kezelte, mint hogy a szakma képessé vált volna a felvételek alapján megbízhatónak ítélt diagnózisokat alkotni.

A sztetoszkóp említésekor már szó esett arról, hogy Laënnec fejlesztése hogyan változtatta meg az orvosi gyakorlatot. A beteg fizikális vizsgálata, amelyet a műszeres hallgatóság a korábbinál jóval precízebbé tett, azzal kecsegtetett, hogy a diagnosztikai folyamatból ki lehet iktatni a beteg szubjektív narratíváját, amely megbízhatatlan és ellenőrizhetetlen, és ehelyett egy objektív folyamatban, a test működésének hangjai által feltárni, hogy milyen patológus történések zajlanak odabent. A sztetoszkóp tehát

⁴⁶ Érdekes módon jelenleg a tbc szűrésének a legbiztosabb és leggyorsabb módját egy végtelenül egyszerű kísérleti módszer jelenti, amely során betanított afrikai óriáspatkányok végzik a köpetminták elemzését szaglász útján, tenyésztés nélkül is 70 százalékos biztonsággal jelezve abban a baktérium jelenlétét, függetlenül attól, hogy a beteg HIV-vel fertőzött-e, vagy sem. Ezzel kapcsolatban lásd: <https://www.apopo.org/en> (Hozzáférés: 2020. június 26.)

amellett, hogy az élő testben azonosíthatóvá tette, és így a betegséghez kapcsolta a boncolások során megfigyelt tuberkulotikus elváltozásokat, megszabadította az orvosokat a beteg szakszerűtlen szubjektivitásától is.⁴⁷

A röntgensugárzás felfedezésével az objektivizmus új értelmezése érkezett el, elsősorban azért, mert a röntgenfelvételeket a fotográfia egyik fajtájaként kezelték, amely a századfordulóra a természet önírásaként értelmezve az objektív reprezentáció csúcspontjának számított. A tuberkulózis kapcsán a fotók létjogosultságának kiemelt jelentőséget adott, hogy a baktériumokat felfedező Koch is ezeket preferálta a mikroszkópban látottak szubjektív, a valóságnál mindig rendszerezettebbnek, sematikusabbnak bizonyuló lerajzolás helyett, így a közönség fotók révén ismerte meg a baktériumokat.⁴⁸ A Lorraine Daston és Peter Galison által mechanikus objektivitásnak⁴⁹ nevezett episztemiológiai irányelv értelmében a röntgen kezdettől objektívebbnek minősült a sztetoszkópnál. Míg ugyanis a hallgatóság eredménye az orvos szubjektív értelmezésén múlt, és ellenőrizhetetlen volt, hogy pontosan mit hallott a beteget vizsgáló, a röntgenfelvétel látszólag az orvosi szubjektivitást is kiiktatta a diagnózisból. A röntgen így hasonló logikára alapozva „haladta meg” a sztetoszkópot, mint korábban a sztetoszkóp a beteg kikérdezésén alapuló diagnózist. Látszólag felszámolta az orvos egyéni megfigyelésén alapuló szakvéleményt, és bárki számára világosan láthatóvá tette a diagnózishoz szükséges tényeket.⁵⁰ A röntgen ráadásul – a köpet laborvizsgálatához hasonlóan – leválasztotta ezeket a beteg testéről is: a felvétel birtokában a páciens személyes jelenléte nélkül is vizsgálhatóvá vált, hogy mi a baja.

Mindez azonban a röntgentechnológia korai évtizedeiben illúzió volt, hiszen a felvételeket vizsgáló orvosok számára az első pillanattól világosan látszott, hogy nem fényképekről van szó, és hogy a képeken látható foltok (vagy ahogy gyakran nevezték: az árnyékok) értelmezése hasonlóan sokrétű tudást és tapasztalatot igényel, mint a sztetoszkópos hallgatóság hangjainak diagnózissá formálása. A helyzetet nehezítette, hogy a korai röntgentechnológia meglehetősen kísérleti jellegű volt, a használt felszereléseknek csak mellékterméke volt a röntgensugárzás, amely így változatos minőségű felvételeket eredményezett. Az eszközök és módszerek sztemderdizálása az első világháború alatt kezdődött meg, és ekkortól kezdtek olyan röntgengépeket gyártani, amelyek kellően intenzív sugárzást bocsátottak ki ahhoz, hogy rövid expozíció esetén is éles képet adjanak, ami az élő és lélegző mellkas vizsgálatához elengedhetetlen volt.⁵¹

⁴⁷ REISER, *Technological medicine*, 25–26.

⁴⁸ *Uo.*, 18–19.

⁴⁹ Lorraine DASTON – Peter GALISON, *Objectivity*, Zone Books, New York, 2007, 115–190.

⁵⁰ A 20. század közepétől végzett vonatkozó vizsgálatok persze aztán feltárták, hogy ugyanazon radiológiai felvételt nagyon eltérően értelmezhet két különböző szakértő, de akár egyazon radiológus is, amikor másodszor vagy harmadszor látja a képet. Hasonló, az eredmények emberi megítéléséből adódó varianciákat azóta gyakorlatilag minden széles körben használt diagnosztikai módszer esetében megfigyeltek, vagyis teljesen illuzórikusnak bizonyult az az elképzelés, hogy a test vizsgálatának gépesítésével kiiktatható az emberi tényező a diagnózisból. Lásd REISER, *Technological medicine*, 28.

⁵¹ Bővebben lásd: Robert G. ARNS, *The High-Vacuum X-Ray Tube: Technological Change in Social Context*, *Technology and Culture*, 38/4 (1997), 852–890; illetve Pórtó Júlia, *Babits és a röntgen: A röntgentechnológia első évtizedei és korai kulturális*

A technikai nehézségeknél is nagyobb problémát jelentett azonban, hogy hogyan lehet összekapcsolni a röntgenképen látható alakzatokat az emberi test kapcsán megállapított anatómiai és patológiai ismeretekkel. Ehhez a radiológusok először az anatómiai test keretrendszerében igyekeztek értelmezni a felvételeket, amihez azonban nem volt elég a biztos anatómiai tudás, hiszen azt is meg kellett határozni, hogy milyen viszonyban állnak az árnyékok az anatómiai képletekkel, és ezek hogyan reprezentálják egymást. Ennek megfelelően minden új testrész vagy szerv röntgenképének első publikációjakor megpróbálták közvetlen kapcsolatot teremteni a röntgenképen látható alakzatok és az anatómiai test között, részletesen leírva, hogyan fordítódik egymásba a két kép, és nem egyszerűen az olvasóra (nézőre) bízva az ábrázolások közti megfelelések felismerését.⁵²

A röntgen elsődleges munkatárgya tehát az anatómiai test volt, amely azonban maga is konstrukció eredménye volt. Ezt a természetes testek reprezentálása végett hozták létre, vagyis nem volt azonos a valódi, élő, konkrétan vizsgált testtel.⁵³ Ez a vonatkoztatási rendszer a másik irányba is működött, vagyis amennyiben az egészségesnek gondolt test röntgenképén feltűnt valami, ami nem volt megfeleltethető egy ismert anatómiai struktúrának, adott esetben az anatómiai testet is módosíthatták ennek hatására. Így került be például az ismert anatómiai képletek közé a mellhártya és a szívburok, amelyeket először röntgenfelvételeken különítettek el.⁵⁴

Az anatómiai test ugyanakkor csak korlátozottan tudott munkatárgy lenni, mivel nem volt élő. Ez az anatómiai tanulmányok során még nem volt probléma, a klinikumban viszont, ahol élő, mozgó, működő testeken kellett funkcionális betegségeket azonosítani, annál inkább azzá vált. A röntgennel ugyan lehetséges volt mozgás közben is megjeleníteni a testet, ha fluoreszcens ernyőre vetítették a képet, de ebben az esetben sem volt magától értetődő az értelmezés, hiszen az élő test belsejéről nem nagyon állt rendelkezésre mediatizált képanyag. Más információk viszont rendelkezésre álltak, hiszen a fizikális vizsgálatok célja is az élő tüdő állapotának feltárása volt. Így megkezdődött a hang és a röntgenkép kölcsönös megfeleltetésének kísérlete, vagyis elkezdték például a röntgenképen látott sűrűbb árnyékképeket a kopogtatáskor hallott tompa hangoknak megfeleltetni, majd egy rajzolt mellkason vizualizálni a hangokat és az árnyakat.⁵⁵

Ahogy ezekből a kísérletekből lassan megkonstruálódott az egészséges röntgenezett test képe, a patológikus elváltozások azonosítása érdekében a röntgenképek saját maguk munkatárgyaivá váltak, vagyis az árnyékokat egymással kezdték összevetni a szakértők. Erre több mód is kínálkozott, például a bal és a jobb tüdőfél összevetése, egy beteg

interpretációi, Prae, 2019/1, 27–39.

⁵² Bernike PASVEER, *Representing or mediating: a history and philosophy of X-ray images in medicine* = Luc PAUWELS (szerk.), *Visual cultures of science: rethinking representational practices in knowledge building and science communication*, University Press on New England, Hanover – London, 2006, 46.

⁵³ Az anatómiai testkonstrukciókról bővebben lásd: Pótor Júlia, *Atlaszok és testek*, Történelmi Szemle, LXI. évf./1. sz. (2019), 39–59.

⁵⁴ PASVEER, *Representing or mediating*, 47–48.

⁵⁵ *Uo.*, 50–53.

korábbi és későbbi felvételeinek összehasonlítása, illetve különböző páciensek röntgenfelvételeinek összevetése.⁵⁶ Az így nyert ismeretek alapján kialakult a különböző betegségekben szenvedő test radiológiai képe, egy olyan testkonstrukció, amely potenciálisan hordozta mindazokat a jelenségeket, amelyek az új technológia által megjeleníthetők voltak. Ennek nyomán pedig a röntgenfelvételeket egyre inkább önmagukban kezdték értékelni, bizonyos problémák, például a tuberkulózis esetén megteremtve a radiológiai felvétel elsőségét más diagnosztikai módszerekkel szemben.

Ahogy a fotó, úgy a röntgenfelvételek esetében sem bizonyul tehát igaznak az a felvetés, hogy ezek a természet önírásaként jönnek létre, és hogy egy eleve adott kódrendszerrel rendelkeznek, amelyet megfejtve megérthető a tartalom. A megértésnek helyett feltételévé vált egy új, a korábbi diagnosztikai módszereken alapuló kódrendszer megteremtése, ennek „rávetítése” a röntgenképekre, majd az ezt követő dekódolási folyamat. Idővel így létrejött egy stabil referenciarendszer, amely szükségtelenné tette, hogy minden betegnél végigmenjenek a teljes értelmezési folyamaton, mivel a korábbi kutatások alapján tudni lehetett, hogy egy adott helyen lévő folt milyen normál vagy beteg képletnek feleltethető meg.

Az új, radiológiai testkonstrukció létrehozásához azonban időre volt szükség, és amíg ez nem vált ismertté az orvosok többsége számára – főleg a lágy szöveteket érintő tüdőbetegségek kapcsán –, addig a röntgenfelvételeknek gyakorlatilag nem volt klinikai relevanciája. Ezek nem közvetítettek új, hasznosítható ismereteket a betegségről, nem árultak el semmi olyant, ami a fizikális vizsgálat során ne derült volna ki. A 20. század eleji „röntgenmánia” ennek ellenére nem kerülte el a tüdőorvoslást sem, elsősorban a röntgenkép objektivitásába vetett hit miatt. Volt olyan szakíró, aki már 1899-ben azt állította, hogy a tuberkulózisgyanús betegeken a fluoroszkópos vizsgálat előtt nem szabad fizikális vizsgálatot végezni, mert csak így biztosítható a képi lelet objektív kiértékelése. És már 1904-ben született javaslat arról, hogy a szanatóriumi felvétel radiológiai bizonyítékon alapuljon, bár ennek általános bevezetésére csak az 1920-as évektől kerül sor.⁵⁷

Általánosságban jellemző volt azonban, hogy a századfordulótól kezdve pusztán arra alapozva, hogy a röntgenkép látható médium, és ezért megbízhatóbbnak minősül a fizikális vizsgálatnál, egyre többször készítettek felvételeket akkor is, ha más jelekből is nyilvánvaló volt a diagnózis. A radiológiai lelet így már azelőtt a tuberkulózis reprezentálójává vált, hogy az 1920-as évekre befejeződött volna kódolása és dekódolása. Ezt követően pedig még hangsúlyozottabbá vált a röntgenkép és a betegség (vagy a gyógyulás) közti azonosítás. 1925-ben a Friss Ujság beszámol egy budapesti rendelőben tett látogatásról, amelynek egyik jelenete akár Thomas Mann – magyarul ugyanebben az évben megjelent – *A varázshegy* című művében is szerepelhetett volna:

⁵⁶ *Uo.*, 56–57.

⁵⁷ BARRON H. LERNER, *The perils of „X-ray vision”: how radiographic images have historically influenced perception*, *Perspectives in Biology and Medicine*, 35/3 (1992), 390.

Krammer Mihály olyan szakszerűen meséli el a baját, mint egy orvos. Általában a tüdőbetegek mind úgy dobálóznak az orvosi szakkifejezésekkel, hogy egészen belekábulok. [...]

Kiveszi a tárcáját, és a tárcájából két papírlapot húz ki. *Röntgenleletek*. Nagyon büszke rájuk. Állandóan magánál hordja, és mindenkinek megmutatja. [...]

– Ez az első – mondja Krammer Mihály. – Így nézett ki a tüdőm, amikor kezelésre jelentkeztem.⁵⁸

A röntgen használatának elterjedése – mivel korábbi diagnózist tett lehetővé – egyúttal annak definícióját is megváltoztatta, hogy ki minősül tuberkulózisos betegnek, és ki nem. Ahogy egy 1925-ös kutatási beszámolóban olvasható: „Sebők Lóránt 500 betegen vizsgálta a klinikai és Röntgen-lelet közötti eltérést. Az esetek kb. egyharmad részében a klinikai és Röntgen-lelet egyértelmű volt. Betegeinek 3%-ánál a physicalis lelet kiterjedtebb elváltozást mutatott, mint a röntgen, viszont kétharmad részben nagyobb elváltozást látott a Röntgen-képen, mint az várható volt.”⁵⁹ Vagyis ahogy egyre inkább a röntgenfelvétel vált a tbc diagnosztikájának alapjává, egyre többen minősültek betegnek, akár rendelkeztek maguk által érzékelhető tünetekkel, akár nem. Ezzel tovább folytatódott a test sztetoszkóp által „megkezdett” patológizálásának folyamata, és a tuberkulózis mint társadalmi probléma jelentéte is nyilvánvalóbbá, láthatóbbá vált.

A tbc elleni küzdelem során korán világossá vált, hogy a korlátozott gyógyításra és a betegek egészségnevelésére leginkább alkalmas, bentlakásos szanatóriumokban egyszerűen nem lehet elég helyet biztosítani a problémában érintett lakosságnak. Így – tekintettel a tuberkulózis elterjedtségére és a hatásos kezelés hiányára – egy mindenkit elérni kívánó mozgalom lett a választott megoldás, amely az egészségeseknek (akiket egyre inkább potenciális betegeknek kezdtek tekinteni) és a betegeknek egyaránt közvetítette azokat az ismereteket, amelyek a védekezéshez szükségesnek ítéltettek. A kampány keretében a tisztaság új fogalmát vezették be a köztudatba, legfőbb, látható ellenségként a port jelölve ki a betegség terjedése elleni harcban, párhuzamosan hangsúlyozva a friss levegő, a helyes táplálkozás, a testmozgás és a tájékozottság fontosságát.

Arról megoszlanak a vélemények, hogy ez az átfogó egészségvédelmi mozgalom mennyire volt hatásos a betegség megfékezésében.⁶⁰ Ami Magyarországot illeti, látványos

⁵⁸ *Weizskopf Jenő három rostélyost enne, – ha volna*, Friss Ujság, 1925. december 25., 5.

⁵⁹ *A Magyar Orvosok Tuberkulózis Egyesületének nagygyűlése szeptember hó 6–7-én*, Orvosi Hetilap, 69. évf./ 39. sz. (1925), 943.

⁶⁰ Ezzel kapcsolatban bővebben lásd pl. D. Mark ANDERSON et al., *Was the first public health campaign successful? The tuberculosis movement and its effect on mortality*, National Bureau of Economic Research Working Paper no. 23219, March 2017, <https://www.nber.org/papers/w23219>. (Hozzáférés: 2020. június 15.)

csökkenés a halálozásban csak a második világháború után, a tbc elleni első hatásos antibiotikumok felfedezését követően kezdődött.⁶¹ Az azonban vitathatatlan, hogy a kampány olyan változásokat indított be a mindennapi szokásokban, az orvos és a beteg közti viszonyban, valamint az egészséghez és a betegséghez való viszonyban is, amelyek jelentős része a mai napig érezteti hatását.

⁶¹ FARAGÓ, *Bevezetés a történeti demográfiába*, 177.

Ureczky Eszter

Ureczky Eszter

A kontamináció kultúrái

A pestis és a modern biopolitikai test születése William Owen Roberts *Ragály* és Geraldine Brooks *Csodák éve* című regényeiben

Ó, boldog utókor, kik nem tapasztalnak majd ily rettenetes csapást,
és pusztá meseként olvassák tanúságtételünket.¹
(Petarca levele fivéréhez)

Giorgio Agamben szerint egy társadalom biológiai modernitásának küszöbe azon a ponton helyezkedik el, ahol „maga a faj és az egyén mint élő test válnak az adott közösség politikai stratégiáinak tétjeivé”,² Roberto Esposito szerint pedig a modernitást „a központilag irányított túlélési mechanizmusok intézményesítése”³ tette lehetővé. E biopolitikai meglátásokból kiindulva a kultúrtörténeti értelemben vett modernitás születése azonosítható ama mozzanatként, amely összeköti William Owen Roberts *Ragály* (*Pestilence*, 1991) és Geraldine Brooks *Csodák éve* (*Year of Wonders*, 2002) című műveit, hisz e történelmi regények olyan járványként ábrázolják a pestist, mely nagyban hozzájárult az egyén és az állam mai határainak megteremtéséhez. Az 1348-ban játszódó *Ragály* az emberi és a társadalmi test premodern és modern fogalmi közötti átmenetet ragadja meg,

¹ Robert S. GOTTFRIED, *The Black Death: Natural and Human Disaster in Medieval Europe*, Free Press, New York, 1983, xiii.

² Giorgio AGAMBEN, *Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, Stanford, California, [1995], 1998, 3.

³ Roberto ESPOSITO, *Bios: Biopolitics and Philosophy*, University of Minnesota Press, Minneapolis, London, 2008, 55.

s a pikareszk hagyományra építve satirikus társadalmi panorámát kínál a késő középkor Európájáról. Ezzel szemben a *Csodák éve* egyetlen angol falu, Eyam 1666-os karantén-történetét mutatja be a kora újkor versengő ideológiáinak – a világi kérdésekben egyre gyengülő autoritású protestantizmus és a kibontakozóban lévő, belülről megosztott orvosi intézményrendszer – tükrében.

Ernest B. Gilman az egyéni és kollektív összeomlás folyamatosan megújuló trópusaként írja le a pestist: „A pestisválság során speciális nyomás nehezedik a személy fogalmára – akár a szomatikus test integritásának értelmében, vagy e test azon funkciójaként vizsgálva, amely által a test a dolgok politikai vagy természeti rendjébe integrálódik.”⁴ A pestis a test összeomlása mellett az urbánus káosz jelképe is, „a beteg város jellegzetes metaforája”,⁵ mely kétségbe vonja kint/bent, rend/káosz, egészség/betegség, élő/halott, vallás/tudomány határait. A pestis orvosi-biológiai értelemben vett kórokozójaként és kultúrtörténeti trópusként egyaránt egyfajta küszöbszerepet tölt be a modern nyugati szubjektum létrejöttében; s olvasatomban a két regény épp e genesis két végpontját látszik ábrázolni: azt az episztemológiai eltolódást, amely a zárt, tiszta, kontrollált test, s ezáltal az egyén ágenciájának forrása. A pestist tehát a nyugati kultúra identitásképző traumájaként és a biopolitikai krízis máig termékeny metaforájaként értelmezem, melyet egyrészt koronként változó válságtünetek, másrészt állandónak mutatkozó antropológiai univerzálék jellemeznek, úgymint bűnbakképzés (pogromok), elszigetelés (karantén), áldozathibáztatás, moralizálás (isteni büntetés), mások szándékos megfertőzése („anoin-ter”), ál- vagy ellentudományos elméletek (flagellánsok), valamint a tömegsír („plague pit”) rémképe. Jelen komparatív megközelítés a fenti kiindulópontok alapján olyan kérdésekre keres válaszokat, mint hogy milyen ideológiai törések és metaforikus folytonosságok figyelhetők meg az egyén és a közösség válság- és testtapasztalatában premodern és kora modern kontextusokban, hogyan formálta a pestis mindenkori krízise a mára normának számító társadalmi intézményeket, illetve melyek azok a történelmi-társadalmi, kulturális-irodalmi és poétikai-retorikai eljárások, amelyek összekötik a kontamináció e különféle kultúráit?

A Fekete Halál mint a modernitás küszöbe a *Ragályban*

A középkorban Magna Mortalitasként, az iszlám országokban a Megsemmisülés Éveként, a nyugati történetírás által pedig a 16. század óta Fekete Halálként⁶ emlegetett pestisjárvány becslések szerint 25 millió ember haláláért volt felelős 1348–1350 között, ami

⁴ Ernest B. GILMAN, *The Subject of the Plague*, *Journal for Early Modern Cultural Studies*, 10.2. (2010), 23–44, 24.

⁵ Robin MITCHELL-BOYASK, *Plague and the Athenian Imagination: Drama, History and the Cult of Asclepius*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, 3.

⁶ John ABERTH, *The Black Death: The Great Mortality of 1348-1350. A Brief History with Documents*, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York, 2005, 1.

az akkori Európa és Közel-Kelet népességének egyharmadát tette ki.⁷ Ez a járvány volt az egyik első globális és globalizáló jellegű biopolitikai esemény, mely a Selyemút mentén jutott el Közép-Ázsiából Európába,⁸ olyan, agambeni értelemben vett rendkívüli állapotot hozva létre szerte a kontinensen, mely paradigmateremtővé vált a későbbi korok hasonló krízisei számára. Historiográfiai szempontból cezúra is a Fekete Halál, s gyakran értelmezik a középkor végpontjaként,⁹ a középkor és a reneszánsz közötti átmenetként,¹⁰ illetve a humanizmus kezdeteként.¹¹ A *Ragály* éppen ezt a kultúrtörténeti átmenetet ragadja meg érzékletesen, bemutatva a kor világképét a pestis megjelenése előtt, közben és után is, különös tekintettel a modern szubjektumfogalom és termelési módok megjelenésére, valamint a világi intézmények biopolitikai hatalmának erősödésére. A szöveg emellett következetesen épít olyan bináris oppozíciók felforgatására a (poszt)modern olvasó számára, mint tisztaság és szenny, egyén és társadalom, Kelet és Nyugat. Olvasatomban e három aspektust vizsgálva igyekszem körbejárni a regény szatirikus-történelmi pestisnarratíváját: a groteszk testábrázolás, a szöveg epizodikus szerkezete, valamint a középkori világkép változásának színrevitele által.

Utazás a sötét kontinensre: a középkori világkép szubverziója

A *Ragály*ban a középkori nyugati kultúra pestisdiskurzusának ábrázolásához hozzájárulnak a kor földrajzi, közgazdaságtani, vallási, politikai, orvosi és egyéb tudásformái is. Szaláh, az ifjú arab tudóspalánta, a pikareszk főhős, akinek utazását a regény nyomon követi, Kairóból indul Európa felé, s hajóútján a tengerészek arról beszélnek, hogy „De mióta a bátor hajóskapitány, Taborik al Achita, akinek az anyja Compostellában született, túl messzire merészkedett és leesett a világ széléről, jeges rémület fogta el a matrózokat minden ország kikötőjében”.¹² Ez a mondat rámutat, hogy a pestist megelőzően a világ vége, avagy a világvége szó szerint, egy elérhető, ám távoli desztináció képében konceptualizálódott, ellentétben a járvány által rövidesen kiváltott apokaliptikus fenyegetéssel, melyet gyakran a biblikus prófécia konkrét megvalósulásaként értelmeztek. Szaláh ugyanezen a hajóúton sakkozik is egy másik utassal (s mivel maga a sakk perzsa eredetű játék, ez is utalás a keleti és a nyugati kultúra „keresztfertőződésére” a történetben),

⁷ Alfred Jay BOLLETT, M. D., *Plagues & Poxes: The Impact of Human History on Epidemic Disease*, Demos, New York, 2004, 22.

⁸ Andrew T. PRICE-SMITH, *Contagion and Chaos Disease, Ecology, and National Security in the Era of Globalization*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, England, 2009, 38.

⁹ GOTTFRIED, *The Black Death*, xiv.

¹⁰ Jo N. HAYS, *Historians and Epidemics: Simple Questions, Complex Answers* = Lester K. Little (szerk.), *Plague and the End of Antiquity. The Pandemic of 541–750*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, 33–58, 54.

¹¹ Faye Marie GETZ, *Black Death and the Silver Lining: Meaning, Continuity, and Revolutionary Change in Histories of Medieval Plague*, *Journal of the History of Biology*, 24.2 (1991), 265–289, 285.

¹² Wiliam Owen ROBERTS, *Ragály*, ford. CSUHAI István, Kolozsvár, Koinónia, 2004, 26.

s útitársa, egy kereskedő, a következőképpen magyarázza el neki a sakk lényegét: „A teremtés egész rendjének mikrokozmosza ez a játék” (47). Ez a meglátás pedig felidézí a középkori világgépet meghatározó elméletet, miszerint az emberi mikrokozmosz és az isteni makrokozmosz között közvetlen megfelelések állnak fenn, ugyanakkor az előbbi mindenben és megváltoztathatatlanul alárendeltje az utóbbinak. A középkori világgép alapvetően hierarchikus jelentésláncolatokon természete bukkan fel abban a jelenetben is, ahol Szaláh immár Itáliában kikötve egy kolostorba is eljut, melynek funkcióját a következőképp mutatja be a főnöknő: „ez a ház egy Istennek épített kicsiny város, ami megvéd minket a világ romlásától” (130).

A homológ rendszerek végtelen térbeli ismétlődése tehát minden szinten a kor meghatározó ontológiai alappilléreként tekinthető, s ez az a világnézet, amelyet Bahtyin Paracelsushoz vezet vissza, a makrokozmosz (univerzum) és a mikrokozmosz (ember) rétegeihez.¹³ Épp a fenti példákkal leírt világgépből fakadóan az első pestissel kapcsolatos intézkedések inkább a makrokozmosz szintjén próbálták befolyásolni az eseményeket, különféle asztrológiai konstellációkat alapul véve, miközben a kórházak létesítése és az óvintézkedéseket propagáló röpiratok terjesztése csak később bukkant fel a ragály testi és térbeli kezelésének folyamán. Orvosi szempontból továbbá a kor tudásának megfelelően valamennyi elmélet Hippokratész, Arisztotelész, Galénosz és Avicenna (Ibn Szína) írásain alapult, akik elsősorban a humorálméletből kiindulva értelmezték a betegségeket. A járványt alapvetően a természeti, a morális és a polgári rend korrumpálódásának jeleként olvasták,¹⁴ amely a társadalom minden rétegét képes megfertőzni. Ily módon, *totum pro parte*, a betegség okait kifelé és felfelé projektálták a földrajzi és asztrológiai jelenségekre, melyeknek az emberi testek csupán miniatűr megfelelői voltak,¹⁵ ahogy a regényben a Párizsi Egyetem végül meg is állapítja a ragályról, hogy „a levegőben lévő szenny az oka” (180).

A *Ragály* azonban nem csupán történelmi idő és világnézet, de kulturális közeg szempontjából is képes relativizálni, kibillenteni az olvasó normalitásképzetét, ugyanis kiter a nem-európai pestisértelmezésekre is, hisz pikareszk hőse is iszlám vallású, azaz az ő „idegen” szemén keresztül látjuk az európai rendet, majd pedig annak felbomlását. Mivel a nyugati kultúra számára a közel- és a távol-kelet történetileg a fertőzés potenciálisan szennyező, ám megnyugtatóan távoli forrása, ugyanakkor saját diszkrét identitását veszélyeztető margó is (lásd a 19. századi kolera vs. India mint a Brit Korona égböve/

¹³ Mikhail M. BAHTYIN, *Rabelais and His World*, Indiana University Press, Bloomington, [1965], 1984, 361. A 14–19. század között zajlott „Kis Jégkorszak” következtében valóban szélsőséges időjárási viszonyok voltak jellemzőek, az Apokalipszis négy lovasára emlékeztetve az embereket: a dögvészre, a háborúra, az éhínségre és a halálra.

¹⁴ Ernest B. GILMAN – Rebecca TOTARO (szerk.), *Representing the Plague in Early Modern England*, Routledge, New York, London, 2011, 220.

¹⁵ Avicenna asztrológiájában gyökerező orvosi tanai nyomán a pestisnek univerzális (az égtestek mozgásai, káros konstellációk, hold- és napfogyatkozások) és partikuláris (helyi földrajzi jellegzetességek, fölréngések, viharok) okokat tulajdonítottak. Lásd Guenter B. RISSE, *Mending Bodies, Saving Souls: A History of Hospitals*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1999, 196.

szennyfoltja, a 20. századi AIDS mint a majmokat szodomizáló afrikai bennszülöttek műve vagy a 21. századi koronavírus és a kínai piacok denevérhorrorja), a regény Kairó és Európa különböző szegletei között kifeszített kulturális-térbeli jelentésképző felülete lehetővé teszi, hogy időben és térben egyaránt távolról és közelről is vizsgáljuk a ragály jelenségét. Ez a kettősség az elbeszélés szintjén is megjelenik, amennyiben a regény voltaképpen kétszer, két helyszínen kezdődik. A regény első számozott fejezete Kairóban játszódik (az ezt megelőző, Walesben játszódó előhangról a következő alrészben lesz szó), ahol Szaláh az iszlám tanoknak szentelt akadémia „finoman ívelt árkádsorai” (11) alatt bukkan fel, azaz épített, urbánus, magas szinten kifinomult és spirituális térben, a miszcionáriusok képzésére szolgáló intézmény vastag, óvó falai között. Szaláh-val ekkor közli nagyra becsült mestere, hogy „azonnal útra kell kelnie, a sötét kontinens közepébe” (17), s azt a küldetést kapja, hogy gyilkolja meg a francia királyt. Kairó tehát tiszta, csendes, szakrális városi térként jelenik meg a regény elején, a keleti bölcsélet fellegváraként, ahonnan nézvést Európára a sötét kontinens, a civilizálatlan, mocskos Másik.¹⁶

Európában persze Szaláh épp az ellentétes véleménnyel találkozik, egy keresztény szerzetes például elmagyarázza neki, hogy „azt mondják, szörnyű katasztrófák következtek be Keleten”, áradások és éhínség sújtott le, mire „Szaláh szóra nyitotta a száját, de az apát folytatta” (109). Szaláh végül soha nem jut el odáig a regényben, hogy eloszlassa ezeket a hiedelmeket saját kultúrájával kapcsolatban, inkább belátja, hogy a bűnbakképzés elkerülhetetlen sajátja a valóságértelmezésnek Európában – ahogy arra Susan Sontag is rámutat: „A pestis középkori tapasztalata szorosan kötődött az erkölcsi szennyeződés fogalmaihoz, és az emberek minden esetben a betegség sújtotta közösségen kívüli bűnbakot kerestek.”¹⁷ Szaláh utazása végül egy walesi falucskában ér véget, ami azért további (ön)íronia, mert az összes európai nép közül, akikkel Szaláh csak találkozik, messze ők jelennek meg a legcivilizálatlanabb népként, márpedig a *Ragály* eredetileg walesi nyelven íródott, illetve Wales volt az angolok első gyarmata is. De nem ússzák meg a franciák sem, ahol a királyné egy konyhaasztalon szül a teljes udvar szeme láttára, Itáliában pedig elsőként uralkodik el a káosz. Minél nyugatabbra utazik tehát Szaláh, annál kevesebb rendet és kultúrát talál.

Miközben mindenki más a pestis elől menekül, Szaláh a ragály sújtotta területek kellős közepébe utazik, európai szem számára szinte érthetetlen küldetéstudata pedig vallási háttérben gyökerezik, hisz az iszlám források egész más képet rajzolnak ki a pestis világtörténelmi szerepével kapcsolatban: „A 14. században a legszembetűnőbb ellentét nem a betegség vallásos és világi értelmezései között feszült, hanem a keresztény és az iszlám olvasatok között. A pestissel szembeesülve az iszlám fatalista választ adott: semmilyen óvintézkedést nem vezettek be az áldozatok elkülönítésére vagy a betegség terjedésének

¹⁶ A regény angol fordításában itt szó szerint „a sötétség szívében” kifejezés szerepel, felidézve Joseph Conrad azonos című regényét (*Heart of Darkness*), mely az imperializmus kritikájaként alkalmazza e kifejezést az afrikai kontinensre.

¹⁷ Susan SONTAG, *Illness as a Metaphor and AIDS and Its Metaphors*, Penguin, London, 71–72.

megakadályozására. Magának a fertőzésnek a tényét is hevesen tagadták. A próféta tanításai három elvet rögzítettek: a pestis Isten által küldött kegyelem és mártíromság, a pestis nem lehet fertőző, mert egyenesen Istentől ered, illetve egyetlen muszlimnak sem szabad elmenekülnie egy pestis sújtotta városból.¹⁸ E dogmák eredményeként talán az egyik legjelentősebb különbség a kereszténység és az iszlám kultúrák pestisre adott társadalmi válságreakcióiban tehát az, hogy az arab országokban nem vált jellemzővé a nyugaton olyannyira transzparenssé vált bűnbakképzés. Európában továbbá nem is egyetlen körülhatárolt krízisként, betegségként, hanem a kollektív isteni csapást megtestesítő eseménysorozatként értelmezték a pestist, ahol a zsidók, a flagellánsok, az üstökösök, a nem tejlő tehének és maga a járvány ugyanolyan fajsúlyú jelölői voltak a Teremtő haragjának, melyek felrobbantották az addig stabilan hierarchikus középkori világrendet, ahogy azt a regény groteszk testábrázolása is mutatja.¹⁹

Groteszk testek és a szennyeződés metaforái

A regény fent már említett előhangja egy életképszerű prológus, amely a walesi falu lakóinak egy rendkívüli napját, ünnepét ábrázolja, mégis jelen van benne a kor hétköznapi életének valamennyi lényeges vonása is. A falu lakói összegyűlnek, hogy sor kerüljön a várva várt éves versenyre, melynek keretében számos férfi kísérel meg elkapni és megölni egy zsákból kieresztett fekete macskát. Miközben a helybéli lányok szó szerint összepisilik magukat izgalmukban, az elbeszélő többször is hangsúlyozza, hogy „a tömeg mámorosan tombolt”, „a tömeg megvadulva zúgott” (10), érzékeltetve az alkalom karnevalisztikus jellegét. Ez a jelenet megragadja azt a középkori világképet meghatározó ellentétet, amit Bahtyin a középkori ember két életként jellemez: „Az egyik a hivatalos élet, mely monolitikusan komoly és komor, szigorú hierarchikus rendnek alávetett, tele rettegéssel, dogmatizmussal, hódolattal és kegyességgel; míg a másik élet a karneváli téré, mely szabad és korlátozásmentes, tele ambivalens nevetéssel, blaszfémiával, minden szent dolog profanizálásával, alantassággal és obszcenitással, minden és mindenki ismerős érintkezésével.”²⁰ A mulatság közepette a falusiak megvitatják az egyik férfi fogfájását is, amelyet az érintett biblikus hasonlattal úgy ír le, hogy „a pokol íze van a számban”, a gyulladt fogból szivárgó genny ízét pedig a következő módon jellemzi: „Olyan, mint-

¹⁸ William B. Ober, *Bottoms up! A Pathologist's Essay on Medicine and the Humanities*, Southern Illinois University, 1987, 293. Al-Wardī 1349-ben azt írja: „Ez a pestis a muszlimok számára mártíromság és jutalom, a hitetleneknek pedig büntetés és dorgálás.” (ABERTH, *The Black Death*, 50). A pestishalál (taun) a Paradicsomba való belépést jelenti (Russell HOPLEY, *Contagion in Islamic Lands: Responses from Medieval Andalusia and North Africa*, *Journal for Early Modern Cultural Studies*, 10.2 [2010], 45–64, 54), az iszlám pestisfogalmának alapja pedig az isteni sors (tevekkii) elfogadása az egyéni cselekvés (kaza) helyett (lásd Birsen BULMUŞ, *Plague, Quarantines and Geopolitics in the Ottoman Empire*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2012, 15).

¹⁹ René GIRARD, *The Scapegoat*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1986, 4.

²⁰ BAHTYIN, *Problems of Dostoevsky's Poetics*, 129–130.

ha három napja megállás nélkül a kutya nyelvét nyalogtnám” (8). A szent és a profán regiszterei tehát az első oldaltól kezdve látványosan keverednek a regényben. A macskaüldözés közben aztán eléri klimaktikus pontját a testek univerzális kontaktusa: „Koszos lábak tülekedtek, hogy egyetlen biztos pontot találjanak. Az esti ég elhalványult. A üvöltés felhangosodott. A por még magasabbra szállt. Üvöltés... por... üvöltés... por. Majd keskeny vércsík a templom falán...” (10) Az immár döglött macska vére pedig egyszerre pogány és keresztény áldozati jelképként bukkan fel, ominózan beszennyezve a templom falát és előrevetítve a későbbi atrocitásokat.

A pestis előtti középkori világ e karnevalisztikus regiszterben való bemutatása kiemeli a mindenféle fóbiától mentes érintkezés örömeit és rituális szerepét, amelyet a járvány alatt egyre inkább felvált a kollektív helyett az individuális test határainak óvása és később már tisztán tartása is. A mai olvasó számára azonban ez a pestist megelőző középkori norma sokkolóan nem-normálisként, eleve groteszkként jelenik meg, azaz a *Ragály* testábrázolásának legnagyobb teljesítménye épp a középkori testek Másik-jellegének megragadása: furcsa mód a modern olvasónak annál normálisabbnak tűnnek ezek a testek, minél beljebb hatolunk a pestis által okozott káosz abnormalitásába – hisz épp a pestis hívta elő azokat a társadalmi és intézményes rendeket és határokat, melyek a modernitás biopolitikai gyakorlatait meghatározzák a fent és a lent, a rend és a káosz, a tiszta és a piszkos demarkációs vonalai által. A premodern test tehát egyrészt idegen a modern olvasói tekintet számára, ugyanakkor kifejezetten mocskos is.²¹ Naomi Bakernek a kora újkori testábrázolásról írott szavai a 14. századra is érvényesnek tűnnek: „Szennyezett folyadékok szivárognak belőle, a húst különféle betegségek emésztik, emlékeztetve arra, hogy a rút szubjektum, melyet saját szabálytalan megtestesülése határol, rémisztő módon képtelennek bizonyul diszkrét, tisztán definiált identitás fenntartására.”²² A pestises beteg büzlő, szivárgó kelései a premodern szubjektum eszenciáját jelképezik, s a *Ragály* folyamatosan hangsúlyozza is, ahogy a pestis felforgatja és újjáteremti a társadalmi és az egyéni test határait, melyek morális, vallási jelentésekkel is telítődnek, illetve egyre inkább kirajzolják a pestises, majd a modern test uralmáért küzdő vallásos és tudományos diskurzusok szembenállását.

Szaláh, a pikareszk hős teste válik e jelölőgyakorlatok elsődleges felületévé, aki újra és újra identitását beszennyező helyzetekbe kerül, a nyugati kultúrába való beavatása részeként. Firenzében például erszényét ellopandó, a lába közé nyúlnak a piacon, orrát zavarják a különös szagok, végül pedig mindez azzal tetőzik be, hogy egy bordélyházban átverik, és válogatott testi örömök helyett a latrinában találja magát, ürülékben fuldo-

²¹ Norbert Elias többek között egy 16. századi etikettkódexből vett példával szemlélteti a modern szubjektum tiszta testhatárainak jelentőségét: „Nem illendő dolog a másik orra alá tartani egy büzlő dolgot, ahogyan egyesek tenni szokták.” Norbert ELIAS, *The Civilizing Process: Sociogenetic and Psychogenetic Investigations*, szerk. Eric DUNNING – Johan GOUDSBOM – Stephen MENNELL, Blackwell, Malden, Offord, Victoria, [1994], 2000, 111.

²² Naomi BAKER, *Plain Ugly. The Unattractive Body in Early Modern Culture*, Manchester University Press, Manchester, 2010, 2.

kolva: „Szaláh kísérletet tett, hogy felkeljen, de érezte, hogy az ujjai sárban merülnek el. Majd rájött, hogy ürülékben fekszik. Befedte a testét, ott volt felette az egész. Kezdt derengeni számára, hogy mi történt. Beleesett a latrinába.” (73) Szaláh itt profán kereszttség formájában merítkezik meg a nyugati kultúra erkölcsi és materiális szennyében, amely ugyanakkor mintha be is oltaná a pestis ellen (hiába utazza be a pestises Európát, ő maga soha nem fertőződik meg). Az ürülékmetafora azért is meghatározó a regényben, mert talán valamennyi szennyel asszociált testi jelenség közül ennek szabályozása jelzi legnyilvánvalóbban a modern test határait: „A modern állam és a burzsoá család hatalma mint az európai civilizáció építőelemei a kora modern korban az ürülék elutasításán alapultak, a testi szagok és minden más elvetésén is, ami az emberi lényeg állati eredetére emlékeztetett.”²³ Szaláh tehát bahtyini értelemben groteszk testként olvasható, amennyiben a teste folyamatos transzgresszió részese, és alapvetően a hiperbola alakzata társul leírásához: „Létesülőben lévő test. Soha nem készül el, soha nem teljes, folyamatosan épül, teremődik, egy másik testet létrehozva.”²⁴

Az ürülék mint kontamináció-metafora mellett a halál tabujának megsértése is eléri Szaláh-t, amikor büntetésből bezárják egy frissen elhunyt itáliei prelátus kriptájába, és Szaláh a hajdani egyházi rubingyűrűjének megszerzése érdekében az oszlóban lévő érszek ujját szopogatja. A püspök szimbolikusan sérthetetlen, szakrális, valamint materiálisan romlékony, profán teste közötti hasadás előrevetíti a pestis pusztítását is, a holttest szentségének felszámolódását a káoszban, Bataille ráadásul az oszló hullát a testben zajló, fertőzéssel fenyegető erőszak jeleként olvassa: „A hulla eltemetése kevésbé szolgálja annak biztonságba helyezését, mint önmagunk megóvását a fertőzéstől. A fertőzés képzete gyakran kapcsolódik a test bomlásához, ahol tekintélyt parancsoló agresszív erők lépnek működésbe.”²⁵ Az ürülék és a hulla tehát metonimikusan a pestis által megtestesített szennyeződés kiterjesztései, és Szaláh folyamatosan őt potenciálisan kontamináló határokkal érintkezik, a szöveg ily módon a szenny–undor–betegség metaforikus tengely mentén kontextualizálja a pestisfertőzést. Szaláh szinte folyamatosan undorodik Európától, s talán épp ez óvja meg a betegségtől: Martha Bayless szerint „az undor valószínűleg a betegségtől való védelem eszközeként alakult ki először. [...] Steven Pinker szavaival, »Az undor intuitív mikrobiológia«”.²⁶

Az ürülék és a hulla mellett van még egy test a regényben, amely az undor humanizáló affektusa²⁷ és a szennyeződés dehumanizáló fenyegetése által vesz részt a pestis ragálykontextusának megteremtésében: a leprás. Einion Fychan a walesi falu leprása, egyfajta élőhalott, mozgó, ám oszlóban lévő test, ugyanakkor a pestist megelőző leg-

²³ David S. BARNES, *Cargo, Infection, and the Logic of Quarantine in the Nineteenth Century*, *Bulletin of the History of Medicine*, 88.1 (2014), 75–101, 113.

²⁴ BAHTYIN, *Rabelais and His World*, 317.

²⁵ Georges BATAILLE, *Erotism: Death and Sensuality*, City Lights Books, San Francisco, 1986, 46–47.

²⁶ Martha BAYLESS, *Sin and Filth in Medieval Culture: The Devil in the Latrine*, Routledge, New York, 2012, 14.

²⁷ A szub- és szuperhumán személyek nem képesek az undorra: az állatok, a gyerekek, az örültek és a szentek. Lásd William Ian MILLER, *The Anatomy of Disgust*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1997, 11.

rettegettebb európai betegségparadigma megtestesülése is: „Nem más, mint halott hús, ugye?” (147). A lepra és a pestis modelljei igen meghatározóak a nyugati szubjektum alakulástörténetében, e két betegség ugyanis radikálisan eltérő társadalmi-térbeli kezelésmódokat hívott elő, melyek máig meghatározóak a közegészségügyi krízishelyzetek politikai, erkölcsi és orvosi kezelésében. A leprás talán ezért is már a legelső oldalon ott lappang az életkép peremén, fertőző, liminális, amorf alakként. A macskával vívott küzdelemben az erős, egészséges férfitestek piszkosak lesznek, véreznek, orrok törnek, a testek megnyílnak és érintkeznek. Ezzel egyszerre párhuzamot és ellentétek képez a következő bekezdés, ahol az ünneplőkre leskelődő leprás szüntelenül csöpögő orrát törölgeti. A leprás passzív szemlélő, akinek abjekt, voyeur-szerű tekintete, kirekesztettsége révén kívülről látjuk a közösségi normát,²⁸ ő testesíti meg a határt az élő test és annak ragályos széthullása között – a középkorban egyébként is isten büntetésének tartották a leprat, elsősorban a „büszkeség, az irigység, a kapzsiság vagy a düh” jussának.²⁹ Újabb kapocs a két betegség közt, hogy látványos tüneteket a bőr felszínén okoznak, a legnagyobb emberi szervén, mely a test tabusított, láthatatlan belső részét fedi el, ám a leprás sebei és a pestises beteg kelései egyaránt szégyenletesen és leleplező módon felnyitják a korrupt testet (ahogyan később a szifilisz és az AIDS is), s ennek következményeként a beteg társadalmi kirekesztés általi halála megelőzi a fizikait.

Agamben, elsősorban Foucault nyomán, a következőképpen foglalja össze a két modell jelentőségét: „A lepra paradigmája egyértelműen a kirekesztésen alapult, s azt követte meg, hogy a leprat a városon kívülre helyezzék. Ebben a modellben a tiszta város kívül tartja az idegeneket, ez a *grand enfermement*: bezárkózni és kizárni. A pestis modellje azonban egészen más, és újfajta paradigmát szült. A pestissel sújtott város képtelen kívülre helyezni a pestis áldozatait. Ellenkezőleg, a felügyelet, a kontroll, a városi terek tagolásának modelljét kellett megalkotni hozzá.”³⁰ Agamben olvasatában tehát a nyugati kultúra e két betegségparadigmájának különbsége a kint és a bent dichotómiájának kezelésében rejlik, ahol a város kapuja, a társadalmi, szimbolikus test szájának uralása a legfőbb tét, amit Foucault „a tökéletesen kormányzott város utópiájának”³¹ nevez. A lepraparadigma tehát még azon a részben naiv biopolitikai logikán alapul, hogy kint és bent, saját és idegen határai nemcsak felismerhetőek, de fenn is tarthatóak, ám a pestis terjedése ezen ártatlanság, avagy az immunitás mítoszának elvesztését is jelentette³²:

²⁸ Az élőhalottá nyilvánítás megrázó templomi rítusa a regényben gyászmise keretében zajlik: „Amíg a pap dallamosan recitálta a halotti misét, bátyja földet helyezett Einion Fychan lábfejeére. Ez volt a jele annak, hogy mit leprás, halott.” (124)

²⁹ Bryon Lee GRIGSBY, *Pestilence in Medieval and Early Modern English Literature*, Routledge, New York and London, 2004, 35.

³⁰ Giorgio AGAMBEN, *Metropolis*, Generation Online, 2005. <http://www.generationonline.org/p/fpagamben4.htm>

³¹ „A leprás és a szeparáció, a pestis és a szegmentálás.” Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés. A börtön története*, ford. FÁZSY Anikó – CSÜRÖS Klára, Budapest, Gondolat, 1990, 120.

³² Az 1450-es években, Itáliában vezették be először a máig alapvetőnek számító járványügyi intézkedések első formáját: a kijárási korlátozást, a holtak kötelező eltemetését, a betegek elszigetelését, a karanténba helyezettokról való gondoskodást és a pestiskárosultak gazdasági kompenzációját, lásd Keir WADDINGTON, *An Introduction to the Social History of Medicine. Europe since 1500*, Palgrave Macmillan, Basingstoke, 2011, 20. Az első pestiskórházak is itáliai városok pereme-

a kint mindig bejön, a másik pedig úgyis sajátta lesz. A regény zárata is kiemeli a két betegség kapcsolatát, amikor a leprás mintegy rehabilitálódik a regény utolsó oldalán, ahol barátilag átölelik egymást Szaláh-val, az idegennel, a pestis jelképével: „Szaláh Ibn al Khatib és Einion Fychan, a leprás fogódzkodnak össze vékony karjaikkal, egy pár sötét, egy pár fehér kar.” (270)

Az epizodemikus narratíva termelése

Ahogy már az idézett cselekményelemek is mutatták, a *Ragály* mint posztmodernnek nevezhető történelmi regény számos hagyományt ötvöz és pastiche-szerűen imitál, intertextuális allúziókkal gazdagon átszőve. A pikareszkhagyomány mellett jól felismerhető a Chaucer által a *Canterbury mesék*ben bemutatott satirikus jellegű társadalmi panoráma, a szöveg humora és tematikus kerete pedig Boccacciót idézi, összességében azonban talán a Bahtyin által menipposzi satírának nevezett hagyományhoz áll a legközelebb hangvétele és fragmentált szerkezete okán, ezáltal képezve le az elbeszélés szerkezetének szintjén a pestis szubverzív szerepét. A *Ragály* poétikája tehát a fenti két műfaji hagyomány nyomán tagadja a teleologikus cselekményvezetést, valamint a karakter egységét vagy fejlődését. Szaláh picaróvá válik útja során, s ez a műfaj alapvetően lebontja a hierarchikus pozíciókat, és hirtelen váltások jellemzik, létrehozva „a familiáris kontaktus zónáját”.³³ Szaláh regiszterkeverése éppen így zajlik, bahtyini groteszk testté válik, s az idegen eredetű káosz megtestesülése lesz, hisz Szaláh, akárcsak maga a pestis, ölni érkezik Európába. Bahtyin szerint továbbá a menipposzi satíra a komoly formák kigúnyolása, tele kitérőkkel és túlzásokkal, továbbá nem a biografikus időn alapul, hanem a főszereplő életének szokatlan pillanatait követi csupán.³⁴ A főhős kalandjai „a vándorúton, bordélyokban, tolvajbandák rejtkehelyein, tavernákban, piacokon, börtönökben, titkos kultuszok erotikus orgiáin” zajlanak.³⁵ A karneváli tér tehát e műfaj központi térbeli metaforája,³⁶ s pontosan ebben az urbánus térben találkozik Szaláh az épp egy házfalat levizelő Giovanni Boccaccióval, akiről persze az arab utazó nem tudja, hogy kicsoda, ám az itáliai szerző metafikciós gesztusként megfogalmazza az utazónak ars poeticáját, miközben arról beszél, milyen műveket ír: „Ó, csak könnyű, humoros dolgokat, meghintve gúnnyal. Hiszek benne, hogy az olvasónak örömet kell szerezni. Nem kell ok

in nyíltak meg (Jane L. STEVENS CRAWSHAW, *Plague Hospitals: Public Health for the City in Early Modern Venice*, Ashgate, Farnham, 2012, 4.), és az elszigetelés elve szerint működtek: „amikor egy beteg személy belépett a kórházba, onnantól kezdve úgy kezelték, mintha halott lenne”, lásd GOTTFRIED, *The Black Death*, 120.

³³ Mikhaíl M. BAHTYIN, *Problems of Dostoevsky's Poetics*, szerk. Caryl EMERSON – Wayne C. BOOTH, University of Minnesota Press, London, Minneapolis, 1999, 158.

³⁴ Mikhaíl M. BAHTYIN, *The Dialogic Imagination: Four Essays by M. M. Bakhtin*, szerk. Michael HOLQUIST, University of Texas Press, Austin, 1981, 116.

³⁵ *Uo.*, 114–118.

³⁶ BAHTYIN, *Problems of Dostoevsky's Poetics*, 125.

nélkül megsérteni őket a nem helyénvaló nemiséggel meg trágársággal. – Úgy ahogy mondd! – helyeselt Szaláh. Időre volt szüksége, hogy összeszedje a gondolatait. – Azt kell nyújtanod az olvasóknak, amit ők akarnak. Semmi értelme csomó magasröptű, intellektuális dolgot írni, amiről csak néhány pozór tetteti, hogy érti. Az irodalmat nem szabad összekeverni a politikával.” (95)

Maga a pestis mint a regény központi szennyeződésmetaforája viszonylag későn jelenik meg a szövegben, s ez a késleltetés kellő narratív teret nyújt ahhoz, hogy a ragály fent már említett keresztény, muszlim, tudományos és köznépi értelmezései is helyet kapjanak, ugyanakkor számos előrevetítő elem jelzi közeledtét: a walesi faluban például már a regény elején azt énekelgetik a gyerekek, hogy „Pestis, kerülj, pestis, távozz, / Ne jöjj közel a családomhoz.” (15), amikor pedig Szaláh útra kel Európa felé, azt olvassuk: „És ugyanebben a pillanatban valami más is elindult hosszú és rettenetes útjára, mely a Fekete-tengernél kezdődött és haladt kérlelhetetlenül az európai kontinens felé...”. (18) Szaláh szemtanúja lesz a pestis megjelenésekor és elvonulásakor zajló társadalmi változásoknak, s hogy mind az egyházi, mind a világi hatóságok tehetetlenek: „A párizsi egyetem, a legmérvadóbb tekintély ezekben az ügyekben, kinyilvánította, hogy e szörny ragály oka a Szaturnusz, Mars és Merkúr bolygók együttállása a Vízöntő negyvenedik fokán” (168), amikor pedig Szaláh végre találkozna a pápával az avignoni fogság idején, az egekre szegezett tekintete hasonlóan kevés vigaszt vagy magyarázatot nyújt, ugyanis „épp egy lavórnyi nyúlbelet öntöttek le a mennyezetén lévő lyukon” (157). Szimptomatikusnak tekinthető, hogy a *Ragály* címet viselő regényben voltaképpen nem is szerepel a járvány jelen idejű leírása akár Szaláh vagy más szereplők élményei által. Mindössze annyit olvasunk erről egy későbbi fejezetben, retrospektíve, hogy „az egész teremtés megőrült”. (245) Ez a narratív hiány arra az alapvető ellentmondásra is rámutat, hogy a pestist csak kívülállók írhatják meg, nem azok, akik belülről élték át: „A pestisről csak azok tudnak beszámolni, akik túléltek. Csak kívülről írható meg a története.”³⁷

A regény ugyanakkor a szövegszervezés szintjén is leképezi a pestisválság jelentéseket felbontó erejét. Szaláh elbeszélése egyrészt a kairói akadémián elsajátított szöveg tanulási stratégiákat tükrözi: „Szaláh pedig az állandó ismétléssel a Szent Könyvet mondatról mondatra, fejezetről fejezetre önmaga részévé tette; a Szent Könyv finom pókhálójával belevonta őt abba a gazdag szöttesbe, mely megmintázta és megértette a világegyetem minden egyes részét.” (12) A kairói akadémia tehát a muszlim episztemológia térbeli metaforája is, ahol egy perzsaszőnyeghez hasonlóan az epizodikus szerkezetű s látszólag össze nem függő, ám ismétlődéseket mutató, gyakran töredékes egységek sorozata hozza létre az egészet, a világot – legyen az a Korán vagy a középkori európai társadalom tablója. Később pedig, miután Szaláh első alkalommal találkozik a pestissel Itáliában, a fejezetek egyre rövidebbek lesznek, érzékeltetve a járvány heterogén, fragmentált, repetitív, elbeszélhetetlen jellegét. *Legacies of Plague in Literature, Theory and Film* című

³⁷ GILMAN, *Plague Writing*, 53.

kötetében Jennifer Cooke a rövid, fragmentumszerű, elszigetelten egymást követő kis epizódokat „epizodemikus” narratívának nevezi Defoe *A londoni pestis* című műve kapcsán, és azt állítja, hogy a pestisszövegek eredendően ilyenek: „A pandémia, annak végeláthatatlan időtartamával együtt, inkább szövegfragmentumokat, semmint folytatásos történeteket generál.”³⁸ Cooke ezeket a szövegeket „bubónarratíváknak” is nevezi, mert azok folyamatosan „áttörnek át a narratíva felületét”, és sporadikus eloszlás jellemzi őket.³⁹ Elana Gomel *The Plague of Utopias: Pestilence and the Apocalyptic Body* című írásában hasonlóképpen amellet érvel, hogy „a szekvencialitás feltételezi egy új kezdet által követett zárlat létét. A pestis azonban az ismétlés logikáját követi. A halál láncolata azonos elemek újabb és újabb bővülésével gyarapszik. A pandémia végtelenített időtartama tehát töredékekből álló szövegeket képez, nem pedig sorozatokat: repetitív epizódok felhalmozódását, ami kitolja bármilyen jelentésszerű zárlat létrejöttét.”⁴⁰

A regény végén aztán új világrend bontakozik ki e fragmentumokból. Ezt a paradigmaváltást jelképezi a rejtélyes szerkezet is, amit a walesi faluba hazatérő földesúr hoz magával a Szentföldről, azaz Keletről – a hitetlenek, a pestis és az új találmányok földjéről: egy óra, amelynek révén immár szó szerint új időszámítás szerint telik majd a modern idő. A földesúr egyrészt szembesül vele, hogy a járvány miatt megfogyatkozott jobbágyai öntudatra ébredtek, és a munkaerőhiány következtében átrendeződnek a társadalmi hierarchiák: „– Amióta csak felérek a szöcske térdéig, arra tanítottak, hogy nekem szükségem van magára, hogy én nem élhetek maga nélkül. De kezdem látni, hogy ez épp fordítva van, hogy ez mindig is fordítva volt.” (257) A parasztok így aztán földet bérelnek, és rádöbbennek, hogy „A ragály felülkényszerített önmagunkon, hogy új módon lássuk önmagunkat”. (262) Ez a látszólag nemes gondolat megidézi Camus regényét is, amennyiben a pestis „[e]gyeseket naggyá tehet”,⁴¹ ugyanakkor végül a földesúr tószítja – „Istenre és a haszonra. A haszonra és Istenre” (268) –, azaz a parasztok további kizsákmányolása és a társadalmi elnyomás voltaképpen változatlan marad az új kor küszöbén is.

A pestis kora modern térbeli és testi diszciplinái a *Csodák* évében

Geraldine Brooks regénye igaz történeten alapul, és 1666-ban, egy ma is létező, Derbyshire megyében található angol falucskában, Eyamban játszódik. A regény egyes szám első személyű elbeszélője azonban fikciós alak, egy okos, de tanulatlan szolgálólány, Anna Frith, aki a járvány közepette javasasszonnyá („cunning woman”, „wise woman”,

³⁸ Jennifer COOKE, *Legacies of Plague in Literature, Theory and Film*, Palgrave Macmillan, London, 2009, 24.

³⁹ *Uo.*, 22.

⁴⁰ Elana GOMEL, *The Plague of Utopias: Pestilence and the Apocalyptic Body*, *Twentieth-Century Literature: A Scholarly and Critical Journal* 46.4 (2000), 405–433, 408.

⁴¹ CAMUS, *A pestis*, ford. VARGYAS Zoltán, Jelenkor, Budapest, 2019, 154.

„herbalist”, „healing woman”) képzi magát. Anna története egyben tehát egy szolgálóként és nőként kétszeresen marginalizált alak Bildungja is, a modern szubjektum modellje, amennyiben a fiatal nő egyre merészebben és kíváncsian kérdőjelezi meg kora uralkodó ideológiáit, legyenek azok vallási vagy orvosi tanok: „Vajon miért van az, hogy mindannyian megfoghatatlan dolgokban keressük a pestis okát. Miért volna ez Isten által küldött hitpróba vagy az ördög műve?”⁴² A regényben Anna a falu anglikán lelkészének, Michael Mompellionnak és feleségének, Elinornak a szolgálója, s az elbeszélés abból a történelmileg dokumentált tényből indul ki, hogy a lelkész a járvány megjelenésekor „önkéntes” karantén alá vonta az egész falut. A *Ragály* 14. századi, középkori világának groteszk regiszterkeverésével és radikális világnézeti újrendeződéseivel szemben a *Csodák évében* inkább a felügyelet, a karantén, a világi válságkezelési módok térnyerése ábrázolódik, amennyiben a vidéki kisközösség önkéntes elszigetelő gesztusa ezután felszínre hozza a kor társadalmi, morális és ideológiai feszültségeit: a járvány vallásos, tudományos és pogány értelmezéseit, a férfi és a női gyógyító alakok mint a világi autoritás képviselői közötti feszültséget, a városi és vidéki közösségek viszonyát, valamint az egyén felelősségének és jogainak kérdéseit egy kollektív csapás közepette.

Eyam és a pestis angol kultúröröksége

Ahogy Margaret Healey rámutat, „a kora modern kort gyakran jellemezik markáns megtestesüléstapasztalattal járó időszakként, mely az orvosi és egyéb tudásformák közötti kölcsönhatások korábban példátlan sorozatának is tanúja volt” – a pestis tehát a 17. században fokozatosan „inkább a tudományos kutatás, semmint a vallásos hódolat tárgyává vált”.⁴³ Az egyén változó fogalma kapcsán pedig Gilman azt emeli ki, hogy „a kora modern pestisdiskurzus tünetértékű módon példázza az individualitás történelmének azon formatív pillanatát, amikor a modern, autonóm én (mint egyedi áldozat és fertőző ágens) láthatóvá válik, ám továbbra is beágyazódik az olyan oszthatatlan intézmények testébe, mint az állam, az egyház vagy maga a miázmás bioszféra”.⁴⁴ Mindezzel kapcsolatban az a tény is szimbolikus, hogy az első pestisbetegen végrehajtott boncolás a feljegyzések szerint 1666-ban zajlott Angliában, s ezzel elindult a bőr felnyitásához kapcsolódó tabu megtörése, azaz a kint és a bent testi határainak korábban teológiai okokból megbolygathatatlan rendjének orvosi tekintetnek való alávetése. A betegség politikai kontrolljának

⁴² Geraldine BROOKS, *Csodák éve* = Uő, *Történelmi regények*, ford. CSABA Emese, Reader's Digest, Budapest, 2008, 146–277, 235. A továbbiakban az oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak, és a főszövegben, zárójelben adom meg őket. (U. E.)

⁴³ Margaret HEALEY, *Fictions of Disease in Early Modern England*, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York, 2001, 3.

⁴⁴ GILMAN, *Plague Subject*, 27. A szekularizáció persze különös megoldásokat is szült: „Az egyik kora 17. századi londoni járvány során valaki állítólag azzal az ötlettel ált elő, hogy rakjanak meg egy hajót pucolt hagymával, és amikor a szélirány kedvező, úsztassák le a hajót a fővároson keresztül a Temzén.” Lásd Stephen PORTER, *The Great Plague*, Sutton, Stroud, 1999, 17.

részeként I. Erzsébet továbbá már 1578-ban elrendelte a pestisbetegek kötelező elszigetelését, az 1604-es Plague Act pedig újabb mérföldkönek számít a brit biopolitikában. Azonban mindezen óvintézkedések ellenére az 1665-ös „Great Plague” közel négyezer londoni lakos haláláért volt felelős hetente, nagyon is kézzel foghatóvá téve a megtestesülés törékenységét.

A kora modern korban emellett a pestis narrativizálásának médiumai is radikálisan átalakultak, aminek viszont inkább vallási, semmint tudományos okai voltak. A Brit Szigetek pestiskultúrája ugyanis a protestáns országokra jellemző módon elsősorban a verbalitás, nem a vizualitás médiumaira koncentrált, és hatalmas mennyiségű írásos dokumentumot hagyott hátra, melyeknek már műfaji gazdagsága is szembeűnő: szentbeszéd, jeremiádok, politikai satírák, színművek, orvosi tanácsadó füzetek, erkölcsi traktátusok, hivatalos rendeletek – többek között Samuel Pepys, Ben Jonson, John Donne, William Shakespeare, Daniel Defoe, Thomas Dekker tollából (utóbbi szerző *The Wonderful Year* című 1603-as munkája a regény intertextuális címe és mottója is egyben). A brit vallásos pestisdiskurzus is alapvetően írott volt, miközben az olyan katolikus országokban, mint a korabeli Itália, „a katolikus pestisszenteket övező művészeti és rituális hagyományok keretében a *láttható* [...] tölti be az űrt a szerencsétlenség és az általa sújtottak között – materiális, jogi, reprezentációs értelemben egyaránt.”⁴⁵ A britek számára tehát ebben a korban a pestis nem volt más, mint „Isten szava, mely a testen válik olvashatóvá”.⁴⁶

A betegség vallásos olvasatai kapcsán a legfőbb változás a középkori járványok után tehát a kollektív katasztrófa jelenségének individualizációja és verbalizálása volt: „A 17. századi pestisteológiában a bűn, mely az isteni haragot kiváltja, ennek megfelelően »egyéni« a szó mindkét értelmében: a pestis saját szenvedésének okozójaként jelöli ki az áldozatot, amennyiben bűne a sajátja, és ily módon hozzá méltó mint individuális vétkezőhöz, ugyanakkor azonban a természetét is tükröző büntetés, hiszen Ádám leszár-mazottjaként az emberiség közös testének is részét képezi.”⁴⁷ A betegség kora modern individualizációjának megfelelően közel nyolcvan önéletrajzi beszámoló maradt fenn a korabeli Angliából. Anna Frith első személyű beszámolója tehát, mely érzelemgazdag módon mutatja be a lány intellektuális és morális küzdelmeit a betegség megértése kapcsán, számos korabeli műfajt evokál, főleg a spirituális autobiográfia és a gyakorlati tanácsadó röpirat hipotextusait.

A fent röviden vázolt kora modern angol pestiskultúrán belül Eyam valós története gyakran szerepel „Európa pestisörökségének epicentrumaként”.⁴⁸ Brooks fikciós elbeszélése

⁴⁵ Ernest B. GILMAN, *Plague Writing in Early Modern England*, University of Chicago Press, Chicago, 2009, 90.

⁴⁶ GILMAN, *Representing the Plague*, 7. Már „az óhéber nyelvben is egy hárombetűs szó jelenti a pestist, דבר (= DBR), amely ortográfiailag azonos a 'szó' jelentésű szóval, igazolva, hogy a betegség nem pusztán a természet egyik jelensége volt a bibliai idők óta, hanem Isten beszédének médiuma”. *Uo.*, 221.

⁴⁷ GILMAN, *The Subject of the Plague*, 26.

⁴⁸ Patrick WALLIS, *A Dreadful Heritage: Interpreting Epidemic Disease at Eyam, 1666-2000*, *History Workshop Journal*, ⁶¹ (2006), 31–56, 31.

arra a történelmi tényre épít, hogy a falu lelkésze, William Mompesson (Michael Mompellion a regényben) úgy határozott, hogy a falu teljes közösségét karantén alá vonja az 1665–1666-os pestisjárvány alatt. Végül a falu 330 lakosából 259 így is belehalt a pestisbe; maga Mompesson túlélte, de a felesége, Catherine (Elinor a regényben) szintén meghalt. A valóságban a gyermekeik is életben maradtak, mert időben Yorkshire-ba menekítették őket (a regénybeli párnak nincsenek gyermekei).⁴⁹ A mű egyik angol kiadásának végén szerepel egy interjú Geraldine Brooksszal, aki megjegyzi, hogy a regényt valójában egyetlen kósz utalás inspirálta, amit a lelkész fennmaradt levelei egyikében olvasott, miszerint „szolgálóleányom szerencsére továbbra is jó egészségnek örvend”,⁵⁰ s a szerző azt kísérelte megírni, hogyan élhette meg a járványt egy fiatal, tanulatlan lány akkoriban. További forrás lehetett még egy állítólagos szolgálólány, Anna Seward személyes hangú és romantikus stílusjegyeket hordozó pestisbeszámolója, melyet halála után adtak ki, egy kötetben a nő verseivel és levelezésével, melyet többek között Sir Walter Scott-tal folytatott, s a kötet a 18. században hatalmas sikert aratott.

Eyam története tehát a 18. századtól kezdődően egyre népszerűbb lett Angliában, a 19. századi kolerajárványok idején pedig egyenesen legendás státuszra tett szert, hisz a saját maga birodalommá válásának és villámgyors iparosodásának, urbanizációjának és tudományos fejlődésének árnyoldalaival (prostitúció, kolera, szegénység) küzdő nemzet számára Eyam az immár elveszített, ideális, vidéki, hívő kisközösség utópiáját látszott megőrizni. A 20. században azonban egyre több kritika érte Eyam ragálymodelljét: „A 20. századi szerzők szembefordultak a szűk látókörű hittel és Mompesson 19. századi ábrázolásainak autoritásával, hisz e tulajdonságok egyre kínosabbá tették alakját.”⁵¹ Miközben tehát az egyre agnosztikusabb és iparosodott viktoriánus Anglia társadalmának nem csupán elfogadható, de nosztalgikusan vágyott modellt jelentett a tiszta vállalási meggyőződésből való cselekvés, a falusi lelkész spirituális és politikai hatalmának együttjárása a 20. századra a totalitáriánus vakhit meghaladott jelképévé vált. Ettől még persze a falu az 1980-as években felvirágzott neokonzervatív kultúrörökség-ipar egyik központja lett, és a posztmodern nemzetkép részeként, traumatikus-nosztalgikus emlékezhelyként s afféle „ragályvidámparkként”⁵² máig évente sok ezer turistát vonz.

A romlás kordában tartása: a karantén mint tábor

A *Csodák évében* több szempontból is jelentőséggel bír, hogy a lelkész áll elő a karantén ötletével, amelyet „önkéntes körbekerítésnek” (191) nevez, a falu lakói pedig idővel Vasárnapi Esküként utalnak rá. Ily módon a karantént morális szinten Isten akarataként,

⁴⁹ *Uo.*, 32.

⁵⁰ Geraldine BROOKS, *P.S. Ideas, interviews & features = Year of Wonders*, Penguin, London 2002, 1–16, 3.

⁵¹ WALLIS, *A Dreadful Heritage*, 48.

⁵² *Uo.*, 46.

térbeli szempontból pedig a közösség mikrokozmoszaként értelmezi, részben felidézve a középkori univerzumfelfogást: „Ha Isten úgy látta jónak, hogy ezzel a csapással sújtsion bennünket, azt hiszem, azt is akarja, hogy ott fogadjuk el, ahol éppen vagyunk, és ezzel megfékezhetjük a bajt.” (174), illetve „A falu határa legyen a mi egész világunk. Ne engedjünk be senkit, és senki se távozzon, amíg a pestis tombol.” (191) Ez arra is utal, hogy 1666-ban még rendelkezhetett egy lelkész annyi világi hatalommal (is), hogy ilyesmiről döntsön, s közössége ezt el is fogadta tőle, ám épp a járvány számolta fel a Gondviselésbe vetett hit mindenekfölöttiségét: „A felszín alatt húzóódó feszültségek kettős traumát visznek színre: magát a pestist, mely számtalan »megmagyarázhatatlan« jelenséget hoz magával, s melyet a nagy gödör („great pit”) szimbolizál; másrészt pedig a teológia abbéli kudarcát, hogy kielégítő erkölcsi vagy orvosi magyarázatot adjon az ilyen történésekre.”⁵³ A hívek engedelmessége azért sem magától értetődő, mert 1636-ban a karantén intézménye még mindig viszonylag újnak számított Angliában;⁵⁴ 1665–66-ra pedig a felügyelet és a büntetés megosztó jelképévé vált Londonban: „A kormányzás kettős beszédet folytatott, egyrészt azt állították, hogy csak a betegek és a betegségnek kitett személyek elkülönítésére használják, de a valós gyakorlat az volt, hogy a karantént büntetésként is alkalmazták a szabályok megszegői ellen.”⁵⁵ Az utolsó nagy londoni pestisjárvány kitörésekor tehát a karantén kifejezetten népszerűtlen válságkezelési módszernek számított, a köztudatban pedig hamar azonosították a magánzárka fogalmával, s ezzel képez ellentétet a regénybeli falusi közösség reakciója.

Ahogy arra a lepra kapcsán már utaltam, Foucault szintén a pestises város képét használja történelmi szempontból paradigmateremtő példaként a felügyelet biopolitikai evolúciója kapcsán: „Ez a zárt, világtól elvágott, minden pontján ellenőrzött tér, ahol az egyének egy helyhez vannak szögezve, ahol a legkisebb mozdulatot is ellenőrzik, minden eseményt följegyeznek, ahol folyamatos írásos munka köti össze a központot a perifériával, ahol a hatalom megosztatlanul gyakorlódik, folyamatosan, hierarchikus alakzatban, ahol minden egyént állandóan kijelölnek, megvizsgálják és besorolnak az élők, a betegek és a halottak csoportjaiba – ebből áll össze a fegyelmző gépezet tömör modellje.”⁵⁶ Foucault rámutat arra az ellentétre is, mely a karantén kora modern kori pestissel kapcsolatos jelentősége és a panoptimum 19. századi modellje között áll fenn: „az ellenváros és a tökéletes társadalom” között.⁵⁷ A pestissel sújtott közösség tehát disztópikus ellenvárossá válik, amely aztán az egyre szigorúbb biopolitikai kontroll formáit hívja életre, amelyek gyakran túlmutatnak magán a rendkívüli állapoton is. Agamben száma ugyanis a tábor nem „történelmi tény vagy a múlthoz tartozó anomália (még

⁵³ GILMAN, *Plague Writing*, 243.

⁵⁴ Kira L. S. NEWMAN, *Shutt Up: Bubonic Plague and Quarantine in Early Modern England*, *Journal of Social History*, 45.3 (2012), 809–834, 809.

⁵⁵ *Uo.*, 826.

⁵⁶ FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés*, 269–270.

⁵⁷ *Uo.*, 123.

ha ez igazolható is), hanem valami módon annak a politikai térnek a rejtett mátrixa és nomosza, amelyben máig élünk”.⁵⁸ Sőt, Agamben azt is állítja, hogy „amennyiben a tábor eszenciája a rendkívüli állapot materializálásában rejlik, valamint egy olyan tér létrehozásában, ahol a pusztaság élet és a jogrend uralma eléri a megkülönböztethetlenség küszöbét, akkor el kell ismernünk, hogy a szó szoros értelemben egy táborban találjuk magunkat, amikor egy ilyesfajta struktúra megalkotódik”.⁵⁹ Agamben tehát nem pusztán az elszigetelés, a körülkerítés és a totális kontroll modern politikai paradigmájaként azonosítja a tábort, hanem azt is állítja, hogy maga a modernitás ezen elnyomó gyakorlatok szükségszerű eredményeként jött létre, azaz, gyakran idézett kifejezésével élve, „ez maga a modernitás politikai tere”.⁶⁰

Amennyiben elfogadjuk azt az állítást, hogy „a karantén a kikényszerített magánszférára emblémájává válik”,⁶¹ akkor Eyam ön-elszigetelése a vallásos intézményekbe vetett bizalom és a független, közösségi és egyéni döntéshozatal példájaként egyaránt értelmezhető. A falu ön-elszigetelése és átmenetileg miniatűr faluállammá való átalakítása ilyen módon annak a civilizációs folyamatnak is része, melyet korábban Norbert Elias nyomán és az önhatárok kapcsán említettem – ahogy Anna Frith fogalmaz a regényben: „évszázadokon át, a falu lakói kiszorították a Természetet a környezetükből”.⁶² Ebben az értelemben a civilizáció identitása azon a képességen múlik, hogy létrehozza és a természettel szemben fenntartsa saját határait, a karantén pedig értelmezhető a modern járványtapasztalat és biopolitika térbeli mestertrópusának (testi értelemben ez a központi trópus valószínűleg maga a főbikus érintés lehetne). A határok, peremek és margók azonban antropológiai és pszichológiai értelemben már mindig szennyezettek és szennyezőek Mary Douglas szennyfogalma nyomán: „ahol szenny van, ott rendszer is van”.⁶³ A regény esetében szimbolikus és történelmi jelentőségű is, hogy a ragályt egy Londonból vásárolt luxuskelme hozza be a faluba: a ragály közvetítőközege tehát ismét a kereskedelem, a soha nem teljes kontroll alá vonható cserefolyamatok, a pénz és az érintkezés folyamatos, kontamináló keringése,⁶⁴ szemben a karantén zárt rendszerének biztonságos, ám pangást hozó állandóságával. Eyamban a pestis első áldozata a szabó, a frissen megözvegyült Anna albérlője, aki az özvegynek udvarolva elegáns ruhát akar neki varrni ajándékba. A gazdasági és morális regiszterek összefüggése jelenik meg a szabó kapzsi vevőinek viselkedésében, akik a mesterember haláláról értesülve erőszakkal

⁵⁸ AGAMBEN, *Homo Sacer*, 166.

⁵⁹ *Uo.*, 174.

⁶⁰ *Uo.*, 174. A tábor kényszerítő körülményei ugyanakkor a biztonság illúzióját is kelthetik, ahogy Camus regényében Monsieur Othon is azt mondja, amikor kiengedik a nemek szerint szegregált karanténból: „Szeretnék visszatérni a táborba.” CAMUS, *A pestis*, 316.

⁶¹ GILMAN, *Plague Writing*, 91.

⁶² Geraldine BROOKS, *Year of Wonders: A Novel of the Plague*, Penguin, London 2002, 11.

⁶³ Mary DOUGLAS, *Purity and Danger: An Analysis of the Concepts of Pollution and Taboo*, London and New York: Routledge, [1966] 1996, 36.

⁶⁴ Defoe *A londoni pestis* című művében szintén a kereskedelem hurcolja be a betegséget, egy Hollandiából érkezett vég selyem. (Daniel DEFOE, *A Journal of the Plague Year*, Oxford University Press, Oxford, New York, 1990, 204.)

elragadnak minden félkész és megmaradt szövetdarabot, fittyet hányva a veszélyre, miközben Anna követi a haldokló utasításait, és engedelmesen elégeti gyönyörű és vadonatúj zöld ruháját. Ily módon a luxus tagadása, a protestáns erkölcs követése menti meg Anna életét: az önös örömeiről való lemondás morális és biológiai értelemben is a túlélés záloga lesz.

Noha a pestis konkrét hordozója a londoni szövet, a regényben (a *Ragály*hoz hasonlóan) számos egyéb szennyeződésmetafora is kíséri a betegség felbukkanását. Míg a szövet úgymond metonimikusan, ok-okozati módon hordozza a kórt, a regény elején többször megjelenő rothadt almák képe a betegség metaforájává válik. Anna felidézi, hogy a rothadó alma illata jellemezte a ragály előtti őszt, s az egyik első fejezet címe is az almaszedés idejére utal, azaz a bőség, a szüret, a betakarítás ciklikus rendjére. A fiatal nő itt még szerette „beszívni a rothadó alma tömény, édeskés illatát” (149), ám visszatekintve hozzát teszi: „ha van valami, amit nem tudok elviselni többé, az a rothadó alma szaga.” (150) Az első fejezetben, mely a járvány közvetlen lezárulta után játszódik, Anna almát visz a gyászoló lelkésznek, amely hamarosan megbarnul, hiszen a férfi egyáltalán nem eszik. A földről felszedett, hullott, túlérett, rothadó gyümölcs szaga és látványa később Annát a felrepedő pestises kelésre emlékezteti. Ahogy a szabó halálának leírása sugallja, a pestises kelés – Anna szemében legalábbis – a normális esetben zárt emberi testben zajló folyamatok groteszk eredménye, az egyszerre széthulló és létesülőben lévő test jelképe: „A padlásszobában édeskés, maró illat terjengett. A rothadó alma szaga.” (166) Egy másik jelenetben pedig akkor jelenik meg az almamotívum, amikor a helyi nemesi család szakácsa elmenekül a faluból a ragály elől, a következő faluban azonban a helyiek almával dobálják meg (a disznók eledelével) – ahogy a leprást is a *Ragály*ban. Miközben azonban a Roberts-regény leprása könnyedén elmenekül a porhanyós lövedékek elől (sőt, még örül is a felé repülő ingyen ételnek), Brooks-nál a szakács méltóságát olyannyira megsérti ez a kirekesztő gesztus, hogy szégyenében agyvérzést kap, és nemsokára meg is hal magatehetetlen állapotban.

A regény alma-metaforikája mellett a patkánymotívum szintén hulladék- és szennyeződésmetafora (ahogy a Roberts-regényben az ürülék, a hulla vagy a leprás alakja). Anna számos döglött, vérző patkányt lát szerte a faluban a járvány kitörése előtt, még a saját gyerekeit is azon kapja, hogy egy patkánytetemmel játszanak önfeledten, ezen a ponton azonban még nem tulajdonít különösebb jelentőséget mindennek azon az ösztönös undoron túl, amit az oszló test és az élőként is mocskosnak titulált állat látványa kivált belőle. Az Anna által itt még képviselt premodern világtérkép szerint a patkányok és egerek „osztznak a »tökéletlen« lények státuszán a békákkal, varangyokkal, férgekkel és skorpiókkal együtt, amelyekről egyaránt azt tartották, hogy képesek a spontán reprodukcióra”.⁶⁵ Noha a patkány a középkor óta „a fent és a lent közti főbikus

⁶⁵ Lucinda COLE, *Of Mice and Moisture: Rats, Witches, Miasma, and Early Modern Theories of Contagion*, *Journal for Early Modern Cultural Studies*, 10 (2010), 65–84, 69.

közvetítőnek számított”,⁶⁶ ez a kulturálisan határsértőként értelmezett állat sokáig nem kapcsolódott ok–okozati módon a pestisfertőzéshez. A patkányokat korábban is a kulturális határokkal, a potenciálisan szennyező sokasággal asszociálták: „A patkányok, a disznók és a csótányok sajátos pozícióval bírnak a bestiáriumokban, hisz mind a maradékkal, a fölösleggel kapcsolatos fajok – legyen az ételmaradék, emberi hulladék vagy szenny –, és a patkányok a civilizált társadalom határait képező terekkel is összefüggnek, különös tekintettel a föld alattiakra, mint a csatornáknak.”⁶⁷ Márpedig a tömeg sokasága a szenny egyik esszenciális típusa: „A bomlás szennye mellett ott van még a tömeg mocska is. Az individuális entitások, az emberek megvetnek mindent, ami hemzseg és burjánzik, bármi olyan tömeget, amibe visszavonhatatlanul beleveszhetnek.”⁶⁸ Már a *Ragály*ban is szerepel a patkányok és az emberek kontaminálódott tömegeinek párhuzama: „Mindен élőlény elhagyta Genovát, az emberek és a patkányok kivételével” (135), s a *Csodák évének* döglött patkányai hasonlóképp a ragály decentralizált, dekonstruktív jellegét is megtestesítik, valamint a végtelen ön-reprodukció (az emberek számára legalábbis) érthetetlen szemiotikus logikáját. 1666-ban azonban még nem értelmeződnek a pestis biológiai, metonimikus jeleiként, hanem a kora modern babona és a modern, tudományos világértelmezés közötti episztemológiai rést testesítik meg – hisz a pestisbaktériumot csak 1894-ben azonosította Alexandre Yersin, és ma már tudjuk, hogy a pestis *zoonózis* által terjed, azaz az állati és az emberi testhatárok áthágásával.⁶⁹

Az autoritás nemei: javasasszony/boszorkány, pap/orvos

A *Ragály* nem fektet különösebb hangsúlyt a középkori nemi szerepekre, s a regény végén megjelenő modern szubjektum valamennyi példája férfi (a földesúr, Szaláh, a leprás stb.). Egy nemesasszonyt úgy jellemez az egyik férfiszolga a másiknak, hogy „A nő az nő. Csak ennyit kell tudnia.” (19), egy szerzetesnek öltözött fiatal nő pedig azzal érvel álruhája mellett, hogy „egy nő számára csak két választás van, a házasság vagy a zárda” (204). A *Csodák évében* ezzel szemben központi szerepet játszik a főszereplő női mivolta, aki szexualitásának megélése és tanulási folyamata kapcsán is kifejezetten modern szubjektumként jelenik meg. Anna járványban betöltött szerepe tükrözi a kor biopolitikai gyakorlatainak genderaspektusait: jellemfejlődése egyrészt a férfi orvossal és a férfi lelkésszel szemben, másrészt két alternatív női szereplehetőség között helyezi őt el. Az egyik ilyen női szerepmódel a lelkész anyagi, önfeláldozó felesége, Elinor, a másik pedig

⁶⁶ Peter STALLYBRASS – Allon WHITE, *The Politics and Poetics of Transgression*, Methuen, London, 1986, 146.

⁶⁷ David SIBLEY, *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*, Routledge, London, New York, 1995, 28.

⁶⁸ Klaus THEWELEIT, *Male Fantasies, Volume 1: Women, Floods, Bodies, History*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1987, 386.

⁶⁹ BOLLET, *Plagues & Poxes*, 93. Ahogy Patrick Deville fogalmaz a patkányok elszaporodása kapcsán Yersin-életrajzában a 19. századi kínai járvány leírásakor: „Camus óta ez persze nyilvánvalónak tűnik, de nekik még nem volt az.” Lásd Patrick DEVILLE, *Plague and Cholera*, ford. J. A. UNDERWOOD, Little, Brown, London [2012] 2014, 134.

a gonosz, gyilkos boszorkány, Aphra, aki ráadásul Anna gonosz mostohája is, alkoholista, abuzív apjának második felesége. E kétfajta nőiség közötti átmenetet képez a helyi javasasszony és lánya, Mem és Anys Gowdie, s Anna végül az ő példájukat követi. A javasasszonyok testesítik meg a laikus paraszti kultúrát, valamint a természet erőivel való ősi, ideális, utópisztikus, az ország pogány kelta múltjában is gyökerező örökséget. Anys emellett még proto-feminista véleményének is hangot ad: „– Miért mennék férjhez? Nem arra teremtettek, hogy egy férfi tulajdona legyek. Itt van a munkám, amit szeretek. Megvan az otthonom, elismerem, nem valami fényes, de birtokában vagyok annak, amit kevés asszony mondhat magáénak, és ez a szabadság.” (171) Ezek a női karakterek mind rendelkeznek valamiféle szimbolikus hatalommal a történetben, mégis mind erőszakos halált halnak (egyikük sem a pestis áldozata lesz, ironikus módon).

Valójában a házi angyal, Elinor és az őt halálra szűrő gonosz boszorka, Aphra sok hasonlóságot mutat: mindkettejük jellemtorzulásában jelentős szerepet játszik férjük önzése, legyen az álszent vagy éppen függőségre épülő bántalmazó viselkedés. Mint kiderül, Elinor angyali tisztasága, szentekre emlékeztető beteggondozási elhivatottsága kényszerű vezekléséből ered: fiatal lányként megszőktették, teherbe ejtették, majd kis híján belehalt a saját maga által végrehajtott abortuszba, férje pedig egyáltalán nem él vele házáséletet, hogy ezáltal a nő „megtisztuljon” bűnétől. Aphra boszorkánysága, dühe, hazug mivolta és erőszakossága, végül pedig örülete szintén részben férje bántalmazásának és gyermeke elvesztésének eredménye: gyermeke a pestis áldozata lesz, férjét pedig lopásért kegyetlen és megalázó halálbüntetéssel sújtja a falu. Aphra ezután szellemnek öltözve használja ki a falusiak félelmét, álgyógyszereket adva el nekik a pestis ellen, halott gyereket pedig maga mellett tartja házában, miközben fekete mágiával kezd foglalkozni, végül pedig a templomban szúrja le Elinort, amikor a lelkész bejelenti a járvány végét, majd magával is végez. Aphra és Elinor traumája és áldozattá válása tehát Anna sorsának elmentékeként értelmezhető, negatív Bildungként, a Házi Angyal⁷⁰ és a gonosz boszorkány sztereotípiáinak csapdájaként. Ám a gyógyító anya és lánya, Mem és Anys Gowdie szintén gyilkosság áldozatai lesznek: őket nem egyetlen személy, hanem a falubeliek tömege lincseli meg boszorkányság vádjá miatt, a járvány bűnbakjául kiáltva ki őket. Anna végül képessé válik meghaladni ezeket a korlátozó női szerepeket, és valódi individuummá válik az ápolónő/szent/feleség és a merénylő/gonosz boszorkány/bűnbak szerepein túl, még ha többek között épp ez is a regény egyik olyan vonása, mely a 21. századi olvasók feltételezett ízlését hivatott talán túlzottan is kiszolgálni.

A javasasszony korabeli szerepével a kora modern pestis és a boszorkány alakjának kapcsolatát is érdemes megvizsgálni, hisz mindkettő a potenciális szennyeződés forrásként jelenik meg (ahogy az alma és a patkány is). A boszorkány talán legfenyegetőbb

⁷⁰ A Házi Angyal (Angel in the House) képe ekkor még nem létezett, Coventry Patmore 1862-es verse nyomán vált a középosztálybeli viktoriánus nőiség ikonjává.

tulajdonsága a kora modern korban „ördögi érzékelése (diabolic sensorium)”,⁷¹ azaz emberfölötti észlelési képessége – ami valójában nagyon is hétköznapi, domesztikus női feladatokra vezethető vissza: kóstolással eldönteni, megromlott-e az étel, tapintással megállapítani, lázas-e valaki, kiszagolni a szennyes ruhát stb. A felvilágosodás kora felé haladva aztán ez megváltozott: „A főzés, a takarítás és az egyéb háziasszonyi teendők többé nem a kozmikus hatalom felé vezető ösvényként jelentek meg, hanem vissza-kerültek »rendes« domesztikus szférájukba.”⁷² Ez az ambivalencia részben 16. századi hagyományokban gyökerezik, hisz már a hírhedt 1548-as *Malleus Maleficarum*, avagy a *Boszorkányok Pörölye* című műben is tetten érhető, mely kijelenti, hogy vannak jó és rossz boszorkányok is, e mű 1563-as kiadása szerint azonban már csak rosszak léteznek, s a nők azért hajlamosabbak a boszorkányságra, mert eleve alacsonyabb rendűek a férfiaknál, továbbá „babonásabbak, hiszékenyebbek és befolyásolhatóbbak”. Ezenkívül „gyengébbek, nem tudják tartani a szájukat, és ezért boszorkányság által próbálnak előnyöket szerezni maguknak. Minden egyéb gonoszság eltörpül tehát az asszonyok boszorkánysága mellett.” A nők ezenfelül „testüknek kiszolgáltatóbbak, mint a férfiak, hisz tudvalévő, hogy mindenfajta boszorkányság a testi vágyból fakad, mely a nők esetében kielégíthetetlen”.⁷³

A boszorkány babonás alakja tehát a fenyegető nőiség megtestesülése, egyház- és tudományellenes hatalmak hordozója, ugyanakkor szimbolikusan össze is függ a világi pestiskezelési eljárások 17. századi fejlődésével. A kora újkori járványok során ugyanis a nőknek speciális, előre kijelölt feladataik voltak: „A Kontinensről vett példa nyomán pestis idején a helyi hatóságokat arra utasították, hogy állítsanak össze egy kis testületet”, melynek tagjai a következő szerepeket látták el: megtekintők (viewers), keresők (searchers), őrzők (keepers), figyelők (watchers), felmérők (surveyors), vizsgálók (examiners), begyűjtők (collectors), kiszolgáltatók (providers), szállítók (delivereres), sírásók (buriers).⁷⁴ Searcher (kereső) szerepet láttak el például azok az asszonyok, akiknek a házat járva kellett a pestisáldozatokat felkutatniuk: „A keresők és a boszorkányok közti párhuzamot vizsgálva rögtön szembeötlő, hogy a két nőcsoport ellentétes kapcsolatban állt a hatóságokkal: az egyik csoportot szentesítették, míg a másikat szankcionáltak.”⁷⁵

⁷¹ Constance CLASSEN, *The Witch's Senses: Sensory Ideologies and Transgressive Femininities from the Renaissance to Modernity* = David HOWES (szerk.), *Empire of the Senses. The Sensual Culture Reader*, Berg, Oxford, New York, 2005, 70–84, 71.

⁷² *Uo.*, 78.

⁷³ Leigh WHALEY, *Women and the Practice of Medical Care in Early Modern Europe, 1400-1800*, Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire and New York, 2011, 178.

⁷⁴ Margaret PELLING, *The Common Lot: Sickness, Medical Occupations and the Urban Poor in Early Modern England*, Longman, Harlow, 1998, 196.

⁷⁵ Richelle MUNKHOFF, *Searchers of the Dead: Authority, Marginality, and the Interpretation of Plague in England, 1574–1665*, *Gender & History*, 11.1 (1999) 1–29, 21. Míg a férfiak („warder”, „watchman”) rendszerint a közttereket felügyelték, és nem léptek be a magánházakba, a nők („searchers”, „watchers”) hasonlóan fontos, ám „piszkosabb” munkát végeztek, mivel nekik kellett behatolni az otthonokba, és akár a lakók akaratának ellenére is azonosítani a fertőzötteket vagy elszállíttatni holtakat. Azért is vonható tehát párhuzam a boszorkánnyal, mert szavaik performatív beszédaktusként, varázsigeként befolyásolták a materiális valóságot. Ráadásul jellemzően idős asszonyok kapták ezt a feladatot, megfelelő a „vén boszorkány” képeknek is: „Tekintettel a »szegény öregsszony« szavahihetőségével kapcsolatos kulturális elfogultságra, különösnek tűnik, hogy ezt a fajta autoritást rendszerint idősebb nőkre, gyakran adományokból élő özvegyekre ru-

A keresők feladata tehát a pestis szennyezett peremeire szólította őket, otthonok küszöbére, ahol a normális és a kóros, az élő és a halott, a publikus és a privát találkozott, s ez olyan társadalmi szorongásokat váltott ki velük kapcsolatban, melyek hagyományosan a boszorkány képére vetültek ki, hisz a kereső „szomszédja után kémkedett, beleavatkozott az egyének sorsába, olyan jeleket olvasott, amelyek nem mindig láthatóak, és rejtélyes módokon irányította az életet vagy a halált: mindezeket a gyakorlatokat hagyományosan a boszorkány alakjával társították”.⁷⁶

Anna a regényben épp azáltal menekül meg a pestistől, hogy sem a természetfeletti, sem a kormányzati hatalmaknak nem hódol be teljesen. Ugyanakkor soha nem lankadó kíváncsiság jellemzi minden új tudásforma iránt.⁷⁷ Amikor azonban egy felcserrel⁷⁸ találkozik, aki épp félrediaosztizál egy pestises beteget, Anna megkérdőjelezi ítéletét, mire a férfi rárvall: „– Ostoba asszony! – mordult rám. – Azt akarja mondani, hogy nem ismerem a mesterségemet?” (180.) „– De uram – folytattam –, ha húsz éve nem volt erre felé pestis, akkor talán ön nem is látott ilyen eseteket, és így nem tudja megállapítani pontosan a gyermek betegségét sem.” (180) Ez az arrogáns válasz flashbackszerűen felidézi Anna traumatikus, a férfiautoritáshoz kapcsolódó gyerekkori emlékeit, amikor végignézte, ahogy anyja belehal a szülésbe, miközben a felcser egy kampóval próbálja belőle kiszedni a gyerek fejét. Anna nem is képes azonnal vállalni új hivatásával járó felelősségét, eleinte még rászokik a mákonyra, amit a javasasszonyok immár elhagyott házában talál. Idővel azonban egyre jobban bízik saját tudásában, és tanulása olyan társadalmi státusszal ruházza fel, mely részben megvédi őt egyedülálló nő létére, hisz „[a]z ilyen tudás elfogadott egy pap felesége esetében, de egész más a magamfajta özvegyasszonynál. Tudtam, hogy a köznép milyen könnyen kikiált boszorkánynak egy özvegyet, ha az illető gyógynövényekkel kezd foglalkozni.” (164) Ugyanakkor viszonyba is bonyolódik az özvegy lelkésszel, ami miatt meghasonlik önmagával, majd egyértelműen el is távolítja magát a férfitől, amikor megtudja, mire épült Elinorral való házassága. Miután Anna is ellöki magától, Mompellion maga válik egyfajta szennyező, kitalált, a közösség margójára szoruló alakká, korábbi önmagának csupán depressziós, kiüresedett árnyéka lesz, és nyája szemében ő válik bűnbakká, egyfajta memento morivá is.

Míg a *Ragály* esetében a prologus bír jelentőséggel, a *Csodák éve* egy különös epilógust tartalmaz, amely meglehetősen eltúlzott feminista utópiaként zárja le a történetet. Anna itt már egy távoli földön, Oran városában (ami természetesen Camus-ra tett utalás), egy arab orvos feleségeként él, de csak névleg, mert testében és szellemében

házták. Ám épp autoritásuk átmenetisége miatt a keresők feláldozhatóvá is váltak – testileg, szimbolikusan történelmileg –, amint végrehajtották kötelességüket.” *Uo.*, 1–2. Ráadásul saját testükkel/életükkel fizettek egyetlen téves „diagnózisért is” („Corporall payne”, *uo.*, 14.).

⁷⁶ *Uo.*, 61.

⁷⁷ A tudásvágy meghatározó vonása Defoe felvilágosodás korabeli elbeszélőjének is, aki többször is pusztá kíváncsiságával magyarázza London fertőzött negyedeibe tett sétáit (DEFOE, *A Journal of the Plague Year*, 59, 80, 106.).

⁷⁸ A középkortól a 18. század végéig meghatározó volt az orvos, a sebész, a felcser és a patikárius hierarchiája a gyógyító szakmán belül.

is szabad, s szabadon képezheti magát az orvoslásban: „most az egyik felesége vagyok, nem ténylegesen, hanem csak névleg” (276). Abuzív apja, korán meghalt férje, a szabó pestishalála, majd a lelkész által okozott csalódást követően úgy tűnik, Anna itt végre biztonságban fejlődhet, büszkén olvassa Ibn Sina (Avicenna) tanításait eredeti nyelven, az utcán is örömmel hordja a fátylat immár hibrid kulturális identitásának részeként. Büszkén és talán Virginia Woolf felé tett főhajtásként jegyzi meg: „saját szobám van” (274), tiszteletre méltó bába lesz belőle, és egy arab költő soraival zárja történetét. Angliából csak a zöld mezőket hiányolja, de ezt pótolja egyik orvosi könyvének zöld borítása. Eyan karanténjának klausztrofób jellegével szemben Oranban végül szabadon járja az utcákat gyermekével (akinek apja Mompellion), és „együtt belevetjük magunkat a város méhkaptárszerű nyüzsgésébe” (277). Ez az erősen valószerűtlen zárlat talán nem is a regény alapjául szolgáló 1666-os járványról árul el sokat, hanem arra mutat rá, hogy a kortárs pestiselbeszélések mennyiben tükrözik saját korunk reményeit és félelmeit.

A 20. századra a pestis orvosi értelemben vett visszaszorulása elősegítette annak metaforikus terjedését (lásd az AIDS mint „melegpestis” vagy a koronavírus alatt készült pestismémek arzenálja). René Girard is azt írja *The Plague in Literature and Myth* (1974) című írásában, hogy a pestis csak a társadalmi káosz metaforájaként szolgál „egy olyan világban, ahonnan a pestis és a járványok szinte már teljesen eltűntek”.⁷⁹ 2020 nyarán olvasva mindezt persze ismét kényelmetlenül ismerős perspektívába helyezi a kontamináció kérdését. A pestisnarratívák egyszerre váltanak ki valamiféle egzisztenciális biztonságérzetet az ismétlődő minták racionális felismerése által, illetve a megtestesülés szintjén a beláthatatlan végpontú elbeszélhetetlenség nyugtalanító tapasztalatával is szembesítenek. Ahogy Sontag az AIDS-krízis kapcsán fogalmaz, ez az „Apokalipszisz mostantól fogva”.⁸⁰ A pestis, ahogy minden biopolitikai krízis, a társadalmi struktúrák összeomlásával jár, de a romok ugyanakkor kirajzolják a rend alatti rendszert, saját és másik közös kulturális kiszolgáltatottságát. Talán ezt is jelentheti Jean Tarrou gondolata Camus regényében: „mindnyájan benne vagyunk a pestisben”.⁸¹

⁷⁹ René GIRARD, *To Double Business Bound: Essays on Literature, Mimesis, and Anthropology*, The John Hopkins University Press, Baltimore, 1978, 138.

⁸⁰ SONTAG, *Illness*, 173.

⁸¹ CAMUS, *A pestis*, 307.

Visy Beatrix

„pillantás útján terjed”

Hatalom, poszthumanizmus, apokalipszis Saramago *Vakság* című disztópiájában

A *Vakság* egy különleges járvány regénye. Különlegességét az adja, hogy semmiféle orvosi, racionális magyarázat, és semmiféle végérvényes – morális, metafizikai, misztikus – értelmezés nem kínálkozik a regény során sem az események, sem az elbeszélői reflexiók szintjén. Nem tudjuk, miért tör ki, honnan jön, hogyan terjed, és miért távozik egy nap váratlanul. Ám a fehér kórság felbukkanása és terjedése mégis beláthatatlan és végletes eseményeket indít el a civilizáció oltalma alatt élő emberiség életében. Ennek a disztópikus, némileg apokaliptikus állapotnak a látomása Saramago 1995-ös műve, amely magyarul 1998-ban jelent meg.

Mindamellet, hogy a *Vakság* Saramago legsodróbb és legizgalmasabb regénye, mégis fontos kiindulópont lehet, hogy a portugál cím nem kifejezetten e műfajjal kapcsolatban kelt várakozásokat: *Ensaio sobre a Cegueira* (1995), azaz *Esszé a vakságról* címen látott napvilágot. A műfaji kifejezéseket címbe emelő és játékba hozó eljárás nem ismeretlen az életműben, az írói fordulatot meghirdető *Manual de Pintura e Caligrafia* (*Festészeti és szépírási kézikönyv*), a *Memorial¹ do Convento* (*A kolostor regénye*) vagy a *História do Cerco de Lisboa* (*Lisszabon ostromának története*) mind olyan műfaji kódot tesznek meg e prózai művek címévé, amely elébe megy a regényekkel kapcsolatos olvasói igényeknek, lehetőséget és szabadságot ad az író számára, hogy kitérőkkel, szövevényekkel, elbeszélői reflexiókkal kanyargó szövegeit kizökkentse a regényekkel kapcsolatos általános elvárások medréből, mint például a cselekményesség, az eseményekre, karakterekre fókuszáló narratíva; ugyanakkor a regény mint

¹ Emlékmű, emlékirat, emlékezet.

műfajjelölő paratextus, alcím szemtelenül megfricskázza és ironikus, posztmodern játékba hozza a komolykodó másműfajú műcímeiket. Így van ez a *Vakság* esetében is, ám a magyar és más nyelvű fordítások nem minden esetben fektetnek figyelmet erre a szerzői játékra.

Anélkül, hogy a kizökkentésen és a jól ismert műfaj és narratív formák megkérdőjelezésén túl ez esetben rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítanánk az esszé kifejezésnek,² Saramago műve kétségkívül tekinthető regénykísérletnek³ is: mi történne, ha az emberi elvakultság tényleges vakság formájában jelentkezne. A mű folyamán ezt a helyzetet, sajátos állapotot vezeti végig az elbeszélő szubjektív magyarázatokkal, analízisekkel kísérve, és jelenlétével mindvégig hangsúlyosan uralja szövegét. Egy efféle írói laboratóriumra, kísérletező közegre enged következtetni a mű parabola-jellege is, és az, hogy a szereplőknek nincs neve,⁴ az alakokat mindössze állandó jelzők jelölik, körülményesen, rendszeresen („az első vak”, „az orvos felesége”, „a fekete kötést viselő öregember”, „a kancsal kisfiú” stb.), tehát a személynevek, illetve a névvel kiemelt hősök is hiányoznak a regényből.

A *Vakság* bizonyos szempontból különálló darabja az életműnek, hiszen a szerző e művével végképp elhagyja a portugál sorsot és mentalitást ábrázoló történelmi metafikciók tematikáját, s általánosabb emberi kérdéseket vizsgál, ahogy majd *Az embermásban*, a *Megvilágosodásban*, a *Halálszünetben* vagy *A barlangban* is, s nem egyszer fantasztikus, irracionális alapra helyezi a regény világát. A *Kötutaj* (1986) az első ilyen típusú műve a portugál írónak, amelynek kiindulópontját az adja, hogy az Ibér-félsziget leszakad a kontinensről, és elindul Dél-Amerika felé; a *Vakságban* szintén egy irracionális, különös esemény zökkenti ki az emberek életét, a világ működését, és indítja el a mű cselekményét. Ám Saramagónál, akinek prózáját előszeretettel hozzák összefüggésbe a mágikus realizmussal, az irracionális, hihetetlen, csodás elem csupán a regényhelyzet megteremtéséhez szükséges, s művei leginkább e vonásukban köthetők a dél-amerikai próza áramlatához. A valóság kizökkentése a portugál szerző esetében tehát olyan hangsúlyos bepöccentés, amely egy jelentős körülménnyel arrébb helyezi az alapokat, és ezáltal megteremti a dolgok abszurd, groteszk, másként szemlélésének lehetőségét. Ezekből a szubverzív kiindulópontokból a szerző következetesen vezeti végig a helyzetből adódó eseményeket, következményeket. A *Kötutajjal* kezdődő írói periódus művei tehát olyan gondolatkísérletek, amelyek furcsa lábakon állnak, de ezeken egyensúlyozva már egy lehetséges ok–okozat alapján növekednek, emelkednek. S bár a csoda, a misztikum elemei korábban is jelen voltak Saramago műveiben, lehangsúlyosabban *A kolostor*

² Ugyanakkor Pál Ferenc hivatkozik Saramago nyilatkozatára, amely szerint portugál író nem tartja magát regényírónak, ahogyan egy Carlos Reis irodalomtörténnel folytatott beszélgetésében kijelentette: „valószínűleg olyan esszéíró... akinek regényeket kell írnia, mert esszét írni nem tud”. PÁL Ferenc, *Saramago utópiái*, Nagyvilág, 2010/5, 370.

³ A francia esszé jelentése: 'kísérlet', 'próbálkozás'.

⁴ „Először egy 18. század modorában írt filozófiai regénynek minősítettem. Ebben a regényben senkinek nincs neve.” BAPTISTA-BASTOS, *Jose Saramago: Aproximacão a um retrato*, Sociedade Portuguesa de Autores, Publicações Dom Quixote, Lisboa, 1996, 64, idézi PÁL Ferenc, *A végtelen regényszöveg bűvöletében. José Saramago írói portréja*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2000, 127.

regényében, de sem a korábban színre vitt természetfeletti képességek, csodák, sem az életet, alaphelyzetet kizökkentő irracionalitás nemigen simulnak bele észrevétlenül a világ folyásába, általában a szereplők sem tekintik természetesnek e váratlan körülményeket, fordulatokat vagy képességeket, hanem mindezek gyökerestől forgatják fel személyiségüket, életüket vagy az egész világ sorát. Sőt, Saramago körbejáró, szétburjánzó közbevetései, magyarázatai kifejezetten fókuszba helyezik, tisztes iróniával magyarázzák a rendkívüli eseményeket.

A *Vakság* életműbeli magányos helyzetét az is erősíti, hogy hiányoznak belőle a szerzőtől ismert posztmodern módon használt szövegjelölések, irodalmi rezonanciák, a szöveg hagyomány fesztelen mozgatása, ahogy a történelmi, vallási kapaszkodók is igen visszafogottak, s ennek, meglátásom szerint, a történet és az ábrázolt események szempontjából is jelentősége van. Továbbá a regény egyedülálló abban is, hogy a szerző e legsötétebb látomása hozható leginkább összefüggésbe a disztópia műfajával és a poszt-humanizmus gondolkörével.

A minden előzmény nélkül felbukkanó vakság és járványszerű terjedése ugyanis értelmetlen: egyik pillanatról a másikra a legváratlanabb helyzetben válnak a fehér kór áldozatává az emberek, autót vezetve, liftbe szállva vagy éppen szeretkezés közben. A világ nem elsötétül, hanem épp hogy kifehéredik, „mint amikor felgyullad a fény” (23), a járvány elnevezése ebből a homogén tejszerű tapasztalatból származik: „mindig ugyanazt a fehérséget látom, olyan, mintha elvették volna tőlem az éjszakát” (18). A betegség, vagy inkább titokzatos járvány ismeretlen az orvoslás történetében, a szemorvos, aki szintén egyike lesz az elsőként megvakult áldozatoknak, sem talál rá orvosi, tudományos magyarázatokat, s a racionalitásnak ez a hiánya, a kór váratlan felbukkanása, illetve a végkifejlet – hiszen a járvány, ahogy érkezik, egyik napról a másikra távozik is – elvontabb, áttételesebb okokat sejtet, amelyekre később még érdemes kitérni. Még különösebb, hogy csupán egyetlen ember nem veszi el szeme világát, a szemorvos felesége, aki ezáltal nemcsak főszereplőjévé, hanem különös szemtanújává is válik a borzalmas eseményeknek, kivételes helyzete sok szempontból fedésbe hozza az elbeszélő pozíciójával és nézőpontjából, bár időnként látványosan el is különül a kettő egymástól, s az elbeszélő más szereplők, vakok nézőpontjából látatja ezt a különleges asszonyt.

A rejtélyesség, a pánik, az emberek és a város életének igen gyors átalakulása, továbbá a kormány intézkedései megnyitják a disztópia felé a regény jelentéseit. A mű egy olyan (jövőbeli) világnak, életformának a lehetőségét vezeti végig, amelyben egy testi veszteségnek, diszfunkciónak a következtében az emberiség képtelen működtetni a civilizáció teremtette társadalmi, gazdasági és kulturális formákat, rendszereket, a városi életforma lényegében nem folytatható, a technológiai adottságok használhatatlanná válnak, és a gépesített, ipari termelésre épített ún. jóléti, fogyasztói társadalom – látás hiányában – megbénul. Dolgozók nélkül a szolgáltatások elakadnak, leállnak, így az áramszolgáltatás, szemétszállítás, közlekedés is, a legalapvetőbb emberi igények kielégítése egyre

nehezebbé válik, s a végállapot is látszik, az emberiség élelem és ivóvíz nélkül marad, amint az emberhordák kifosztják az üzleteket, raktárakat élelmiszerre vadászva. Mindközben a várost ellepi a szennyvíz, a szemet, az állattetemek és a bűz. Ám a civilizáció teljes összeomlásáig, és valamiféle új, átmeneti, ám – termelés hiányában – tartósan nem fenntartható, vándorló jellegű életmód ábrázolásáig csak a regény utolsó harmadában érkezünk. A folyamat bemutatása és az események kapcsán a hatalom működésének, az apokalipszisnek és az emberiség poszthumán állapotának kérdései egyaránt előtérbe kerülnek.

Saramago regénye értelmezhető a civilizáció, a társadalmi-gazdasági kötöttségek és az államhatalom által is elfogadott antropocentrikus humanizmus kritikájaként is, hiszen amint lépésről lépésre lebomlanak ezek a külső támasztópillérek, az emberek kapzsi és önző ösztönlényekké vedlenek „vissza”, beleértve a hatalom, a kormány gépezetét is, amely nem tudja megfelelően kezelni a rendkívüli helyzetet, nem tudja tovább társadalomként, szervezett rendszerként működtetni a megvakult tömegeket, s végül maga is felszámolódik, beleveszik a vakságba. A hatalom működés módja, a járványhelyzettel kapcsolatos intézkedései és kommunikációs formái a regény első kétharmadában kapnak kitüntetett figyelmet, hiszen első reakciója, hogy a megvakult embereket megbélyegezze és elzárja a többségi társadalom tagjaitól. A regény elején felhangzó, kétségbeesett „vak vagyok” felkiáltások mint a szubjektum önmeghatározásai, státuszjelölői az évezredek társadalmi-hatalmi gyakorlatoknak köszönhetően rögtön, szinte automatikusan meg is teremtik a másságot, a többségtől való distanciát. Hiszen a hatalom mindenütt jelen lévő, mindent behálózó természeténél fogva a szubjektumot is meghatározza. Foucault funkcionális szubjektumfelfogása alapján nem szubjektumként kerülünk bizonyos helyzetekbe, és azokban bizonyos módon működünk, hanem épp ellenkezőleg, a társadalmi térnek és a nyelv által alkotott térnek vannak meghatározott szabályszerűségek alapján elmozduló helyei, amelyek bizonyos funkciókat teteleznék fel, amelyek kikényszerítik a számukra megfelelő szubjektivitásformát. A megvakulással járó elmozdulás és az ezáltal életre keltett, kezdetben átlátható mennyiségű, de járványszerűen szaporodó „vak ember funkció” megadja annak lehetőségét, hogy a minisztérium és a kormány elzárással, társadalmon kívülre helyezéssel próbálja kezelni a helyzetet.⁵ A karantén helye pedig nem más, mint egy használaton kívüli elmeegógyintézet épülete, s ez nyilvánvalóan a vakság mint abnormalitás szimbolikáját erősíti fel, s azt a több évszázados hatalmi gyakorlatot kelti életre, amelyet Foucault fejt ki részletesen *A bolondság történetében*.⁶ A modern társadalom normális és nem-normális szétválasztásával egyekszik eltávolítani

⁵ „Mindaddig, amíg fény nem derül az okokra, vagy, a megfelelő nyelvezetet használva, a fehércór etiológiájára, ahogyan egy leleményes tanácsadó sugalmazását követve elnevezték a rosszul hangzó vakságot, amíg meg nem találják a kezelés és a gyógyítás módját, s talán azt a védőoltást, amely megelőzi a jövőbeli esetek megjelenését, azokat a személyeket, akik megvakultak, és azokat is, akik fizikai kapcsolatba kerültek velük vagy a közvetlen közelükben megfordultak, összegyűjtik és elszigetelik.” José SARAMAGO, *Vakság*, ford. PÁL Ferenc, Európa, Budapest, 1998, 51. A továbbiakban az oldalszámok erre a kiadásra vonatkoznak, és a főszövegben, zárójelben adom meg.

⁶ Michel FOUCAULT, *A bolondság története a klasszicizmus korában*, ford. SUJTÓ László, Atlantisz, Budapest, 2004.

a feszélyező, a zavartalan működést fenyegető elemeket, s a kívül helyezéssel egyben leveszi róluk gondoskodó, paternális tekintetét (illetve ezt a látszatot az elkülönítést követően is igyekszik fenntartani). Ezért is fontos körülmény, hogy Saramago regényében az elzárt vakok semmiféle belső gondoskodást, segítő személyzetet nem kapnak, magukra hagyottan, egy saját belső rend kialakítására buzdítva („amennyiben betartják az [...] utasításokat, olyan szervezeti formát alakítanak ki, amelyet a legjobbnak gondolnak”, 58) kell(ene) boldogulniuk a hangszórón bmondott közlemény szerint. Teljes elszigetelésüket és szabadságuk korlátozását katonai erő biztosítja, amelynek embertelen és agresszív jelenléte még inkább megbélyegzi a fertőzötteket, állattá, alantassá, bűnözővé fokozva a tehetetlen, kezükkel maguk előtt kaszáva közlekedő, frissen megvakult embereket. Előrehaladva a regényben és a járványban, a katonaság és a vakok közötti viszony egyre inkább kiéleződik, s ezt az ismeretlen fertőzéstől való pánik és félelem is fokozza.⁷ A fegyveres testület mint a hatalomgyakorlás eszköze tökéletesen kifejezi a kormányhatalom igazi vágyát, ami valójában nem más, mint a vak emberek likvidálása, megsemmisítése, és ahogy a későbbiekben látni fogjuk, mindez összefüggésbe hozható Agamben *homo sacer* fogalmával is: „Az őrmester még annyit mondott, Az lenne a legjobb, ha hagynánk őket éhen veszni, ha meghal a jószág, vége a bajnak. Ahogy már tudjuk, másutt sem hiányoztak olyanok, akik ugyanezt mondták és gondolták.” Még tovább fokozva (a rangokat is): „Van itt egy ezredes, aki szerint az egyetlen a megoldást, ha megölnénk mindenkit, amint megvakul, Nem nagyon változtatna a dolgon, ha vakok helyett halottak volnának.” (105, 133)

Urbán Bálint regényelemzésében Foucault-ra hivatkozva kitér arra, hogy a „XVII. század során kialakított kórházak és elmeegógyintézetek, melyek az elzárás univerzális locusaiként funkcionáltak, a középkori lepratelepek helyén alakultak ki, így megőrizték magukban a betegség, a lepra szimbolikus potenciálját”.⁸ Saramagónál pedig inverz módon a fertőzött betegeket internálják egy elhagyott elmeegógyintézetbe, és a hely az embertelen viszonyok következtében újfent lepratelepként kezd működni,⁹ „arról volt szó, hogy vesztegár alá kell vonni mindezeket a személyeket, a kolera és a sárgaláz idejéből örökölt régi gyakorlat szerint” (51). A hatalom tehát a társadalom tagjaiból létrehozza a betegség alanyait, végérvényesen a betegség szubjektumaivá avatja őket. A hatalom formája „arra a közvetlen mindennapi életre gyakorolja hatását, amely kategorizálja az egyént, megjelöli saját individualitásával, hozzáragasztja saját identitásához, rákényszeríti

⁷ A félelemnek „mint kísérletlátásnak” értelmetlen katonai reakciója: „Két függőleges vasrúd között, egészen lassan, mint valami szellem, előbukkant egy fehér arc. Egy vak arca. Az ijedségtől a katona ereiben megfagyott a vér, ijedtségben felemelte a fegyverét, és kilőtt közvetlen közletről egy sorozatot.” (*Vakság*, 95.) A vakság/elvakultság, a pánik ironikus kiforgatását érzékelteti a vakokkal párhuzamos viselkedésük: a katonák „megegyeztek abban, hogy a ládákat nem viszik el egészen a két épületszárnyba nyíló ajtóig, [...] hanem leteszik az előcsarnokban, és azután viszlát, minden jót, Azok ott bent egyezzenek meg, ahogy akarnak, mondták. *Elvakította őket a kinti erős fény*, ezért és az előcsarnok félhomályába átmenet nélkül belépve *nem látták meg azonnal* a vakok csoportját. Csak kicsivel később vették észre őket. Ijedt üvöltésben törtek ki, a dobozokat ledobálták a földre, és *mint az örültek* rohantak kifelé a bejáraton.” (103, kiem. V. B.)

⁸ URBÁN Bálint, *Hatalom és betegség José Saramago Vakság című regényében*, Nagyvilág, 2010/5, 467.

⁹ Vö. *uo.*

az igazság törvényét, amelyet az egyénnek fel kell ismernie és el kell fogadnia, és amelyet őbenne másoknak fel kell ismerniük és el kell fogadniuk”.¹⁰

A katonaság megfélemlítő jelenléte mellett a hatalom legfőbb megnyilvánulási formája a kommunikáció; hangszórón keresztül tizenöt pontos utasítás formájában lépnek kapcsolatba a karanténba helyezett emberekkel. Ezek között található fenyegetés, az élelmezéssel és a higiénával kapcsolatos információ, javaslat, de egy jó részük arra vonatkozik, hogy a vakok „nem számíthatnak semmiféle külső segítségre,” maguknak kell megoldaniuk életük minden területét: az ételmaradékok elégetését, a beteg emberek kezelését és ápolását, a belső konfliktusokat, a rendbontást, az erőszakot, az esetleges halottakat is maguknak kell eltemetni a hátsó udvaron, továbbá „tűzvész esetén, akár véletlenül, akár szándékosan idézik elő, a tűzoltók nem lépnek közbe” (58). Az utolsó pont szerint „a közlemény mindennap, ugyanebben az órában megismétlésre kerül” (59), ezáltal nemcsak az újonnan elkülönítettek kapnak tájékoztatást, ahogy ez elhangzik, hanem a hatalom biztosítja folyamatos jelenlétét, „láthatatlanul is fenn tudja tartani legitim pozícióját”.¹¹

Nem csoda, hogy a kórház épületében az államhatalom mintájára létrejövő belső hatalmi struktúra még inkább az erőszakra és az elnyomottak kizsákmányolására, megalázására épül. Kezdetben, jobbra az orvos látó feleségének hatására és ösztönzésére, a vakok igyekeznek fenntartani az „emberhez méltó” civilizációs gyakorlatokat és humánus szokásokat. Ám az emberek számára a hirtelen jövő vakság az idő- és térbeli koordináták elvesztését jelenti konkrét és átvitt értelemben is. Az elmegyógyintézet telítődésével a hely zsúfoltsága, az élelmiszeradagok akadozása kitermeli a maga belső hatalmi struktúráját, „infra-büntetőrendszerét”, természetesen egyáltalán nem demokratikus úton. A pisztollyal is rendelkező, vascsövekkel felfegyverkezett belső terrorszervezet az élelmiszerért cserébe kezdetben értéktárgyakat és pénzt, majd szexuális szolgáltatásokat követel, s e rendszer kapcsán szintén Foucault-t idézhetjük, aki szerint a belső hatalmi struktúra kialakulása és működése a zárt büntetőrendszerek természetes velejárója: „Minden fegyelmi rendszeren belül működik egy kisebbfajta büntető mechanizmus, mely valamiféle jogi hatáskörrel rendelkezik: saját törvényei vannak, saját ismérvei a vétségekre, saját büntetőeljárásai és ítélelhozó fórumai.”¹² A „külső” és belső hatalom hasonlóságát, azonos természetét érzékelteti a belső erőszak jóváhagyása, katonaság általi legitimálása: „A katonák úgy tettek, mintha nem hallották volna [a segítségért esedező vakokat], az őrmester szigorú és egyértelmű parancsokat kapott az ellenőrző körúton arra járó századostól, Ha egymást gyilkolják, annál jobb, kevesebben maradnak.” (168)

A humanitárius eszmék összeomlása, a lényegében magatehetetlen és kiszolgáltatott vak emberek és a nyomorúságos körülmények egyre erőteljesebben hívják elő a létfenntartó

¹⁰ Michel FOUCAULT, *A szubjektum és a hatalom*, ford. Kiss Attila Atilla = Kiss Attila Atilla – Kovács Sándor – ODORICS Ferenc (szerk.), *Testes könyv II.*, Ictus – JATE, Szeged, 1997, 267–292, 272.

¹¹ URBÁN, *Hatalom és betegség José Saramago Vakság című regényében*, 469.

¹² Michel FOUCAULT, *Felügyelet és büntetés*, ford. FÁZSY Anikó – Csűrös Klára, Gondolat, Budapest, 1990, 243.

ösztönöket, az éhség, a szexuális vágy, a létfenntartás minden egyes eleme miatt eluralkodó önző viselkedés, a farkastörvények és az agresszió nemcsak a többieket kizsákmányoló csoportot jellemzi, hanem általános élettörvényekké válnak. A helyzetről, az emberek viselkedéséről, a járvány természetéről, működéséről és okairól, valamint a vakság konkrét és átvitt jelentéseiről érkező elbeszélő nyomán a regénybeli események apokaliptikus vízióként, illetve a poszthumanizmus elméleti felvetéseihez kapcsolódva is értelmezhetők.

Ez utóbbi kontextusában¹³ tárgyalva Saramago regényét, látható, hogy a mű erős kritikával illeti a humanizmus értékrendjét és a modern társadalom működőképességét. A civilizáció és társadalom gyors összeomlásával provokálja az antropocentrikus, az ember felsőbbrendűségét evidenciaként kezelő, ész- és racionalitásközpontú világgépet. A nyugati humanizmust ugyanis éppen egy olyan antro- és eurocentrikus, maszkulin karakterű emberkép jellemzi, amely nemcsak kirekesztett „Másokat”, hanem „patologizálta, pejoratív módon vette számításba, kiszervezte a normalitásból az anomália, a deviancia, a monstrositás és a bestialitás szintjére”,¹⁴ ahogy mindezeket a hatalommal összefüggésben is vizsgáltuk már. A regény az ember mivolt levetkőzésének, az ember elállatiasodásának motívumrendszerét vezeti végig, s mindezt nemcsak az elbeszélő reflektálja, hanem a főszereplők – a látó asszony által vezetett társaság – szemszögéből is többször tárgyalt és polemizált gondolatkör. Az orvos felesége vaknak hazudja magát, hogy férjével együtt mehessen a karanténba, s *jobbnak látja* mindvégig titkolni, hogy lát. Az ő terelgetésével, vezetésével élő kis csoport képviseli a humanizmust, az emberi, civilizációs viselkedés maradványait, ám mindez jobbra az asszonynak köszönhető, aki megpróbálja a lehetőségekhez mérten rendben és tisztán tartani férjét és az első kórteremben összegyűlt, legelőször elkülönítettek társaságát. Könyvrületes, segítőkész, rengeteg terhet, áldozatot vállal embertársai érdekében. A látás képessége mintha összefüggéseket mutatna a morális érzék megtartásával, a szenvedő és gyűlölködő emberek látványa, nézése óriási lelki teher az asszony számára, ugyanakkor az emberhez társított „nem-állati” tulajdonságok megmaradásának mintha feltétele lenne a látás, a látottak kiváltotta érzetek és érzelmek, az „embertelentől”, „állatitól”, az agressziótól eltorzult arcoktól való iszony, vagyis az ember önmagával mint emberrel való *szembesülés* szükségessége. Az állat/ember oppozíció e kivételes szereplő által rajzolódik ki: „úgy látszik, hogy a kórterem végében lévő vak asszony pedagógiai tevékenysége döntő hatással volt, mert ez az asszony, a szemorvos felesége, fáradhatatlanul újra meg újra elmondta nekünk, Ha arra nem is vagyunk képesek, hogy teljességgel

¹³ A poszthumanizmus „az emberről való beszéd olyan változata, mely a humanizmus értékvilágának destabilizálódása, illetve felbomlása »utáni« állapotban próbálja újradefiniálni azt a megüresedett »helyet«, amit a humanizmus embere tölt be”. NEMES Z. MÁRIÓ, *A nem-esszencialista antropológia és a poszthumanizmus = Uő, Képkalkító elevenség. Esztétika és antropológia a humanitás határvidékén*, ELTE BTK Filozófiai Intézet – L’Harmattan – Magyar Filozófiai Társaság (Cogito könyvek), Budapest, 2015, 179.

¹⁴ HORVÁTH MÁRK – LOVÁSZ ÁDÁM – NEMES Z. MÁRIÓ, *A poszthumanizmus változatai. Ember, embertelen és ember utáni*, Prae Kiadó, Budapest, 2019, 15. Az idézett rész: ROSI BRAIDOTTI, *The Posthuman*, MA: Polity Press, Cambridge, UK és Malden, 2013, 1–2.

ember módjára éljünk, legalább tegyük meg mindent, hogy ne éljünk teljességgel állatok módjára.” (142)

A vakokat illető állati jelzőkre, hasonlatokra, illetve az állati és emberi viselkedés szembeállítására számtalan szemléletes részlet kínálkozik a műben. Ez a kitüntetett motívumrendszer a kritikai poszthumanizmus animal studies-zal való érintkezési pontjaira irányíthatja a figyelmünket, hiszen ez utóbbi hangsúlyosan rámutat arra, hogy az emberek a kultúra kezdeteitől fogva folyamatosan az „állattal” szemben határozták meg magukat „úgy, hogy ezen határokat sokszor erőszakos elkülönítésen, kizáráson keresztül tették meg, illetve az emberi élet bizonyos »állatinak« tekintett aspektusait kizárták”.¹⁵ Ám ez az elkülönítés, szétválasztás, az „ember alatti” és az „állat” kategóriái olyan hierarchizáló antropocentrikus konstrukciók, amelyek az ember esszencialista felfogására épültek/nek.¹⁶ A regény általában használja az ember/állat oppozíciót az események kapcsán, sok esetben az állat mint gyűjtőnév egyértelműen alávetett pejorativitásában,¹⁷ de „állati” hasonlatok formájában konkrét állatfajok is rendre felbukkannak: „Az emberek [...] már nem tévednek el, előrenyújtott karral, az ujjait, mint csápjait a rovarok, erre-arra mozgatva mindenhova eljutnak, még az is valószínű, hogy a tehetségesebb vakoknál rövidezen kialakul az, amit homloki látásnak nevezünk.” (101–102) Azon már nem is csodálkozunk, amikor az elbeszélő vágóhídra terelt birkákhoz vagy veszett kutyákhoz hasonlítja a kórházba beúzótt vagy a városban portyázó vakok tömegét, s egy kiemelt jelenetet szán annak az öregasszonynak, aki a sötét szemüveges lány lakóházában a belső udvaron nyulakat és tyúkokat tart, amiket aztán, vakon, szétmarcangol és nyersen fogyaszt el, természetesen nem látva, hogy mindeközben lakása vértől ragadó, bűzös mézszárszékké válik.

S bár az animal studies meg kívánja haladni a természet/kultúra és az ember/állat distinkciókat tudományterületének átfogó vizsgálódásai során, mégis fontos rámutatni, hogy az antropológiai gépezet az ember fogalmának meghatározásakor mindig is magában hordozta az állat problémáját mint önmeghatározásának fontos viszonyítási pontját. Az ember/állat kettősségének e kérdéséhez Agamben – a koncentrációs táborok tömeges emberirtásának hatására – a *homo sacer* emberfogalmának leírásával kapcsolódott. E biopolitikai megközelítés szerint „a modern (tömeg)demokráciák és a totalitarizmus közötti rejtett szolidaritás”¹⁸ során egyre gyakrabban „elmosódik a határ a jogokkal bíró állampolgár és a szabadon megölhető *homo sacer* között”.¹⁹ A regény pontosan erre a határra, a „már nem ember” helyzetére kérdez rá a megromlott ételek kapcsán, amelyek „alkalmatlanná válnak az emberi fogyasztásra, ha *ugyan még embernek számítanak ezek*

¹⁵ HORVÁTH – LOVÁSZ – NEMES, *A poszthumanizmus változatai*, 31.

¹⁶ Vö. *uo.*

¹⁷ „Ezek a vakok, ha nem sietünk a segítségükre, hamarosan állattá válnak, és ami még rosszabb, vak állattá.” (*Vakság*, 162)

¹⁸ SZIGETI Attila, *Homo sacer és a tanúsítás etikája* = Horváth Andor – Soós Amália (szerk.), *A bölcsesség koszorúja. Írások Egyed Péter hatvanadik születésnapjára*, Pro Philosophia, Kolozsvár, 261–274, 265.

¹⁹ HORVÁTH – LOVÁSZ – NEMES, *A poszthumanizmus változatai*, 120.

a lények”. (193, kiem. V. B.) „Szemben a teljes jogalanyiséggal bíró polgárral, a *homo sacer* egy »puszta élet«, mely nem rendelkezik semmilyen önértékkel, morális pozitivitással.”²⁰ Meghatározhatatlan zóna az emberi és az állati között, s így a *homo sacer* „szabadon megölhető, de nem feláldozható”, s e jellemzők alapján azonosítható akár az eleve deszubjektívált állattal.²¹

Látható, hogy Saramago vakjai szintén beilleszthetők ebbe a kontextusba, még ha a deszubjektíváció, az emberi mivolt megtörése és a szubjektivitás felszámol(ód)ása nem is jut el a haláltáborokhoz hasonlítható mértékhez, de a hatalom kirekesztő eljárása következtében mégis létrehozza a jogoktól megfosztott, szinte szabadon megölhető, alantas prédaként kezelt, a körülmények által ösztönszintre kényszerített embercsoportot. Az elzártakon belüli,²² majd az elmeegógyintézet megsemmisülését követően a teljes járvány sújtotta világgal szembesülő civilizált, kulturált életformát őrző kis csoport igyekszik önmagát az általuk humánusnak vélt szinten tartani. Az orvos felesége által látott, megtapasztalt – és vak társai felé közvetített – világ folyamatos lehetőséget teremt az emberi, ember alatti és az állati szintek megkülönböztetésére, mindez a plasztikus ábrázolás kitüntetett területe: „neki is meg kellett volna vakulnia ahhoz, hogy megértse, az ember mindenhez hozzászokik, különösen akkor, ha már nem ember, és ha még nem jutott el addig, hogy az legyen, ott van például ez a kancsal kislefű...” (267)

Saramago regénye azonban nemcsak a poszthumán teóriák meglátásaival és fogalomkészletével közelíthető meg, bizonyos jegyei, elemei alapján apokaliptikus vízióként is sikeresen értelmezhető. Sőt, a mű apokaliptikus, metafizikai, a transzcendenssel is kacérokodó vonásai miatt nem is értelmezhető kizárólag a poszthumanizmus elméleti kontextusában, hiszen ez utóbbira a metafizikával szembeni alapvető kétely jellemző, ugyanis a metafizikai világkép(ek) kifejezetten antropocentrikus, humanista, esszencialista emberképen alapul(nak), amelyeknek meghaladása a poszthumanizmus lényeges céljai közé tartozik. „A kritikai vagy filozófiai poszthumanizmus arra tesz kísérletet, hogy az »apokaliptikus miszticizmust vagy a transzcendencia új formáit« elkerülve gondolja el az »ember végét«.”²³ Saramago azonban nem így tesz. Kifejezetten rájátszik a vakság okainak metafizikai, transzcendens „szándékokkal” összefüggő lehetőségeire, még ha ezeket a felvetéseket, gondolatkísérleteket szándékosan iróniával is kezeli, és válasz nélkül hagyja. A címben megjelölt esszé műfaj épp a vakság természetének leírásai és a járvány

²⁰ Uo.

²¹ Giorgio AGAMBEN, *Homo Sacer. Sovereign Power and Bare Life*, Stanford University Press, Stanford, 1998, 110. Vö. HORVÁTH – LOVÁSZ – NEMES, *A poszthumanizmus változatai*, 120.

²² „A katonák legszívesebben célba vették és megfontoltan, hidegvérrel lelődözték volna azokat az agyalágyultakat, akik úgy bóklásztak erre-arra az orruk előtt, mint sánta rákok, és lomha ollójukkal hadonászva keresték hiányzó lábukat. Tudták, mit mondott aznap reggel az ezredparancsnok a laktanyában, hogy azt a problémát, amit a vakok jelentenek, csak úgy lehet megoldani, ha fizikailag megsemmisítik valamennyiüket, most is és a jövőben is, nem törődve hamis emberességi megfontolásokkal, ahogy kifejezte magát, ugyanúgy, ahogy levágják az elüszkösödött testrészt, hogy a test életben maradjon.” (*Vakság*, 125)

²³ HORVÁTH – LOVÁSZ – NEMES, *A poszthumanizmus változatai*, 26. Belső idézet: Stefan HERBRECHTER, *Posthumanism. A Critical Analysis*, Bloomsbury Academic, London – New York, 2013, VII.

okainak elvontabb, filozófiai, moralizáló fejtegetései által érvényesíthető, ám a mű apokaliptikus hangoltságát egy felettes transzcendens akarattal, az Istennel kapcsolatos, valamint a bibliai utalások teremtik meg.

A vakságra és terjedésére azonban, ahogy erre már többször utaltunk, nincs magyarázat. A megvakulással kapcsolatban az abszurditás és az érthetetlen véletlenszerűség lehetőségei is felvetődnek, a szemorvos éppen szemészeti könyveket olvasott, az eredetileg félvak öregember az üres szemgödrét nézte meg megvakulása pillanatában, a patikussegéd meg épp arra gondolt, „milyen lenne, ha én is megvakulnék, becsuktam a szemem, hogy kipróbáljam, és amikor kinyitottam, vak voltam, Olyan, mint valami parabola, jegyezte meg az ismeretlen hang, ha vak akarsz lenni, vak leszel” (156–157). A vakság mint tudatlanságból, emberi hibából fakadó vagy a bűnösséghez köthető elvakultság, a vaksággal, megvakulással párhuzamos belső megvilágosodás, tisztánlátás paradox összefüggései már Oidipusz történetében, Shakespeare-nél, Miltonnál és más irodalmi előzményekben is jelen voltak, Saramago szintén nem egyszer mozgatja ezt a paradoxont a szereplők polemikus beszélgetéseiben, változatos, halmozó módon, ezért egymás kioltó, kizáró rétegekben. „A félelem megvakít, mondta a sötét szemüveges lány, Igaz szavak, már akkor vakok voltunk, amikor megvakultunk, a félelem tett vakká bennünket, és a félelemtől maradtunk továbbra is vakok” (158) – mindez szintén egy saját(ságos) elképzelés, a félelem okaira azonban nem kapunk magyarázatot. A járvány váratlan elmúlásakor, a regény legvégén a kérdés ugyanúgy nyitva áll: „Miért vakultunk meg, Nem tudom, egy nap talán megtudjuk az okát, Elmondjam, mire gondolok, Mondd, Arra gondolok, hogy nem is vakultunk meg, hogy vakok vagyunk, Vakok, akik látnak, Vakok, akik látnak, és mégsem látnak.” (389)

A világ végére, az emberiség pusztulására vonatkozó utalások a mű utolsó harmadában erősödnek fel, miután az irányító hatalom végképp felszámolódik a járvány terjedésének következtében, és az elmeógyógyintézet lakói a teljes anarchia és a tűzvész után kiszabadulva a végromlás felé tartó, szeméttől, autóroncsokkal, büztől elárasztott külvilággal szembesülnek. A kórházban uralkodó terrorcsoport kegyetlensége, a nők megerőszakolása még egyfajta benti pokol képeként értelmezhető, „bűzlő nőstények groteszk” haláltáncaként,²⁴ olyan mindennaposá váló orgiaként, melynek során a női testek végigfogdosása, verbális és fizikai megalázása után „hirdetnek” (vég)ítéletet. A város azonban még ennél is elkeseredettebb képet mutat, hiszen nem fegyveres katonák, agresszorok okozzák, fokozzák a helyzetet, az emberiség magától vetközi le civilizációs szokásai jó részét, immáron bármiféle irányító hatalom nélkül halad a pusztulás felé, az emberek kisebb-nagyobb hordákba verődve élelmiszert keresnek, üzleteket, raktárakat, lakásokat fosztogatnak, kapzsik, mohók, vérmesen agresszívek, alig-alig maradt bennük

²⁴ „bűzlő asszonyok groteszk sora, koszos s foszladozó ruhában, elképzelhetetlennek tetszik, hogy a nemi vágy állati ereje olyan erősen működjön, hogy még a szaglást is eltompítsa, amely pedig a legkényesebb minden érzékünk közül, vannak olyan teológusok, akik azt állítják, bár nem pontosan ezekkel a szavakkal, hogy a pokolban uralkodó bűz a legnagyobb akadály annak, hogy valaki úgy-ahogy élhessen ott.” (*Vakság*, 212)

némi szolidaritás és együttérzés, egészen hasonlóak az utcákon összeverődött kóborkutyafalkákhoz.²⁵ Alkalomszerűen alszanak egy-egy épületben, lakásban, biztonságosnak tűnő zugban, tétlenül ténferegnek, eltévednek, soha többé nem találnak vissza az otthonukba, a magántulajdon az éppen viselt ruhákon kívül gyakorlatilag megszűnik (vö. 264). A vakság állapotában az élet teljesen céltalanná válik, a helyváltoztatás egyedüli értelme az élelemkeresés; a kultúra „magasabb” formái eltűnnek, a kultúra terei, locusai, a koncerttermek, mozik és színházak funkciójukat veszítve üresen tátonganak, vagy ideiglenes szálláshelyül szolgálnak embercsoportok számára. A látogatók nélkül maradó múzeumok műtárgyai értelmüket veszítik, a művészet és a múlt egészen hiábavalóvá válik, „az embernek elbűsul a lelke, s tán a szíve is meghasad belé, hogy az a sok ember, akarom mondani az a sok festmény, az a sok szobor csak áll ott, és nem akad senki sem, aki rajtuk felejtene a tekintetét” (285). Igehirdetők, szónokok sokasága lepi el az utcát, új jövőt, hitet, megváltást ígérve vagy világvégét jósolva.²⁶

A mű első felét a vakság terjedése és a kormány intézkedése, a karantén épületében zajló események határozzák meg, így az olvasó még kevésbé lehet figyelmes arra a néhány utalásra, amelyek a vakság okát büntetésként, isteni akaratként sejtetik, így például az autótolvaj tettét követő lelkiismeret-furdalását és megvakulását ok-okozati összefüggésbe helyezik, vagy a járvány idejét, ami „ugyanúgy lehet negyven nap, mint negyven hét, vagy negyven hónap, vagy negyven év” (52), az özönvíz történetéhez kapcsolják (Mózes 7:1–24). A negyvenes számhoz büntetés és ítélet köthető Ezékielnél is, az Úr negyven évig tartó elhagyatottságra ítéli Egyiptomot (Ezékiel 29:11–12). A tűzvész után a teljes pusztulás felé tartó emberiség, a felfogatott, szétvert, ürüléktől bűzlő város látványa, állapota óhatatlanul is a világvége és végítélet képzetét kelti fel. Az esőt „a nagylelkű ég” felé tátott szájjal fogadó emberek Isten kegyelmében részesülnek.²⁷ Jelentős bibliai utalásként értelmezhető a három asszony (az orvos felesége, a sötét szemüveges lány és az első vak felesége) megtisztulása is a zuhogó esőben. Áldásként és – utólag nézve – a többiekért hozott áldozatként is értelmezhető, mivel, ahogy ez már kiderült, az orvos felesége és a női szereplők különleges, pozitív értékkel bírnak a regény, s egyáltalán a saramagói életmű értékrendjében. Ezért is fontos, hogy az orvos feleségének a szájából hangzik el az apokaliptikus jóslat. Nemcsak a nő cselekményben betöltött szerepe, áldozatvállalása, illetve „szent megtisztulása” hitelesíti erre, hanem az is, hogy kivételes helyzete által az

²⁵ „Nincs mit csodálkozni azon, hogy annyi a kutya, némelyikük már hiénára emlékeztet, a bundájukon kiütözköztek a hullafoltok, és behúzott farkokkal rohagásztak, mintha attól tartanának, hogy a halott és fölfalt emberek életre kelnek, és megfizetnek azért a gyalázatért, hogy belemartak abba, aki nem védekezhetett.” (*Vakság*, 286)

²⁶ „Hirdették a világ végét, a bűnbocsánatot, a hetednap látomást, az angyal eljövételét, a kozmikus méretű összeütközést, a nap kihunyását, a törzsi szellemet, a mandragóra főzetét, a tigriskenőcsöt, a csillagjegyek hatását, a szél erejét, a hold illatát, a tudatlanság visszatértét, az átok hatalmát, a sarok jegyét, a rózsza keresztre feszítését, a nyirok tisztaságát, a fekete macska vérét, az árnyék elnyugvását, az árapály megváltozását, az emberevés logikáját, a fájdalom nélküli kasztrálását, az isteni bőrrajzolatokat, az önkéntes vakságot, a domború, a homorú, a sík, a függőleges, a rézsútos, az összpontosított, a szétszórt, a tovafutó gondolatot, a hangszalagok eltávolítását, a szó halálát.” (*Vakság*, 351.)

²⁷ „Isten föltehetőleg szomjúságuk mértékében nyitja meg az ég csatornáit.” (*Vakság*, 277.)

események egyetlen tanújává tesz,²⁸ olyan helynek a tanújává, „ahová nem tudni ki hívta, és ahol nem tudja, miről kell tanúvallomást tennie” (350). A jóslata a bibliai ítélethirdetés dikciójában és képeinek segítségével hangzik el: „Az idő lassan a végére jár, a rothadás szétterjed, a betegségek nyitott kapukat találnak, a víz elszennyeződött, az élelmiszer méreggá változott.” (350) Továbbá saját (vállalt) szerepe, helye is kijelölődik ebben a folyamatban, övé az utolsó szempár, amelyik irodalmi műveket tud felolvasni társainak, „s ha egy nap ez is kialszik, amire gondolni sem akarok, akkor megszakad az a fonál, amely összeköt bennünket ezzel az emberiséggel”. Az idézett rész alapján a vaksággal sújtott lények mintha már nem lennének „emberiségnek” nevezhetőek, legalábbis abban az értelemben semmiképpen, amelyik az eddigi kultúra és a történelem folytatásaként, egyfajta kontinuitásként határozhatja meg magát. E beszélgetésben az emberiség történetét múltként, befejeztként tételezik, s ez a mozzanat visszacsatolható a poszthumanizmus szempontjához: „mindössze annyi a lehetőségünk, hogy egy olyan emberiség történetét hallgassuk, amely előttünk létezett.” (358)

A metafizikai kontextust és a transzcendens erők szerepének lehetőségét az a mű vége felé játszódó jelenet szélesíti ki leginkább, amelyben a végkimerülésig jutott asszony egy templomban próbál erőt gyűjteni. Ott szembesül azzal, hogy minden faragott és festett képmás szemét fehér kötés fedi, s az elbeszélő másfél oldalon sorolja az eltakart szemű szenteket, bibliai alakokat. A fehér szemfödők okára szintén nem találnak magyarázatot a szereplők. Akár egy elkeseredett hívő, akár a pap műve mindez, a képmásokban, ahogy a tükörképekben is, az emberek önmagukkal (és önmaguk másságával), saját emberi mivoltukkal találkoznak, a vaksággal az önismeret, a szembenézés, a tekintet által megteremtett kapcsolat és visszacsatolás vált lehetetlenné. Az eltakart szemű Krisztus és a fehér kendős szentek az isteni gondviselés hiányát is érzékeltethetik, „kegyes vagy szenvedő pillantásaik nem látnak mást, mint a saját vakságukat” (376), illetve az a felsőbb lény, aki a vaksággal sújtja az emberiséget, vagy legalábbis hagyja e pusztulást, mondhatni *szemet huny felette*, szintén „nem érdemli meg, hogy lásson”. A teodíceai kérdés és a járvány metafizikai összefüggéseinek lehetősége egészen explicitté válik az asszony szavai által: „Arra gondoltam, ahhoz, hogy ide jussunk, valaki másnak is vaknak kell lennie.” (375)

Ahogy az eddigiek során kirajzolódott, az orvos felesége több szempontból is kitüntetett szerepet kap a regényben. Az egyetlen szereplő, sőt, egyetlen ember, aki titokzatos módon nem veszíti el a látását, kezdeti lélekjelenlétének és ragaszkodásának köszönhetően mindvégig férje mellett tud maradni, így részese az elmeegógyintézetben töltött időszaknak, ahol minden percében, gesztusával, tettével – mindvégig leplezve, hogy lát – segíti a karanténba zártak életét, gondoskodik róluk, úgymond emberekhez méltó körülményeket teremtve nekik. De ennél is többet vállal, amikor a banda anyagi és szexuális követelésének ő vet véget azáltal, hogy gyilkossá válik. A teljesen megvakult kinti világban szintén ő vezeti a hét főből álló kis csapatot, köztük a kancsal, elárvult kisfiút,

²⁸ „Láttam, amit láttam, nem tehettem mást.” (*Vakság*, 345.)

hőssé emelkedik nem egy helyzetben, s ennek az időszaknak egyetlen szemtanújává, bár lelkileg majdnem belerokkan az átélt eseményekbe: a szörnyű helyzeteknek, állapotoknak, az emberiség végromlásának a látásába. Pál Ferenc ír arról,²⁹ hogy Saramago a női nemhez értéket, érzékenységet társít, legtöbb művében fontos, de mindenképpen pozitív szerepet szán a női alakoknak; legyenek akár a cselekmény passzívabb részesei, a férfiak imádatának, áhítatának, vágyainak tárgyai vagy cselekvő, aktívabb résztvevői, formálói az eseményeknek, mindenképpen a szépség, a jóság, az erotikus vágy, a megmagyarázhatatlan idea, a homo moralis és a humanitás megtestesítői. Ám talán a *Vakság* az egyetlen olyan regénye a szerzőnek, amelyben egy nőalak főszereplőként ekkora mértékben emeltek a többi alak és az események fölé, áldozatvállalása, szeretete, gondoskodása a szerző emberről vallott értékrendjének legmagasabb trónusaira helyezi, annak ellenére is, hogy kiválasztottsága véletlenszerű (nek tűnik), mint ahogy Blimunda csodás képessége, „léleklátósága” is *A kolostor regényében*. Ugyanakkor azt is érdemes megfigyelni, hogy az orvos feleségének ebbe a kiemelt pozíciójába már nem fért bele az elköteleződő szerelem, ami pedig szinte mindegyik Saramago-regény eleme, ezért a szerelmes nő szerepét a sötét szemüveges lány játszhatja, aki a fehérvér előtt pénzért bocsájtotta áruba testét, a regény folyamán a fekete kötést viselő öregemberrel esik „igaz” szerelembe, s ez a cselekményelem, azon túl, hogy önéletrajzi utalásként is érthető, adhat értelmet a vakság váratlan elmúlásának is: a látásukat visszanyerő szereplők, köztük a sötét szemüveges lány, tiszta tekintettel is konfirmálhatják egymás iránti érzéseiket.

A vaksághoz és a járványhoz tartalmában már keveset tesz hozzá, a mű egészének jellemzéséhez azonban hozzátartozik a regény metafikciós hálója, az elbeszélővel, íróssággal, írói feladatvállalással és az elbeszélés módjaival kapcsolatos elemek is. Míg a szerző korábbi műveiben az önkifejezéssel, alkotással kapcsolatos szerepeket egy festő, Pessoa alakmása vagy például a *Lisszabon ostromának...* korrektora testesítette meg, a *Vakságban* több formában is feltűnik a krónikás, elbeszélő, író alakja, szerepköre. A nagyon is aktív, jelenlétét folyamatosan érzékeltető elbeszélő mellett feltűnik a fekete kötéses öregember is mint „másodlagos” történetmondó, aki később csatlakozva az első elkülönített vakok társaságához, a külvilág eseményeiről, a járvány terjedéséről és a kormány intézkedéseiről számol be. A helyzetből adódóan a krónikás archaikus, szóbeli elbeszélésformája válik kitüntetetté: „Ez alkalommal a vakok egybegyűlve, hármásával-négyesével letelepedtek egy-egy ágyra, elhelyezkedtek, ahogy tudtak, elhallgattak, és a fekete kötést viselő öregember elmondta, amit tudott, amit a saját szemével látott [fél szemével, ugyanis ezért viselt kötést], amíg láthatott, és amit hallott az alatt a néhány nap alatt, amely a járvány kezdetétől eltelt addig, amíg megvakult.” (146) Az öregember tartja fontosnak azt is, hogy mindenki mesélje el, ami vele történt, a tapasztalatok szóbeli továbbadását. Amikor másodszor „szót kap” az elbeszélőtől, kezdeményezi, hogy meséljenek egymásnak történeteket időtöltésként, s az sem mellékes, hogy van egy rádiója, amelyen, amíg az elemek

²⁹ PÁL, *A végtelen regényszöveg bővületében*.

tartanak, időnként meghallgatják a híreket. Ám úgy tűnik, hogy a történetmondásnak, az elbeszélésnek ez a formája „nem felel meg” a narrátor elvárásainak, mindkétszer elveszi a szót az „alkalmatlan” mesélőtől, olyan indoklással, amely mögött a szerző saját prózastílusára tett ironikus önreflexiója tapintható ki: „ettől a ponttól kezdve, néhány elkerülhetetlenül odavetett megjegyzéstől eltekintve, a fekete kötést viselő öregember elbeszélését nem követjük szó szerint, hanem a szóbeli előadás egy olyan szerkesztett változatával helyettesítjük, amely a hibátlan és helyénvaló szóhasználattal történő elbeszélést részesíti előnyben.” (147)³⁰ Az öregemberhez hasonlóan negatívan ítéli meg az elbeszélő azt az írástudót is, aki Braille-írással rögzíthetné az eseményeket, mivel nem újonnan veszette el látását, hanem már korábban is vakként élt. A neki tulajdonított vak krónikás képzeletbeli szerepe azonban csak feltételes módban írt gondolat kísérlet lehet („Azzal kezdené...” „Azt is elmondaná...” „A krónikás megfontoltan eltekintene attól...”, 192–194), mivel a férfi az elmegyógyintézetet terrorizáló banditák csoportjához tartozik, így nem lehet méltó közvetítője az eseményeknek. Mindkét esetben fontos, hogy olyan elbeszélőkről van szó, akik részesei az eseményeknek, saját tapasztalatokkal rendelkeznek, ám ez, ahogy láttuk, csak bizonyos mértékben jogosít (jogosítana) fel az írószerepre. Saramago az ő ellenpontjukként szerepelteti a járvány következtében szintén megvakult íróát a regény utolsó harmadában, akire az első vak otthonában bukkannak rá a főszereplők. S mi mást tehetne az író, mint hogy vakon is ír, sort sor alá a golyóstoll papíron hagyott domborulatait tapogatva, bízva abban, hogy lesz még valaki a jövőben, aki elolvassa művét. Amikor arra kéri az orvos feleségét és az első vak házaspárt, hogy mesélik el, hogyan éltek a vesztegzárban, nemcsak a kategorikus imperatívuszt mint az írói feladat „követelményét” hangoztatja, hanem az öregember és a fiktív bandita-krónikás elbeszélőszerepével szemben a következőt is: „Egy író ugyanolyan ember, mint bárki más, nem tudhat mindent és nem élhet meg mindent, kérdeznie kell és el kell képzelnie.” (344) A világtalanul is alkotó elismert író a szerző hasonmásaként értelmezhető, a sűrűn teleírt lapok pedig, amelyek a vakság történetét tartalmazzák, maga a regény, a húszoldalas kézirat öntükröző mise en abyme-ként azonosítható. „Átutazóban vagyok, mondta az író, és ezek azok a jelek, amelyeket útközben hagytam. [...] ne vesszen el, ne hagyja, hogy elveszzen, váratlan, rejtelmes szavak voltak, és láthatólag nem szándékosan jöttek elő.” Rejtelmesek, mint a fehércór, a „nem szándékosnak” viszont Saramago esetében nem hihetünk.

³⁰ E rész folytatása érzékelteti az elbeszélői játékot, és szintén fontos utalásokat tartalmaz, kiemeli az események tanújának legitím elbeszélői kompetenciáját: „Ennek az előre nem látható átalakításnak az oka az a kontroll alatt tartják kifejezés, amelyet az elbeszélő [öregember] használt, ez a nyelvhelyességet súlyosan sértő fordulat csaknem alkalmatlanná teszi őt arra, hogy az elbeszélésben fontos kiegészítő szerepet kapjon, pedig erre nagy szükség van, mert nem találnánk meg a módját annak, hogy megtudjuk, mi történt a kinti világban, ha az ő elbeszélése nem egészítené ki ezeknek a különleges eseményeknek a történetét, ámde azt is jól tudjuk, hogy bármiféle tény leírásának csak a javára szolgál, ha pontos és szabatos kifejezéseket használunk.” (Uo.)

Faludi Julianna

Duna-fröccs

(részlet a *Faltól Falig* című regényből)

Nyári porfelhőben úszott a Deák tér, szandálok, színes papucsok, csipegető galambok, elhajított szemét és takarócsücskők kavalkádja tárult elém, ahogy az aszfaltot bámulva leszegett fejfel mentem végig az utcákon. Beléptem a kapun, és a lelakatolt biciklik mellett haladva megláttam Alexát az egyik asztalnál.

b
bill
ent
yúk

– Szia, drágám! – érintettük össze parfümfelhőinket.

– Várj, én is hozok valamit – mondtam, miután megpillantottam Alexa narancsszínű aperolját, és a reggae-t bömböltető pulthoz mentem egy fröccsért. A fadeszkákból összeszerelt polcokon izzadtak az italok, a pult mögül a lány unottan rakta elém a fröccsöt. A karomra csavart kendő a pultot söpörte, ahogy a pénztárcámból előrángattam az ezrest. Nem, határozottan nem volt rendben valami, nem éreztem úgy, hogy ott kellene most lennem. Mintha a bárpult hajópadlója elfelejtett volna megnyílni alattam, és tévedésből tartott volna a város felszínén. Majdnem a metróaknában végeztem egy félórával ezelőtt.

Ki tudja, milyen a szék, amire ülök, néztem a színesre pingált fa ülőkére magam alatt, de a sűrke térdfoltok mellé a fenekemen még egy folt már nem számít, a fehér nadrág az fehér nadrág, gondoltam, és leültem Alexával szemben. Az imbolygó asztalra helyeztem a poharamat. A hátam mögött kavicsok csörögtek a pulthoz igyekvők léptei alatt, finom fehér por verődött fel nyomukban. Savanyúkáposztával kevert rozmaringillat fűszerezte a levegőt, a parfümös kendőm a karomról a vállamra terítettem, de le kellett vennem, mert még mindig égett a nyakam tőle. Igyekeztem lerázni magamról a metróban történeteket, ezért nagyot kortyoltam a fröccsömből. A buborékok végigszaladtak a garatomon, a savanyú íz beterítette a szájpaddásomat. A székbe kapaszkodó kezem kiengedett, és lassú zsibbadással Alexába temetkeztem. Alexa alakjára tűzpiros miniruha feszült, szőke kontyát magasra tűzte. Feltűnt, hogy új fordulatokat használ, és mintha egy-egy szót másképpen hangsúlyozna, mint eddig. Külsőségek, amik egy év alatt rárakódnak az emberre. Majd ez is elmúlik, gondoltam. Valóban, amikor belemelegedtünk a magánéletébe, és összenevettünk, szörnyülködünk, felháborodtunk, vagy elszomorodtunk, ugyanaz a lány nevetett rám vagy ráncolta a homlokát, mint aki egy évvel ezelőtt elment.

– Nem bírom, amit ebben az országban művelnek, itt mindenki idegbeteg és rosszindulatú. Csak az áskálódás mindenütt – mondta tragikus színezettel a hangjában.

– Milyen volt az egyetem?

– Vegyes – legyintett. – Amikor kimentünk, kiderült, hogy nincs szállásunk. Aztán intézkedtek, és három nap múlva lett. Három napig ismerős magyaroknál csöveztünk, meg egy hostel szobában. Persze a kollégium rosszabb részét kaptuk, amit még nem újíttak fel, magyarok, észtek, görögök, csehek, lengyelek, kelet- és dél-európaiak. Legalább nem a tarkákkal voltunk.

– A mezőgazdasági karon voltál?

– Mi?!

– Nem egy gazdaság közelében voltatok? Ott nagy a mezőgazdasági kar, nem?

– Én a közgázon tanultam, a campuson volt a kolesz.

– Úgy értettem, tehenek, tarkák...

– Tudod, hogy értem, Augusztá, ne hülyéskedj, a satöbbiek – felvontam a szemöldököm, mégis, mi történt vele?! Alexa pedig folytatta:

– Az ösztöndíjat az itteni egyetem utalta. A város amúgy nagyon kicsi. Ráadásul a helyi nyelvet beszélték, alig értettem valamit. Kedvesek voltak, de azért volt, aki csak azért is nyomta, úgy, hogy ne értem. Vagy nem tudta másképp, vagy leszarta. Ugyanarra a három helyre jártunk, felváltva. Csütörtök, péntek, szombat. Péntek, szombat, csütörtök. Szombat, csütörtök, péntek. Dögunalom. Hétféjére néha átugrottam Svájcba. Imádom a hegyeket. Amúgy semlegesek voltak velünk, de a helyiek között azért volt egy-két lenéző alak. A városban a kocsmában például egyesek Erasmus-kurváknak néztek minket. Az órák egy része érdekes volt, de a többsége unalmas. Hányás. Nagyon hosszú volt a téli szünet, sokan bedepóztak. Munkát találni nehéz, rengeteg a magyar, cseh és észt, ugyanazokra a helyekre pályáztunk. Bolti kisegítő voltam hetente háromszor, aztán recepcióztam. Egész évben a németet tanultam, a helyit is, végül sikerült egy céghez bejutnom asszisztensnek.

– Egy hónap múlva kezdesz, ugye?

– Aha. Csak el kell intéznom a papírokat. Munkavállalási, satöbbi.

Minél jobban beleloallta magát abba, milyen kint, annál jobban kifakadt a mi életünkön, vagy amit annak gondolt. Rohadtul nem az volt, aminek képzelte.

– Menjünk innen, Bébi! – zörgött az aperol színű jég a kiürült pohárban.

– Oké – feleltem, és felhajtottam az utolsó korty zibbasztó fröccsöt is.

Átvágtunk a kavicsos udvaron. Az utcák vidám kiáltásokkal és a falakon átsűrődő pergő ritmusokkal voltak teleszórva, szénparázson piruló húсок és oregánós paradicsom illata kúszott ki a streetfood truck-okból. Alexa megéhezett, de minden helynél gyanakvóan húzta fel pisze orrát. Ajánlottam neki egy-két helyet, ahol az öcsémrel szoktunk gyorsan enni, de Alexa kutyahúst, romlott salátát és patkányt gyanított mindenhol.

Végül feladtuk mind a ketten, és Alexa egy kézműves hamburgerrel szomorította meg keményen kidolgozott alakját. A hasát figyeltem, hogy a harminc deka hamburger vajon milyen formában üti majd át a tűzpiros ruha kifogástalan redőzését. Sehogy. Alexa mégis aggodalmas képet vágott, miközben a másnap lefutandó köröket számolta. Átvágtunk a téren, a zebrán konfetti szórt be minket, mintha havazna, olcsó tiarában és fátzolruhákban vonuló lányok nevettek ránk. Alexa mindenképpen eredeti német rajnai rizlinget akart. Végül feladta ezt is, és a zsúfolt asztalok közt váratlan szerencsénkre fel szabadult két székre vetődve úgy döntöttünk, hogy nem megyünk tovább. Ez a hallgatás estéje volt, képtelen voltam mesélni, talán a nyakamon még mindig lüktető kendő miatt, talán mert az öcsémnek volt igaza, és Alexa világában mindenki más csak a hold lehetett, aki körülötte kering.

– István... – révedt bele a Hugójába. – Két hónap után hazajöttem egy hétvégére, aztán szakítottunk. Olyan féltékeny volt, hogy becsajozott. – Kivett egy jeget a poharából és elropogtatta.

– Sajnálom.

– Nem baj. Fájt persze, de örültem neki. Mindig meg akarta mondani, hogy mit csináljak.

– Új emberekkel találkoztál kint... – Alexa sosem volt az a hátratekintő típus.

– Az olaszok a koleszban vacsorákat rendeztek, szuper esték voltak, görög közgazdászok, argentin makroelemzők... A németekkel nehezebb volt. Felvettem néhány órát a programunkon kívül, csak úgy tudtam ismerkedni. Ők inkább albérletben laktak a városban. Velük sörözni jártunk.

– És figyelj, hogy lett Helmut?

– Ah, Helmut – sóhajtott –, béna sztori.

– Micsoda? Vége? A múltkor még szerelmesek voltatok.

Alexa legyintett:

– Vele is egy ilyen vacsorán ismerkedtünk meg, egy barátom barátja volt. Hamburgban élnek a szülei. Helmut nagyon odavolt értem, azonnal összekattantunk. Egy hónap után már nem tudtam, hol vannak a cuccaim: az irataim, a könyveim, a kedvenc melltartóm, egyebek, mert folyton nála voltam. Egy szobát bérelt egy társbérletben. Csak sajnos volt előttem egy barátnője, aki nagyon féltékeny volt, és nem szállt le róla.

Alexa alaposan meghúzta a Hugóját, a jégkockák haragosan koccantak össze.

– Helmut meg nagyon kedves fiú, és kávézgatott velem, meg beszélgettünk. A lány mindenfélét kitalált: hogy segítsen neki Helmut, mert költözik, beteg, elfogyott a pénze, éppen kiakadt a családja miatt, a kiskutyáját orvoshoz kell vinni, viszket a füle töve, tüsszentett a nagy lábujja, kifordult a mája, mittudomén, és végül mert a lakótársai kizárták. Azt állította, hogy nincs kulcsa és nincs hova mennie, ezért Helmut felajánlotta, hogy aludjon nála.

– Ez komoly?!

– Kérjünk még egy italt! – Alexa megtört. Egy üveg bort rendelt egy kancsó szódával. Felkészültem a legrosszabbra.

– Eleinte nem mondta el, de nem is csinált titkot belőle. Ha éppen akkor hívta a lány, amikor együtt voltunk, akkor is mindig ugrott neki. Volt, hogy felhívta és megnyugtatta, volt, hogy találkozott velem, mert sürgős volt az ügy. Az ottalvás alatt állítólag nem volt semmi. A gond csak az, hogy Helmutnak egy, azaz egy ágya van. Egy másfél személyes. És Helmut lenni nagy ember. Magas. Széles a válla. Alig lehet elférni mellette. Ha ketten alszanak benne, ott lehetetlen, hogy egymásba ne gabalyodjanak. Nem hittem az ágy-nak, csak Helmutnak.

– Ezekről nem írtál nekem.

– Persze, hogy nem. Mit írhattam volna?! Hogy Helmut naponta elmondja, hogy sosem látott még ennyire gyönyörű köldököt. Hogy Helmutnak én igazi intellektuális és érzelmi társ lennék. Ha már én értem meg őt a legjobban a világon, mert annyira közel vagyunk egymáshoz, akkor igazán megérthetném, hogy ő felelősséggel tartozik a lány iránt, és nem hagyhatja cserben. És micsoda feltételezés, hogy bárki mással meg tudná élni azt, amit kizárólag velem tud.

– Mi volt a lánnyal?

– Borzasztó féltékeny volt rám. Egyébként fekete, göndör sörény, hatalmas mandulaszemek, állati szép csaj. Eleinte majd felöklelt a szemével, amikor meglátott valahol. Állandóan bámult, azt se tudtam, hogy kicsoda egyáltalán. Aztán elkezdtek terjedni a pletykák. Hogy én csak átvágom Helmutot, és nem szeretem, hogy nekem férjem lenne otthon Magyarországon, hogy a prostitúció a diákmunkám, és csak kihasználom Helmutot, hogy Németországban maradhassak. Még olyat is hallottam, hogy a szüleim börtönviseltek politikai bűnök miatt. Elképesztő volt. Fogalmam sem volt, hogyan tudnám ezt leállítani. Tagadtam és tagadtam. Mindenhol és mindenkinek. Aztán egy napon nagyon-nagyon elegem lett. – Alexa töltött magának. Meleg volt aznap este, az egy szál ruhájában jól kivehetően látszott, ahogyan megfeszül az a kisportolt teste. A haja megemelkedett a feldúltságtól, Alexa mégis kimérten folytatta:

– Tudod, mindig érdekelt a kódolás.

– Persze – bólintottam. – Játékprogramot is írtál még a suliban.

– Ma is szeretek ezzel babrálni. Érdekel mások cuccainak a feltörése, izgat, hogy meg tudom-e csinálni. Szóval rendszergazdának álcázott hibaiüzeneteket kezdtem küldözgetni neki az egyetemi levelezőrendszerben. Átírtam a vizsgaidőpontjait éppen csak egy kicsit: nem aznap, hanem másnap. Nem délelőtt, hanem délután. Tudod, amikor az embernek az az érzése, mintha tudná, mit írt be, meg van győződve róla, aztán kiderül, hogy nem úgy van. Apró kellemetlenségek. Kétkedni kezd magában, aztán felteszi magának a kérdést.

– Nem féltél, hogy még jobban berág?

– Kértem Helmutot, hogy állítsa le a volt nőjét. Ő meg a védelmébe vette, hogy talán nem is ő volt, hanem valaki más. Mégis, ki akart volna még engem bemártani? – Alexa egész testében remegett.

– Bajba kerülhetsz – néztem rá a szódám felett.

– A jegyeibe nem nyúltam bele. Aztán jött a többi. Kilyukasztott biciklikerek éppen az órák előtt. Röhej. A kettős játéka durvultak, nagyon nyomult, én meg ebben a lebegésben voltam. Helmut meg jött utánam. Aztán találtam egy női pulóvert Helmut szobájában. Igaz, hogy nem egy bugyi volt, de felrobbantam. Otthagytam. És többet nem mentem vissza. Kitöröltem. Nem érdekelt, hogy mit csinál a lány, és a lány meg ő, vagy ő maga.

Hogy örökre lezárjuk Helmutot, Alexa az utolsó pohár bornál elmondta, hogy már Frankkal jár, aki idősebb, mint Helmut, munkája van és vízágya, sokat utazik, és nagyon várja vissza Alexát.

– Képzeld, bőröndöt kaptam tőle ajándékba, mielőtt eljöttem.

– Bőröndöt?! Neee! – szakadtunk a röhögéstől.

Fizettünk, és kiléptünk a hömpölygő utcára. Alexa behúzott egy zsúfolt helyre, ahol a harmadik ismeretlen fenékfogdosásnál ordítottam, hogy ebből elég, kit dobassak ki, és ezt elismételtem angolul is. Alexa a kezembe nyomta a videóra állított telefonját, és tűzpiros ruhájában fitnessz fürgeséggel ugrott el a tapogatók elől úgy, hogy közben kígyómozdulatokkal táncolt. Felvettem egy percet, és visszadobtam neki:

– Menjünk! – ordítottam, mire ő megfogta a kezem, és a WC felé húzott át a tömegben. Magamhoz szorítottam az aurám a táskámmal együtt, és megadtam magam a hozzám érő testek érintésének.

– Uáhááá! – ordított a tömegben átnyomuló István két nőt ölelve. – Szexibébi, de szeretlek – Alexa kisiklott István kinyúló karja elől, majd a kijárat felé vette az irányt.

– Idióta – sziszegte. – Micsoda szar hely ez, ha ő is idejár!

Alexa szerint itt megszűrik az embereket, akkor miért fogdostak meg hárman úgy, hogy azt sem tudom, ki volt, vágtam hozzá. A telefonját babrálta, miközben mentünk, a videóba egy quizzt applikált bele, és belerakta a sztorijába.

A műanyag poharakkal és alumínium sörösdobozokkal teledobált utcákon sétáltunk le a hídhöz. Háttal fordult a palotának, kezembe nyomta a telefont, beigazította a haját, és kegyetlen sebességgel beszélni kezdett a kamerába, közben le-föl sétált és forgott a tűzpiros ruhájában. Öt percen át nyomta egy szuszra, majd percre pontosan leállt.

– Köszí – vette ki a kezemből a telefont, és megmutatta a csatornáját. – Láttad már? 5k követője volt.

– Hamarosan megugrik tízezerre – mondta. – Az ügynököm szerint legalábbis.

Aha. 5k, azaz ötezer. Ránéztem még egyszer a csatornára, a legutóbbi posztja alatt 2k lájk volt, és 85 komment. Elismerően csettintettem.

– Még nem keresek annyit, hogy megéljek, de már megtalált pár szponzor. Sportruházat, smink, és egy táplálékkiegészítő márka.

A Duna-partot frissen sült pizza illata lengte be, hömpölygött az elektro. A víznél apró csoportokban és kettesével rajzolódtak ki a poharakat szorongató emberek sziluettjei, a zenét áttörte a morajlás, cigarettavégek izzó vöröse rajzolt ívet a kivilágított vár elé. Alexa beállt a mosdó előtt kígyózó sorba, én a vizet bámultam, az elhaladó sétahajók ezüst fodrokat vetettek a felszínén. A parton előntött az alaktalan szomorúság, légszomjam volt, a karomat szorította a rátekergetendő kendő. Üresség mosta át az érzékeimet, mint a Duna a beleejtett műanyag zacskókat. Alexát elnyelte a benti sor, kettesben maradtam magammal. Szétnéztem a parton, kissé lejjebb Dávid a barátaival beszélgetett, szétszórva álltak, mint az üres poharak az asztalon. Jólesett volna egy italba kapaszkodni, de nem volt kedvem a pulthoz vergődni, csak álltam leeresztett karokkal. Az öcsémet kerestem a szememmel, de Dávid odajött hozzám, és azt mondta, hogy Ádám már korábban elment a barátnőjével. Nem volt már túl korán, de annyira késő sem, gondoltam, biztosan nálunk alszanak, jobb, ha nem sietek haza. A következő percben darabos elektro szaggatta a testünket. A mix lágyabbra kevert át, feltűnt Alexa is Viktorral a tömegben. Csókot intettem neki, és kikeveredtem onnan. Éppen a telefonomat kerestem, hogy taxit hívjak.

– Hazakísérlek – állt meg előttem Dávid.

Elindultunk a hajnal előtti órában, amikor még utoljára egy kicsit éjjel van, az utcákon heverő szemetet még elfedik a parti-kiáltások. Egymás mellett mentünk, a térdem mintha a szemébe süppedt volna, pedig csak a bokámat ölelte magához a sok egymásra vetett kacat, nem, nem bírtam, csak a szemem sarkából a hálósákokra nézni, a jól ismert szégyenérzettel bámultam az aszfaltot. Dávid nyíltan odalépett, és egy ezrest csúsztatott egy srác hátizsákjába.

– Elutazom – bökte ki végül két utcával később. Éles késként hasított belém, hülye vagyok, gondoltam, hiszen semmi közünk nincs egymáshoz.

– Világ körüli út? – kérdezte az epém.

– A haverom Sussexben üzletvezető egy étteremben. Van ott egy golfpálya is, ahol a karbantartó a Brexit miatt Új-Zélandra ment. Engem hívott a helyére.

– Szóval golfozó nyugdíjasok ölebeinek szolgálod majd fel a vegán ebédet? – Dávid most már soha többet nem fog hazakísérni.

– Bocs! Nem tudom, mi ütött belém – mondtam. – Mikor indulsz?

– Párat koncertezünk még, aztán játszunk egyet az ölebek boldogságára, Zigi és Zaza is jön – lépett közelebb hozzám. – Látogass meg! Örülnék neki.

– Oké – mondtam –, karácsonykor megleplek.

– Szerdán Morovszki kiállításmegnyitója lesz, gyere el! Az a lány fogja a verseit énekelni, tudod, akinek kirgiz a nagymamája.

– Anara! Hallottam a múltkor az egyik klubban, zseniális volt.

A háztető felett már pirkadni kezdett. Gondterhelt taxisok száguldottak át az utcán.

– Figyelj, szerinted most már felmehetek? – néztem Dávidra.

– A saját lakásotokba? Reggel? – mosolygott. – Tudja az öcséd, merre jártál?

– Szerintem beszippantotta a dráma – jegyeztem meg keserűen.

– Nem unatkoznak – felelte Dávid. – Jó éjszakát – a dzsekijén keresztül hallottam a szívdobogását. Szikár teste az enyémhez feszült. Illata bekúszott a másnap reggeli ébredésbe. Nem váltottunk több szót. Halkan betettem magam mögött a kaput.

Amikor hazaértem, nem láttam idegen cipőt az előtérben. Lehet, hogy a szobában dobták le magukról, annyira nekihevíültek. Reggelre kiderült, hogy az öcsém egyedül volt, Martina nem aludt nálunk. Ádám szótlánul jött elő, a kanapéra rogyott, és ásítva vakarózni kezdett. Így ült vagy húsz percet, majd végignyúlt a szőnyegen. Teljes hangerőre kapcsolta a Talk Talk-ot és hosszában elterült a padlón, tekintetét a plafonnak szegezte. Közben elmentem jógára, aztán egy barátnőmmel kávéztam, és mire visszaértem, az öcsém még mindig a padlón hevert, csak már Laurie Andersont hallgatott Lou Reeddel duóban. Az öcsém a múltban él, ezt tudtam, de a múlt ezen rétegébe való révedés a szomorúság kiváltotta belső utazás volt. Este öt óra felé rámeredt a telefonjára, majd azonnal felkapta a cipőjét, és elviharzott. Mélyet sóhajtottam, és a könyveim mellé ültem, vizsgára kellett készülnöm. Közben eszembe jutott, hogy néhány anyagot a tabletre töltöttem, illetve a képeket szívesebben nézem digitális galériában, nagyon szép felbontásban érhetőek el, és egyre több szempont szerint tudom őket keresni, osztályozni, tanulmányozni. Például az, hogy az egyes motívumok vagy archetipikus ábrázolásmódok hogyan köszönnek vissza történeti távlatból, szépen visszakereshető, egyszerűen egymás mellé rakja a program a műtárgyakat az őskortól napjainkig. Főztem egy teát, és pokróccal a vállamon a kanapéra kucorodva megnyitottam a tabletet. Martina melle meredt rám. Még sosem láttam a mellét, de mivel belelógott a haja, illetve látszott a képen az álla és a szája, tudtam, hogy ő az. Össze voltak hangolva: az öcsém telefonján az üzenetek és a tablet. No meg Martina melle, és az öcsém hangulata. Szóval ezért rohant annyira. Én pedig azt hittem, hogy baj van. Szép melle volt, szép lány volt Martina, lehetne Botticelli képe is ez a fotó, az öcsém meg egy hülye, állapítottam meg magamban. Aggasztott, hogy így láttam őt, a padlón fekve, aztán pedig rohanva. Késő este küldött egy üzenetet, hogy ne aggódjak. Másnap délben került csak elő. Lezuhanyozott, evett pár falatot, majd elrohant próbálni. Én pedig a könyveim fölött ültem egészen hétfő reggelig.

Szabó Márton István

Élet a közösségben

Reggel van, tél – hideg az ülőke.
Kezemben élő-közvetít a youtube:
A Németalföldön, egy mocsár közepén
Mészégető Pál híres lemezlovas játszik.

Egyedül van Pál, nincsen közönsége,
teát iszik, vacog, rakja a bíteket.
Szívenüt: több mint százezren vagyunk,
az ülőkén, buszon, konyhában, a világon –

Mészégető Pál vacogását nézzük, s
egyazont szívunk be pillanatnyilag.
Helyet találunk a közös történetben.

Ilyenkor vágyálom teljesül – természet vagyok,
hasznos dolgozó a várban, rezgés, hamu, szén,
körforgás: gépeket éltető kőolaj.

Repkő Ágnes

Csütörtök délután

Pók mester az ágy közepén ült. Súlyos, forró nyári délután. Aznap már nem volt semmi dolga, nem akadt több tennivaló a ház körül, ezért akár az egész délutánt az ágyon üldögélve tölthette.

b
bill
ent
yuk

Ezt a különös nevet – egy legenda szerint – Pók akkor kapta, amikor úgy 25-30 évvel azelőtt állítólag a műhelyéből „pók, pók!” felkiáltással kiszaladt, de konkrétan ezt az eseményt már nem tudta felidézni senki, még ő maga sem. Csak azt tudta, hogy nem fél a pókoktól, meg azt, hogy ő Pók, és ezzel már rég megbékült. A falu pókja. Nevének második fele, a mester pedig a szakmájából adódott: Pók szabó volt, csaknem 40 éve, hogy saját szabóműhelyt vezetett. A mesterséget nem az apjától tanulta, az apjának nem volt semmilyen szakmája. Az apja leginkább ivott, borogatott, dobálózott, rombolt vagy ütött. Pók szerette azt hinni, hogy minden egyes ütésére emlékszik külön-külön. Édesanyja azt mondogatta a gyerekeinek – erre Pók világosan emlékezett –, „hagyjátok, a kezében vagyunk”, ám leginkább az üveg meg a pohár vagy egy husáng volt a kezében. Ezért ő, amint lehetett, alig 14 évesen inasnak szegődött. Így lett Pók szabó. Talán az apja miatt, talán más okból kifolyólag, de Pók szinte soha nem ivott. Két kezén meg tudta számolni azokat az eseményeket, amikor alkoholt fogyasztott, ezek olyan helyzetek voltak általában, ahol illendő legurítani valamit. Áldomást ivott az esküvőjén, koccintott a keresztelőn, fia érettségijén is felhörpintett egy kupicával, és felesége temetése utáni toron is ivott keveset, amit ott, abban a házban tartottak.

Ebbe a központi, jelenleg a kocsmá közvetlen szomszédságában lévő, régi építésű és ebből kifolyólag apró ablakos házba 26 évvel azelőtt egy kellemesen langyos, derűs nyári napon költöztek be. Lehet, aznap is ivott keveset. A szabóság jól fizetett, de ha más munka épp nem akadt, Pók akár egy-egy csizmát is megtalpalt. A felesége temetésén rossz idő volt, végig zuhogott az eső, sőt a temetést követő héten is sokat esett. Pók úgy vélte a felesége megérdemelte az időjárás gyászát.

Végigpásztázta a szobát. Meglátott egy pókot a sarokban, ettől az apró, fekete mozdulatlanságba dermedt lénytől vidámabb lett. Ő a sarokban, én itt az ágyon várakozom. Vajon a név teszi az embert? Eszébe jutott, hogy fiuk születése előtt a felesége azt talál-

ta ki, adjanak különleges nevet a gyerekeknek, mert attól különleges ember lesz belőle. Akkor is, most is megmosolyogtatta ez az elképzelés.

Üldögélt az ágyon, nézte a pókot, arra gondolt, mennyire rendben lefolyt az élete. Szerette ezt a falut, még akkor is, ha ő a pók volt benne. Előfordult, hogy a gyerekek már messziről kiabáltak: „nézd Póók, ott megy Pókember, Pókember!”, de a gyerekek kiáltozása egyáltalán nem zavarta. Szerette ennek a falunak a lakóit, és szerette a feleségét is. Ez a szeretet elgyengítette. Összeszorult a gyomra. Hogy elterelje gondolatait, és visszanyerje nyugalját, felállt az ágyról, kiment a konyhába, és elővette azt az üveg bort, amit még a fia hozott ajándékba néhány hónappal azelőtt, amikor utoljára a faluban járt látogatóban. Megbontotta a bort, és letette a virágos, viaszos vászonnal borított konyhasztra. Kihúzta az almazöld olajfestékekkel néhány hete újrafestett konyhaszéket, leült az asztalhoz, és töltött magának a vörösborból. Kis ideig nézte a borral teli poharat, majd undorodva eltolta magától.

A tökéletes galuska

Feri egy hagyományosan értelmiséginek tartott család legfiatalabb sarja. Apja orvos, anyja diplomás háziasszony. Szülei elmondása szerint nagyon jó képességű gyermek volt, már háromévesen számolt, ötévesen olvasott, de édesanyja számtalanszor hajtogatta azt is, hogy „ezzel a hozzáállással nem viszi semmire”. Nem volt szorgalmas sem gyerekként, sem kamaszkorában, és ez a jellemvonás változatlanul uralta felnőttkorát is. Nem talált semmilyen foglalkozást, amit szeretettel és szívesen űzött volna, két-három évente változtatta, mikor kényszerűségből, mikor saját elhatározásból állásait.

Mígnem egy átlagos nyári napon egy edényüzlet ablakában meglátott egy plakátot. A plakát egy főzőversenyt hirdetett. Főzni jól tudott, ezért bement a boltba, és jelentkezett a versenyre. Egy hosszú listára írták fel a nevét, majd tájékoztatták a részletekről. Háromfordulós verseny lesz, a győztes pedig egy 25 darabos edénykészletet, illetve egy rozsdamentes, ötliteres kuktát vihet haza.

Nagy lendülettel, lelkesen vetette bele magát a készülődésbe, a piacon leveződségeket vásárolt, darált és szeletelt húst, fűszereket és sajtokat, különböző olajokat, vaját és mézet. Az alapanyagok kiválasztása előtt minden terméket alaposan megvizsgált. Azután otthon nekilátott főzni. Az internetről nyomtatott ki recepteket, a YouTube-on tippeket és trükköket nézett, melyeket neves szakácsok is alkalmaztak állítólag. A szorgalom és a kitartó tréning végül eredményesnek bizonyult: Feri megnyerte a főzőversenyt.

A díjátadón úszott a boldogságban. A dobogó legfelső fokára állhatott, mindenki gratulált, és még egy aranyérmét is akasztottak a nyakába. Ezt az érmet később jól látható helyen őrizte a lakásban. Dédelgetett tervei, miszerint majd ő egyszer megmutatja, körvonalazódni látszódtak.

Miután az események izgalma elmúlt, és a verseny emléke is halványult, Feri újra nekiállt főzni. A 25 darabos edénykészletét is ki akarta használni, no meg a kuktát. Az interneten keresett egyre bonyolultabb ételeket, ha pedig valamelyik étel nem úgy sikerült, ahogy szeretne volna, megismételte azt, finomított a módszereken, kísérletezett, ameddig el nem érte a kívánt minőséget. Az elvárásai önmagával szemben egyre nőttek. Egyre nyugtalanabb is lett. Éjszaka forgolódott, a töltött káposzta helyes töltésén gondolkodott, vagy azon, hogy mi van, ha a legkritikusabb pillanatban összecsomósodik a rántás. Egy-egy recept elkészítéséhez fokozatosan növekvő szorongással látott hozzá, már a hozzávalók kimérésekor szigorú volt magával, és az – egyre gyakrabban – előforduló hibák után nyugtalanul járkált fel-le a szobában, törte a fejét az örökösen becsúszó hibák lehetséges okain: túl forró, túl hideg, nem kavarta eleget, nem a megfelelő típusú lisztet választotta, nem hagyta eleget kelni, túl sokat hagyta kelni, rossz a gáztűzhely? A galuska elkészítése tűnt a legnagyobb kihívásnak: hol félig nyersen vette ki a vízből, hol megkeményedett, hol lisztes utóízű lett.

Néhány hónappal a versenyen elért sikere után benevezett egy újabb főzőversenyre, ám még az első tíz helyezett közé sem került be. A düh, ami addig fojtogatta, csak fokozódott. Az interneten több száz videót nézett végig a galuska elkészítésének fortélyairól, mindhiába, a saját galuskája egyszerűen hibás volt, egy selejt.

Reggelente egyre nehezebben kelt ki az ágyból, a piacon pedig hosszan keresgélte a legjobb minőségű hozzávalókat. Béla a húspult mögül meg is jegyezte, hogy nincs jó bőrben, és ingyen adott neki egy csomag belsőséget. „Egy kis zaftos zúzára van szükséged, az bárkit meggyógyít” – vágta hátba bátorítólag.

Mivel hitte, hogy most csak az ő kitarásán múlik minden, Feri kutatásba fogott a galuska elkészítését illetően. Az volt az elmélete, hogy léteznie kell a kifogástalan galuska receptjének, és azt, ha az ember helyesen keresi, meg is találja. Majd amikor az optimális receptűnek vélt galuskát megpróbálta megfőzni, érthetetlen és kifürkészhetetlen okokból rendre kudarcot vallott.

Egy napon, mikor a hajnal is a konyhában érte – egész éjjel recepteket olvasott, kevergetett, dagasztott, zöldséget pucolt, rizset párolt –, hangokat hallott a háta mögül. Körülnézett a konyhában, de nem látott emberi lényt, csak lisztes nyújtódeszkát, zsíros edényeket, kiömlött tej pizsokkal kevert foltjait a padlón. Újra hallotta a hangot a háta mögül, halk, fojtott motyogást. Hallgatózott, rémülten megfordult, de csak a versenyen nyert kukta szörcsögött magányosan a tűzhelyen.

Fehérre meszelt, elhanyagolt kórteremben tért magához, hetek óta először kipihen-ten. Egy biztatóan mosolygó orvos hajolt fölé, aki – Feri értetlen és riadt arcát látva –

a vállát barátságosan veregetve megnyugtatta. Semmi komoly baja, ne ijedjen meg, csak egy kis idegkimerülés. Másnap részleteket is megtudott az elméjéből teljesen kitörlődött eseménylánchról, ami a kórházba utalásával végződött. Először a konyhában kiabált, majd körberohant a házban az edényeit keresve, mindenhol hatalmas felfordulást okozott: ledobálta a könyveket, felborította az asztalt, a levest a falra öntötte, letépte a függönyöket, a legnagyobb edényébe gyömöszölte, azután feltette őket főni azt kiabálva, hogy így készül a tökéletes galuska. A tapintatos orvos azzal vigasztalta: megfelelő gyógyszerekkel, egy kis pihenés után hamarosan ki is engedik.

Egy hónap pihenő és némi gyógyszeres kezelés után Feri valóban hazamehetett. Kipihenten, új emberként távozott a kórházból. A lakásba érve nagy levegőt vett: végre újra otthon. A konyhában az első dolog, amit meglátott, a szárítóba állított, legnagyobb fakanál volt. Ha hunyorítva nézi a kanál nagy, lapos, darabosra faragott, hányaveti fején mintha egy sértődött arc rajzolódna ki.

A Prae Kiadó könyvei

- Andrónyi Gabriella: My Hungarian Cookbook (2019)
Cserháti Éva: A Sellő titka. A K.É.Z első esete (2019)
Csutak Gabi: Csenedélet sárkánnyal (2017)
Deres Kornélia: Képkalapács. Színház, technológia, intermedialitás (2016)
Fekete I. Alfonz: A mosolygó zsonglőr (2016)
Fekete Richárd: Bányaidő (2015)
Gál Ferenc: Az élet sűrűjében (2015)
Görömbölyi Dávid: Haverok, buli, Buddha (2019)
Görömbölyi Dávid: Diplomata-útlevéllel a hátizsákban (2015)
H. Nagy Péter: Alternatívák. A popkultúra kapcsolatrendszerei (2016)
H. Nagy Péter: Karanténkultúra és járványvilág (2020)
Halász Margit: Hetvenhét vörös bárány (2020)
Hallgatás. Poétika, politika, performativitás (szerk. Fodor Péter – Kulcsár-Szabó Zoltán – L. Varga Péter – Palkó Gábor) (2019)
Halmai Tamás: Kint lények járnak (2020)
Horváth Benji: Az amnézia útja (2016)
Horváth Márk – Lovász Ádám – Nemes Z. Mária: A poszthumanizmus változatai. Ember, emberetlen és ember utáni (2019)
Ijjas Tamás: Hipnózis (2015)
Kabai Csaba – Kabai Lóránt – Kabai Zoltán: Horizont (2020)
Kele Fodor Ákos: Echolália (2017)
Kertész Erzsébet: Az átutazó (2020)
L. Varga Péter: Más tartományok. Változatok fikatív és valós terekre (2019)
Lapis József: Lira 2.0. Közelítések a kortárs magyar költészethez (2015)
Lázár Bence András: Kezddőjön ezzel (2015)
Lesi Zoltán: Magasugrás (2019)
Mészöly Ágnes: Rókabérc, halálútra (2018)
Mohácsi János – Mohácsi István: Múltépítés, avagy meghalni könnyű, élni nehéz (2018)
- Mohai V. Lajos: Rózsa utca, retrospektív (2017)
Molnár T. Eszter: A számozottak (2016)
Molnár T. Eszter: Szabadedés (2017)
Molnár T. Eszter: Teréz vagy a test emlékezete (2019)
Nagy Kata: Inkognitóablak (2016)
Nyerges Gábor Ádám: Mire ez a nap véget ér (2020)
„Nincs vége. Ez a befejezés.” Tanulmányok Esterházy Péterről (szerk. Lőrincz Csongor – L. Varga Péter – Palkó Gábor) (2019)
Nyerges Gábor Ádám: Berendezkedés (2018)
„Örök véget és örök kezdetet.” Tanulmányok Szabó Lőrincről (szerk. Kabdebó Lóránt – Kulcsár-Szabó Zoltán – L. Varga Péter – Palkó Gábor) (2019)
P. Horváth Tamás: A Zsolnay (2019)
P. Horváth Tamás: Tündérváros – Zsolnay Miklós titkos élete (2015)
Papp-Zakor Ilka: Angyalvacsoara (2015)
Pintér Tibor: A harmónia tébolya (2019)
R 25. A rendszerváltás után született generáció (szerk. Áfra János) (2015)
Reaktív. Kísérleti drámaantológia (szerk. Deres Kornélia – Herczog Noémi) (2017)
Szabó Attila: A valós színterei. Színház, közösség, műtelfeldolgozás (2019)
Színház és társadalom (szerk. Deres Kornélia – Herczog Noémi) (2018)
Tolvaj Zoltán: Fantomiker (2017)
Toroczky András: A labirintusból haza (2015)
Turbuly Lilla: Alkonykapcsoló (2018)
Turbuly Lilla: Az Alaszkai-öböl (2020)
Turi Márton: Rejtekkutak a pusztaságban. Írások a huszadik századi és kortárs orosz irodalomról (2016)
Turista és zarándok. Esszék és tanulmányok Kemény Istvánról (szerk. Balajthy Ágnes – Borsik Miklós) (2016)
Urbán Ákos: Egy helyben (2015)
Zemlényi Artila: Csonthéj (2019)

Eddigi számaink

1999. 1-2. sci-fi	2007. 2. biológiai sci-fi	2013. 3. Hans Ulrich Gumbrecht 2.
2000. 1-2. (poszt)apokalipszis	2007. 3. őszi zavarások 2006	2013. 4. (cím nélkül)
2000. 3-4. Peter Greenaway	2007. 4. Vámpírizmus	2014. 1. JAK-tábor Szigligeten
2001. 1-2. cyberpunk	2008. 1. Kocsmák	2014. 2. Fénypecázás
2001. 3-4. számítógép	2008. 2. Mémek	2014. 3. Popkult
2002. 1-2. média	2008. 3. Kortárs magyar költészet	2014. 4. Friedrich Kirtler
2003. 1. fantasy	2008. 4. Szentkuthy	2015. 1. Gaga
2003. 2. varázslat	2009. 1. Patrioska	2016. 1. Kartográfia
2003. 3. édes anyanyelvünk Weöres Sándor	2009. 2. Generation X	2016. 2. Giger
2003. 4. pszichoaktív nyelvszerek	2009. 3. Japán	2016. 3. Zaj
2004. 1. horror	2009. 4. Japán médiumok	2016. 4. Rosa
2004. 2. Bret Easton Ellis	2010. 1. Pynchon	2017. 1. Antropocén
2004. 3. devla	2010. 2. Kosztolányi	2017. 2. Trónok harca
2004. 4. Amerika	2010. 3. Észország	2017. 3. Líratechnikák
2005. 1. magyar sci-fi	2010. 4. e	2017. 4. Poptechnikák
2005. 2. tetszetek volna forradalmat csinálni	2011. 1. Dark Fantasy	2018. 1. Biopoétika
2005. 3. pop history	2011. 2. Budapest	2018. 2. Hallgatás
2005. 4. obszcén középkor	2011. 3. Párhuzamos univerzumok	2018. 3. Jelenlét
2006. 1. Hajas Tibor	2011. 4. Hálózatok	2018. 4. Metszetek
2006. 2. GameZone	2012. 1. Adaptációk	2019. 1. Betegség
2006. 3. Pop-szöveg	2012. 2. Könyvtrailer	2019. 2. Gyerekirodalom
2006. 4. Bada Dada	2012. 3. Vagány históriák	2019. 3. Sorozatesztetikák
2007. 1. Hif-e ifent?	2012. 4. Gaiman	2019. 4. Metszetek no. 2.
	2013. 1. Vagány históriák 2. – Költők szeretteikkel	2020. 1. Ragály
	2013. 2. Hans Ulrich Gumbrecht	

Prae irodalmi folyóirat – Megjelenik évente négyszer

<http://www.prae.hu>

Főszerkesztő: L. Varga Péter (kultikus@gmail.com)

Szerkesztők: H. Nagy Péter tudományos szerkesztő (h.nagyp@gmail.com)

Lapis József szépirodalom (lapisjosef@gmail.com),

Szerkesztőbizottság: Balogh Endre, Pál Dániel Levente

Korábbi szerkesztőink: Barta András, Máté Adél, Mezei Gábor, Pollágh Péter,

Ruttkay Veron (vers és próza); Sopotnik Zoltán (próza); Vaskó Péter

(középkor-reneszánsz-kora újkor); Kő Boldizsár (kép); Köves Gergely,

Vécséi Márton, Molnár Zsolt (borító); Fodor János (web)

A szerkesztőség levélcíme:

2092 Budakeszi, Rákóczi u. 103.

Telefon: (20) 310 25 40

Hirdetésfelvétel: 31 562 31 vagy (20) 310 25 40

Kiadja a Palimpszeszt Kulturális Alapítvány

Felelős kiadó: a kuratórium elnöke

Levélcím: 1088 Budapest, Múzeum krt. 4/c

Layout és nyomdai előkészítés: Szekelyhidi Zsolt (szekelyhidizo@gmail.com)

Borítótér: Bihari Eszter

Nyomdai munkálatok: Konturs Nyomdaipari Kft.

Web: PRAE.HU Kft.

ISSN 1585-5112

A beküldött kéziratokat nem őrzük meg és nem küldjük vissza.

A megjelenést a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.

Nemzeti Kulturális Alap